MARCELLE FAUCHIER DELAVIGNE

II B. 1725

TRAGEDIA
LUI
LASSALLE

VIEAȚA ELENEI DE RACOVIȚĂ

II B. 1725

EDITURA ADEVĂRUL S. A.

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ

TRAGEDIA LUI LASSALLE

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

MARCELLE FAUCHIER DELAVIGNE

17 FEBR. 1935
Biblioteca Universității Iași
Ale 5593
II-B-1725

TRAGEDIA LUI LASSALLE

SURÂSUL DANSULUI
Viața Elenei de Racoviță

Cu o prefață de EDMOND JALOUX
și un articol despre Lassalle
de C. DOBROGEANU-GHEREA

EDITURA „ADEVĔRUL", BUCUREȘTI

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

PREFAȚA

de EDMOND JALOUX

Parizienii, cari trec prin fața Operei și privesc, cu ochi distrați, măreața figură ce pare că țâșnește, în chiar pragul teatrului, din mijlocul unui grup prins de vârtej, personificând, după Carpeaux, Geniul Dansului, nu bănuiesc că această femeie înflăcărată nu este o alegorie, ci reprezintă aidoma pe o frumoasă bavareză, care a fost, în secolul al nouăsprezecilea, eroina unei tragedii din cele mai romantice de pe vremea aceea, vreme obișnuită totuși cu astfel de tragedii. Femeia aceasta era Elena van Donning, mai târziu princesa de Racoviță și a cărei viață o va povesti D-na Fauchier Delavigne, în paginile următoare. Viață ciudată, tipică pentru începutul secolului al nouăsprezecelea, care ne dovedește cât de departe este vremea noastră de epoca aceea, ale cărei mituri și moravuri n'au nimic de face cu miturile și moravurile noastre.

Legenda a întunecat oarecum figura Elenii de Racoviță, așa că astăzi este foarte greu să știi exact care a fost, în realitate, caracterul acestei femei capricioase și ciudate, la fel de impetuoasă în aventurile ca și în resemnările sale. Ceeace pare sigur, e că a fost, mai ales, romantioasă și vanitoasă, că n'a prea avut nici inimă și nici sensibilitate, și că, în tot cazul, n'a fost deloc sentimentală. Cât despre senzualitatea ei, bine înțeles că nu se poate ști nimic, dar, o repetăm, nevoia de a străluci și de a ocupa imaginația celor din jurul său, a fost, probabil mai puternică decât toate celelalte patimi. Se prea poate să fi fost lipsită, într'o oarecare măsură, de simțul inerent al adaptării la viață, datorită probabil, trufiei și incapacității ei de a deosebi visurile de reali-

tăţile de toate zilele. Lungul şir de înfrângeri şi de manopere stângace, de care îi e plină viaţa, ar fi o dovadă. Pe de altă parte, ea intră în viaţă prin poarta feeriei, ceeace este un debut prost, dacă mai târziu eşti nevoit să dai piept cu realismul mijlociu şi mediocru al vieţii obişnuite. Tatăl ei a fost acel Van Donning, consilierul intim al regelui Bavariei, Maximilian, fiul lui Ludovic I şi tatăl lui Ludovic al II-lea, care rămâne suveranul necontestat al acelei lumi de feerie, pe care Elena van Donning a străbătut-o, ca o zvăpăiată, dar în care nu s'a oprit.

Viitorul rege al Bavariei, viitorul prieten al lui Richard Wagner, copil fiind, trăise singur la Curtea din Muenchen, singur moralmente, căci eticheta severă a Curţilor germane îi interzicea să se întâlnească cu copii de vârsta lui. Avea un caracter serios şi melancolic, ce nu era făcut pentru joc, afară, poate, de jocul cu propriile sale visuri. Mica Elena, care era ambiţioasă, descoperi taina acestei sihăstrii şi se pricepu să se împrietenească cu micul prinţ. O porniră împreună pe drumul strălucitor al deghizărilor şi prefăcătoriei. Fu o mare petrecere pentru ei. Şi în palatul acesta, creat pentru legende, ei îşi dădură lecţii, unul altuia, pregătindu-se pentru rolul de eroi legendari, pe care aveau să-l joace mai târziu. O ceartă puse capăt idilei acesteia a lui Daphnis şi Chloe. Poema copilăriei ei se sfârşi într'o zi, când, luându-se la ceartă, Ludovic îi smulse o şuviţă de păr blondei copile, atât de autoritară din fire. În ziua aceasta, taina prieteniei celor doui copii fu dată în vileag. Ei fură despărţiţi. Ce debut rău în viaţa de toate zilele, dar în acelaş timp, ce tovărăşie măreaţă, de a fi trăit în copilărie cu acela despre care un poet francez a putut spune pe bună dreptate:

Cu toate c'ai fost rege aicea, pe pământ,
Al tău regat, o rege, nu fu pe lumea asta!

Cea de-a doua iniţiare în viaţă a Elenii van Donning, fu tot aşa de frumoasă, dar poate, şi tot atât de vătămătoare. Van Donnig era de origine nordică. El găzdui la Muenchen pe unul din cei mai mari vrăjitori, ce au trăit pe pământul nostru. E vorba de Andersen, care se întorcea dintr'o călătorie în Italia. Elena se strecura în toate dimineţile în odaia bătrânului vrăjitor, care-i povestea din basmele lui minunate, dându-le şi mai mult suflet prin figuri, ce le tăia din hârtie. Faptul că cunoscuse în copilărie pe Ludovic al Bavariei şi pe Andersen, ne pare acum

aproape tot așa de frumos, și, în tot cazul tot atât de necrezut, ca și povestea micei sirene sau a privighetori, care cu cântecul ei vrăjit a îndepărtat moartea, scăpând pe împăratul Chinei. Există însă o formă de romanesc, care prezintă o mare primejdie: când se înlocuiește gustul adânc pentru poezie și vis lăuntric prin acela pentru deghizare și afectație teatrală. Dușmanii romantismului, atât de severi cu el, n'au deosebit cum trebuie, falsul romantism de cel adevărat, adică acela de-a juca în fața lumii comedia iluziei, de acela, care se mulțumește să creeze un univers imaginar, orânduind mai armonios elementele disparate ale lumii, în care trăim. Unul a avut de rezultat pe Andersen și pe Ludovic de Bavaria, al doilea, care este un fel de parodie a celui dintâi, a dat pe Elena de Racoviță. Ori cât ar căuta Elena să-și îndreptățească purtarea în legătura ei de dragoste, care a avut de urmare moartea lui Lassalle, ai impresia că n'a fost sinceră, că a jucat un rol dublu. El o fermecase, dar nu poți crede că ea l-a iubit cu adevărat. Cu toată pasiunea, pe care pare că a avut-o pentru el în momentul culminant al dramei, n'a fost însă destul de pasionată, ca să poată ține piept părinților. Poate că, în adevăr, ar fi fost foarte greu. Putem însă presupune, că i-ar fi fost posibil să câștige vreme și să nu se învoiască așa de repede la căsătoria ei cu prințul Racoviță. Moartea lui Lassalle a fost o urmare a purtării ei nehotărîte, în doi peri. N'a fost însă, numai ea de vină, căci și Lassalle și-a pregătit pieirea, prin încăpățânarea și absurditatea omului stăpânit de trufie. E vădit că, în această idilă tragică, ambii protagoniști s'au lăsat târîți mai mult de amorul lor propriu decât de iubire. Ar trebui să se citească, într'unul din cele mai frumoase romane ale lui George Meredith, Comedianii tragici, *analiza genială, pe care o face marele romancier acestei drame istorice. Chiar dacă n'ar mai exista și altele, admirabile, acest roman, numai el singur, ar fi de ajuns ca să garanteze autenticitatea absolută a genului literar, numit roman, și să dea o dovadă de temeinicia lui. Căci, aplicând legile genului la o întâmplare cunoscută și reală, Meredith a reușit să creeze din nou adevărul și să-i descopere toate rădăcinile: numai creerul unui romancier este în stare să o facă. La rândul său, domnul Henry Bordeaux, în* Amanții din Ge-

neva, *a publicat, şi el, un studiu frumos şi serios asupra acestei întâmplări pasionante.*

Datoria mea nu este să vă povestesc aici viaţa Elenii de Racoviţă, pe care o veţi găsi mai departe, expusă cu multă graţie, inteligenţă şi exactitate de d-na Fauchier Delavigne, al cărei debut, în literatură, ne încântă şi ne îndeamnă să aşteptăm de la dânsa şi alte evocări interesante.

Analiza, pe care o face tragediei lui Lassalle, este completă şi pătrunzătoare. Veţi vedea de asemenea, şi un tablou amuzant al vieţii de sub imperiul al doilea, când toată lumea se silea, după puteri, să fie spirituală şi originală. Dar vă veţi întrista cu dânsa de trista decadenţă a Elenii de Racoviţă şi de nesfârşitele ei sforţări de a eşi dintr'o mediocritate, care, în cele din urmă, o va omorî. Născută ca să fie regină, Elena nu fu decât o semi-aventurieră, care căuta în mii de manifestări exterioare, un adevăr, pe care nu l-ar fi putut găsi decât în sufletul său şi care se sforţa totdeauna şi peste tot să se impuie lumii, nu s'o cucerească. Întâlnirea cu d-na Blawatzky o îndrumă spre teosofie; dar nici aceasta nu-i dădu înţelepciunea lăuntrică, după cum nici pilda lui Ludovic al II-lea, sau a lui Andersen, nu o influenţaseră în direcţia aceasta. O fiinţă ca dânsa nu putea sfârşi decât prin sinucidere. Era concluzia logică a unei vieţi, ce nu cunoscuse decât înfrângerile. Muri de durere că-şi pierduse bărbatul? Sau de oboseală, de disperare, văzându-se singură, simţind că şi destinul o părăseşte? Adusese nenorocire tuturor acelora, cari o iubiseră; uneori a fost numai o simplă întâmplare, alteori datorită numai caracterului ei. Îşi aduse mai ales sieşi nenoroc, de sigur, numai din pricină că nu putuse să aleagă cu fermitate, între diferitele tendinţe la care era predestinată prin caracterul ei; dar, mai ales, o repet, pentru că romanescul a fost la dânsa ceeace e foarte deseori la femei, o formă a vanităţii.

Fermecătoarea carte a d-nei Fauchier Delavigne, familiarizând pe cititori cu această viaţă neobişnuită şi întunecată, însufleţeşte din nou statuia lui Carpeaux şi scoate în relief figura unei femei, impetuoasă în aspiraţiunile ei, uneori nobilă în dorinţe şi în fapte, nenorocită, prin ambiţiunile ei şi care a intrat în istorie prin poarta pe jumătate voalată a legendei.

EDMOND JALOUX

CUVÂNT DE INTRODUCERE AL AUTOAREI

Adevărata glorie cu care se poate mândri o femeie şi care o face adorabilă şi celebră pentru posteritate, este să fi iubit sau să fi fost iubită, cu condiţia ca sentimentul acesta, prin înflăcărarea lui, să se ridice la o înălţime neasemuită. Este de preferat ca protivnicul să fie şi un personagiu cu renume.

Cum se explică atunci, că Elena de Racoviţă n'a putut străbate negura primejdioasă, care se numeşte „timpul"? Ea trezise în inima unui om celebru o pasiune, a cărei violenţă nu poate fi întrecută şi care se sfârşi printr'o dramă. Nu este oare aceasta de-ajuns ca să facă un nume ilustru? Margareta de Scoţia a rămas celebră pentru un sărut!

Şi Elena avea mai mult drept la nemurire: ea era frumoasă, frumoasă ca Elena din Troia, atât de frumoasă, încât aprindea entuziasmul artiştilor, ce o vedeau. Carpeaux o alese de model şi-i imortaliză trăsăturile în centrul celebrului grup al Dansului. Ea este geniul acela săltăreţ, plin de praf şi de murdărie acum, care, aşezat chiar în inima Parisului, pare că susţine şi accentuiază, prin avântul lui supraomenesc, bătăile înfrigurate ale inimii acestui oraş.

Nu este oare aceasta încă un motiv de nemurire? Există ceva misterios în farmecul atrăgător pe care îl are pentru noi, un personagiu, atins de un artist cu scânteia geniului său: Mona Lisa, enigmatica florentină, inspiratoarea lui Leonardo da Vinci, trăeşte în memoria tuturor. Turiştii, cari vizitează Verona, cer să li se arate tot, ce a rămas de la Romeo şi Julieta. Şi nu trece o zi fără ca o pereche de îndrăgostiţi să nu vie la cimitirul din Montmartre să depuie un buchet de flori pe mormântul Margaretei Duplesis, dama cu camelii.

Să-i depunem și ei o floare, aceleia care a fost frumoasă, care a fost iubită, ca pe urmă să fie insultată și ponegrită, aceleia care a suferit așa de mult, dar care a avut onoarea să fie aleasă ca să întruchipeze Dansul. *Nu arta de o preciziune așa de adorabilă și de iscusită, care ne farmecă la balete, ci dansul dionisiac și sfânt, acela al lui Bachus, întruchiparea tinereții, veseliei și a Vieții!*

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CAPITOLUL I

Vraja

O viaţă aventuroasă. O inimă pasionată.

Elena van Donning, mai târziu Elena de Racoviţă, este una din ultimele eroine romantice; are tot entuziasmul şi toate absurdităţile unei astfel de eroine. Excesivă în faptă ca şi în vorbă, nu ştie ce e măsura sau nuanţa; ea se năpusteşte în viaţă, cum se năpusteşte şi în mijlocul unui grup de oameni, nebuneşte, ca un element deslănţuit.

Setoasă de plăceri, orgolioasă până la prostie, neadmiţând nici un fel de constrângere, ea îşi luase drept deviză: „Aşa sunt eu!".

Născută la Muenchen la 1845, îşi petrecuse copilăria în palatul regal, atât de frumos şi atât de plin de amintiri. In jurul ei se însufleţeau toate visurile, toate amorurile, toate ambiţiunile, toate năzuinţele prinţilor Bavariei, atât de ciudaţi şi melancolici.

Erau nişte monarhi foarte curioşi, Wittelsbachii aceştia, familia domnitoare cea mai veche din Europa. Rafinaţi şi sensibili până la extrem, unii suferiseră şi de turburări nervoase. Şi dacă vre-unul câştigase glorie, gloria aceasta era numai artistică: dela ducele

Ioan, în 1422, care se făcuse cunoscut pentru că chemase pe Van Eyck, şi până la Ludovic I, care voise să schimbe Muenchenul într'o Atenă modernă, clădind palate, muzee, teatre, biserici, şi care, apoi, după ce golise tezaurul, trebuise să abdice în favoarea fiului său, Maximilian.

Acesta din urmă, urcându-se pe tron, îşi păstră preceptorul, ajuns acum sfetnic şi prieten. Preceptorul acesta era Van Donning. Regele îi asculta sfaturile, socotindu-le foarte preţioase, mai ales când era vorba de artă şi ştiinţă. Tatăl Elenii era un om cult, de origină scandinavă. El ocupase câţiva ani o catedră de istorie la Berlin; apoi, câştigând încrederea lui Humboldt, acesta îl recomandă ca preceptor pentru prinţul regal.

După mamă, Elena aparţinea unei vechi familii evreeşti din Berlin, familie care dăduse Germaniei mai mulţi poeţi şi filosofi, printre cari şi pe Heinrich Heine.

De când se suise Maximilian pe tron, viaţa la Curtea Bavariei, se scurgea lină, fără nici o turburare.

Maximilian era un rege model, regele bun din poveşti: virtuos, înţelept, cu socoteală, numai cu gândul la buna-stare a supuşilor săi — „Conştiinţa pe tron". Soţia lui, principesă de Prusia, îl egala în virtuţi: pe cât de frumoasă pe atât de bună, poporul îi dăduse numele imaculat de „Inger". Amândoi nu se gândeau decât la datorie; ea vizita pe săraci, îngrijea pe bolnavi şi se închina ore întregi Domnului; el, aduna pe miniştri şi, îngrijind de nevoile poporului, lucra la înflorirea statului.

Dar în timp ce sub tavanurile aurite ale Palatului, se adunau sfetnicii, miniştrii re-

gelui, ca să discute cu gravitate, un prinţ micuţ rătăcea melancolic prin sălile mari, deşerte. Era prinţul moştenitor. Frumos, serios, singur, el se plictisea. Educaţia îi era foarte neglijată; nimeni nu se ocupa de el, dar eticheta îi interzicea să se joace şi să se amuze. Nu avea voie să se întâlnească cu vre-un alt copil de vârsta lui şi-şi petrecea ceasuri întregi cu ochii la legendele lui Lohengrin sau ale Niebelungilor de pe pereţii palatului. Astfel debutase în viaţă regele Ludovic al II-lea al Bavariei.

Intr'o bună zi i se păru că visează: în fundul uneia din sălile mari de gală, apăruse o fetiţă. Sau poate o mică zână? Ea se repezi la dânsul, surâzătoare, vioaie, îndrăzneaţă, blondă, de un blond arzător ca focul; atât de uşoară, încât picioarele-i păreau că nu ating pământul, pe-atât de sprintenă, pe cât era el de greoi, pe-atât de veselă, pe cât era el de serios şi de visător, dar frumoasă tot ca şi dânsul: era Elena van Donning.

Cum trecuse oare peste toate barierele de neînvins ale etichetei şi ajunsese până la dânsul? Nimeni n'a ştiut vre-odată. Reuşise oare să cucerească cu surâsul ei pe şambelani, pe ofiţeri şi pe funcţionari? In toată viaţa ei, pentru Elena nu vor exista bariere. Ca o putere a naturii, ea va şti să abată totdeauna din cale ori ce piedică. Ea îl atrase după dânsa pe tânărul prinţ, într'un vârtej de voioşie. El o urmă, trufaş dar încântat. Din clipa aceasta avu o prietenă. O prietenă mică, de şapte ani, dar cât de precoce pentru vârsta ei!

Elena îşi pusese în gând să ajungă la prinţ şi reuşise. Dar la început, copilul mohorît nu-i plăcu. Nu înţelegea jocurile; nu-i plăcea

să alerge şi nu rîdea nici odată. Fiinţa aceasta atât de nervoasă, nu era totdeauna stăpână pe sine; de multe ori era copleşit de sensibilitatea-i nervoasă. Astfel, dacă întâlnea pe vre-un servitor de-al palatului, cu care soarta nu prea fusese darnică, el îşi acoperea ochii şi începea să ţipe, atât îi era de groază de urîţenia fizică. Ca să se poată distra, avea nevoie de un joc liniştit, care să vorbească imaginaţiei şi să-i îngăduie să viseze. Elena îl nimeri repede. Ei îi plăcea să se deghizeze, să joace teatru. Cu ajutorul câtorva zdrenţe, pe cari le găsi uşor, ea îşi conduse prietenul în ţări frumoase, din basme, în lumi imaginate de ei, unde se găseau la largul lor, în ţara Broceliandei şi a vrăjitorului Merlin.

Frescele de pe pereţii palatului, reprezentând legenda sfântului Graal sau a Cavalerilor Mesei Rotunde, le dădeau subiecte minunate de deghizare. Prinţul admira pe Lohengrin. Elena se pricepu să facă arme ca să-l gătească pe cavalerul ei; vopsi cartoane ca să-l împodobească cu haine de argint. Iar ea, cu o cămaşe de noapte pe umeri, legată cu un şnur în talie, cu lânurile, cu cari mama ei lucra la covor, în loc de cosiţe, întruchipă pe Elsa. Şi cei doi captivi, atât de îmbătaţi de ideal, se refugiau astfel, mulţumită imaginaţiei lor, departe de zidurile palatului regal, în mijlocul zeilor şi al eroilor.

Părinţii Elenii, absorbiţi cu totul de primirile lor, de care erau atât de mândri, nu prea aveau timp să poarte de grijă copilei. In salonul lor, care, cu drept cuvânt, era socotit ca unul din cele mai strălucite din München, se perinda elita lumii politice şi literare. Afară de aceasta, pe zi ce trecea,

regele tot mai puţin se putea lipsi de van Donning, căruia îi cerea acum sfaturile nu numai în chestiunile de artă ci şi în politică. Il însărcina de multe ori cu misiuni diplomatice şi avea neîncetat nevoie de el. Soţia lui van Donning, destul de uşuratecă din fire, dar foarte seducătoare, se pricepuse să se facă bine văzută la curte şi se afla aproape mereu în apropierea reginei. Cu chipul acesta, fetiţa îşi putea petrece zilele cu Fătul ei Frumos, fără ca să bănuiască cineva. Incepuseră să-şi ia rolurile foarte în serios, închipuindu-şi că sunt de douăzeci de ani, că inimile li sunt pline de dragoste şi că au piedici îngrozitoare de înlăturat. Dar drama se deslănţui.

Cum amândoi aveau caractere violente, autoritare, jocurile le erau dese-ori întrerupte de certuri aprinse. Nici unul nu voia să cedeze. Intr'o zi cearta izbucni din pricina unei zdrenţe, a unei panglici. Elena, turbată de mânie, dădea din picioare, voind să zmulgă din mâinile prietenului obiectul, pe care îl doria. El, palid, cu buzele strânse, se împotrivea fără să scoată o vorbă, dar deodată izbucni într'o mânie brutală, neînfrînată şi năvălind asupra tovarăşii, care nu mai avu vreme să se ferească, o înşfăcă de una din şuviţele de păr şi i-o zmulse.

La ţipetele de durere ale copilei, alergară toţi din toate părţile. Regina, în persoană, puse capăt luptei. Sub privirea ei blândă, dar plină de imputare, mânia lor se stinse ca prin farmec. Nu mai simţeau acum decât părere de rău. Elena plângea, iar Ludovic, grav şi întunecat, privea şuviţa de aur pe care o ţinea încă în mână.

Dar cu asta se puse capăt jocurilor fru-

moase şi visurilor încântătoare, din palatul regal.

Elena fu chemată în faţa tatălui său, care nu-i mai îngădui să se ducă la palat.

„Nu e cuviincios să baţi pe viitorul tău rege, îi zise el, cu o voce aspră; o prietenie atât de ilustră nu e făcută pentru o sălbatecă ca tine".

Caracterul Elenii, ce-i drept, de o violenţă nemăsurată, se găsise faţă în faţă cu o fire încă şi mai impetuoasă, şi mai greu de mânuit.

Ludovic era un om foarte înzestrat de natură, nu mai încape nici-o îndoială, dar era prea stăpânit de nervi. Copleşit repede de emoţie, arţăgos, stăpânit des de mânii violente, cu dispoziţii ce se schimbau brusc, fără pricină aparentă, nu era în stare să-şi puie frâu firii.

Mânia aceasta îl făcu să-şi piarză pe frumoasa tovarăşe, singura rază de soare care însufleţea nesfârşitele galerii ale palatului. El îşi reîncepu plimbările singuratece prin sălile deşarte. Pe jos mai zăceau încă hârtiile aurite, satinurile, damascurile atât de grele, dar lipsite de micul suflet, ce-şi luase zborul! Mai mult trufaş decât trist, el trecu, de sigur, fără să le vază, cu ochii visători, căutând mai sus, mai departe şi strângând în mână şuviţa blondă. Şi de câte ori căpăta bomboane, i le trimetea Elenii.

Ultimele bomboane le trimise, peste câţiva ani, prin fiul mareşalului Von der Tann, însoţindu-le de aceste cuvinte:

„Salută din partea mea pe teribila mea tovarăşe de joc de odinioară".

Nu se putea uita aşa de uşor zâmbetul Elenii.

Fetiţa simţi o mare durere, plânse, se văită şi după puţin timp uită. Părinţii, mândri de frumuseţea ei, îi îngăduiau, cu toate că era numai de zece ani, să stea în salon când aveau oaspeţi. Mica Elena nu se lăsa rugată. I se făceau complimente, era măgulită; ochii ei frumoşi, părul admirabil şi graţia-i prea timpurie îi câştigau laude, ce n'o lăsau rece. Şi apoi, pentru a se mângâia de lipsa lui Făt-Frumos, nu găsise ea pe un vrăjitor, urît aşa cum trebuie să fie un adevărat vrăjitor, dar care se pricepea să făurească cele mai frumoase visuri? Andersen, poetul, minunatul povestitor, întorcându-se dintr'o călătorie în Italia şi suferind din pricina unei înţepături infectate, trebuise să se oprească la Muenchen şi fu găzduit de familia van Donning. Disdedimineaţă, pe când mama ei mai dormea, fetiţa se ducea la el şi-l ruga să-i povestească basme. El îi făcea pe voie, cu plăcere; îi reveneau în minte toate poveştile şi princesele blonde, moroii, micile sirene, ce se însufleţeau încetul cu încetul. Şi vorbind, ţinea mai întotdeauna în mână nişte foarfeci cu care nu înceta să taie din hârtie, mii de figuri ce-i ilustrau cuvintele: castele, grădini întregi cu flori, copaci şi fluturi, pitici şi zâne. Elena păstră multă vreme unul din aceşti fluturi, în amintirea marelui ei prieten, care-i procurase atâta bucurie.

Câte odată îşi împrospăta în minte copilăria la Odensa, patria lui, într'o mică insulă a Fionici, în Danemarca. Ţară poetică cu zicători şi cântece bătrâneşti. Părinţii îi erau atât de săraci încât trăiau numai într'o singură odaie. Tatăl îşi înjghebase singur tejgheaua de cismar şi patul de dormit, la care

se adăogase repede şi leagănul copilului. Poetul crescuse astfel în mizeria cea mai aspră; dar tatăl lui, în orele de odihnă, îl lua în pădure şi-i povestea „o mie şi una de nopţi" sau, ca să-l amuze, făurea personagii de teatru şi câte odată îi citea din comediile lui Holberg. Copilul, furat de visuri, îşi petrecea tot timpul cu ochii pe jumătate închişi, încât, într'un timp, părinţii crezuseră că nu vede bine. Vedea foarte bine, dar frumuseţea visurilor îi făcea fără preţ vederea lumii, ce-l înconjura.

In ziua, în care intră pentru prima oară în teatrul din Odensa, avu o adevărată revelaţie. Singurul gând, care-l preocupa acum, era să se mai poată duce la teatru, dar sărăcia nu-i îngăduia. Ceru atunci afişerului unul din afişele de teatru şi cu titlul şi personagiile din el, compuse o comedie, prima lui lucrare. Toată viaţa avu pasiunea teatrului, care-l urmăria fără încetare; făurea ca şi tatăl său, mici personagii de comedie pe care le îmbrăca cu cârpe şi le făcea să joace piese compuse de el. Ori unde se ducea, primii paşi erau la teatru. Rând pe rând fu cântăreţ, dansator, actor, apoi autor dramatic.

Cum s'ar fi putut ca Elena van Donning să nu socotească şi ea teatrul ca scopul cel mai ideal al vieţii, după ce-şi petrecuse copilăria între tânărul prinţ şi bătrânul povestitor, amândoi poeţi? Tânărul prinţ era foarte frumos, bătrânul povestitor foarte urît. Unul o făcu să iubească frumuseţea, celălalt voi s'o facă să înţeleagă că cu imaginaţia, poţi făuri o frumuseţe, cu atât mai frumoasă cu cât nu e aevea, şi că, mai ales trebuie să dai crezare visurilor.

Dar Elena nu avea o fire visătoare. Ea fu încântată de povestea micii Sirene „nesăţioasă, curioasă, care vrea să cunoască lumea şi să trăiască lângă prinţul, pe care-l iubeşte" şi-i făcu plăcere că i se zicea şi ei, ca şi zânei mărilor: mica sirenă. Dar când, în cursul povestirii, sirena suferă din pricină că prinţul iubeşte pe altă femeie, şi cu toată această necredinţă, rămâne credincioasă şi se jertfeşte, ca să mântuie pe îndrăgostiţi, ştiind bine că după aceasta nu va mai rămâne din ea decât puţină spumă plutind pe valuri, Elena se revoltă şi-l ceartă pe bătrânul prieten: ea urăşte resemnarea.

Bine înţeles că copilul acesta, atât de răsfăţat şi de neatârnat, nu se va învoi niciodată să stea într'un pension. Nu stătu nici măcar un an în şcoala unde fusese trimeasă. Nu numai că nu învăţă nimic, dar puse pe foc şi tot institutul. Părinţii fură rugaţi să o ia cât mai repede acasă, şi ea continuă să le împodobească salonul, neînvăţând decât cronica scandalurilor mondene, de care era foarte setoasă şi căutând, la doisprezece ani, mijlocul cel mai sigur de a plăcea. Ea avea de pe acum o frumuseţe strălucitoare, fără de seamăn.

„Când intrai în faimosul salon albastru, — zice baronul Belderndorff după întâia vizită la van Donning — un fel de extaz mă înmărmuri pe pragul uşii. O! ce apariţie minunată! In pervazul ferestrii, scăldată toată de soare, şedea o fetiţă tânără, de-o frumuseţe atât de extraordinară, încât fără de voie îmi oprii răsuflarea, ca în faţa unei apariţii supranaturale, de care mă temeam că o să dispară".

Frumuseţea, când ajunge la acest grad de

perfecţiune, este un lux greu de purtat. Elena trebui să suporte greutatea acestei poveri regale, la vârsta când alţi copii se mai gândesc la joacă. Nu este oare aceasta o scuză pentru nechibzuinţele ei şi nu se poate admite că tinereţea ei cu greu ar fi lăsat-o să ia în serios patimile ce aşa de timpuriu o înconjurară?

Pilda mamei nu contribuia să trezească în copil gustul de viaţă serioasă şi aşezată. Frumoasa d-nă van Donning avusese nenumărate succese şi se spunea că nu era nici prea sfântă.

Prea tânără şi prea frumoasă încă, alăturea de o fiică, a cărei frumuseţe începea să strălucească, nu se putea să nu se nască între ele rivalităţi serioase; încă de la vârsta de doisprezece ani, Elena are de suferit din pricina aceasta.

In timpul unei călătorii prin Sardinia, mama ei întâlnise pe un ofiţer italian văduv, un bărbat foarte frumos, care o vrăjise. Din nenorocire, călătoria durase prea puţin. Trebuise să se despartă prea repede de frumosul italian. D-na van Donning, disperată, căută în zadar să-l atragă prin toate chipurile; toate erau însă în zadar căci frumosul ofiţer părea că fuge de ea. Obosită, plină de nerăbdare, ea făcu planul, pentru a-l atrage pe necredincios, să-i ofere mâna fiicei sale. Copila avea doisprezece ani, pretendentul patruzeci şi doi. Când mama îi anunţă această veste, Elena fu mai întâi uluită; dar pe urmă fu încântată de noutatea acestei situaţii, care-i da mai mare importanţă. Mama ei o convinse că n'ar putea visa ceva mai frumos decât să fie soţia acestui mare luptător, la vârsta lui, deja colonel şi coman-

dant al oraşului Alexandria. In curând avea să fie făcut general şi servitorii aveau să-i zică „Excelenţă!". Se putea visa o mai mare glorie? Copila se lăsă convinsă. Primea scrisori de dragoste, cari o făceau să petreacă, şi pe cari le citea micilor ei prietene, ca să le trezească gelozia. Se juca de-a logodnica, încântată de acest rol nou, ea, care iubea aşa de mult teatrul. Lucrurile merseră bine până în ziua când pretendentul apăru în faţa ei. El îi pricinui o frică grozavă: foarte înalt, foarte oacheş, avea o mustaţă aproape tot aşa de mare ca a regelui Victor Emanuel. Ea-şi aminti de „Fata cu scufiţa roşie" când întâlneşte pe lup şi fugi înspăimântată. Fu certată. Mama încercă în toate chipurile să o facă să-şi schimbe purtarea dar în zadar.

Autoritatea bunicei aduse puţină linişte în familie. Ea declară că Elena este încă prea mică, şi nu se poate vorbi despre o căsătorie. Mai întâi trebuiau să se gândească la educaţia ei şi să o înveţe tot ceeace trebue să ştie o fată. Va fi vreme după aceea să facă cunoştinţă mai de aproape cu înflăcăratul ei logodnic şi să-i preţuiască calităţile. Şi ea o luă pe nepoată la Berlin.

Timpul acesta fu foarte fericit pentru copilă, bucuroasă că nu mai era urmărită de atenţiile îndrăgostitului, care o îngrozea. Ea se puse pe lucru cu înflăcărarea, care-i caracteriza toate întreprinderile. Limbile străine şi, mai ales, teatrul o pasionară. In scurt timp învăţă franţuzeşte, englezeşte, italieneşte, puţin ruseşte şi studie foarte serios dicţiunea. Era obsedată mereu de teatru. Işi închipui că numai în teatru ar putea găsi adevăratele bucurii ale vieţii, beţia succesului,

ameţeala pricinuită de acele incarnaţiuni fictive care te fac să-ţi uiţi personalitatea.

Avea însă o personalitate prea puternică ca să poată fi uitată. In curând Elena se făcu, la bunică-sa, ceeace fusese şi la mamăsa: o cochetă desăvârşită. Cu toate că studia sârguincios, singurul ei gând era să placă şi reuşia fără greutate. La Berlin ca şi la Muenchen, avu numeroşi adoratori. Biata bunică nu mai ştia ce să facă.

Cu toată vârsta ei fragedă, Elena târa după dânsa un adevărat cârd de adoratori. Erau şi tineri, erau şi bătrâni, toţi o făceau să petreacă. Le făcea tuturor ochi dulci, apoi, când începeau s'o încolţească, le întorcea spatele, râzând.

Printre adoratori, se găsea şi un tânăr prinţ român, un băiat foarte frumos. El o privea cu o admiraţie, care se apropia de extaz; dar admiraţia aceasta nu putea decât să fie mută, căci tânărul nu ştia nici un cuvânt nemţesc. Ea îi arăta oarecare dispreţ, dar cum tânărul ştia bine franţuzeşte, uneori îi dăruia câteva momente de convorbire, pentru a face exerciţii de conversaţie franceză.

Tânărul avea ochi negri, mari, superbi, plini de foc, o figură înfrigurată de bolnav şi o voce adorabilă, duioasă şi tristă. Ea îi cerea de multe ori să-i cânte cântece româneşti, cu vocea lui nostalgică.*) Se numea

---

*) *Nota traducătorului.* — In original este: *„des airs tsiganes, de sa voix déchirante"*. Este de presupus că autoarea romanului se înşală. Un tânăr boer român, chiar de la mijlocul secolului trecut, nu ar fi recurs la cântece ţigăneşti, pentru a încerca să farmece pe aleasa inimei sale. De altfel, nici lăutarii ţigani, de prin meleagurile noastre, nu cântă arii ţigăneşti, ci cântece româneşti, cari dacă par „sfâ-

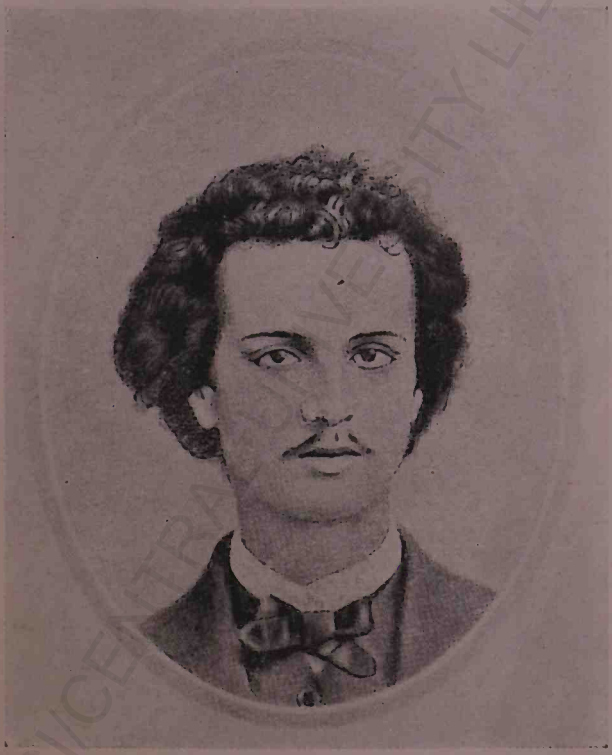

IANCU DE RACOVIȚĂ

BCU IAȘI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

prinţul Iancu de Racoviţă. Elena nu putea şti, pe atunci, ce loc însemnat va avea mai târziu prinţul acesta în vieaţa ei. Ea râdea de privirile lui pline de foc şi nu se gândea decât la teatru.

Şederea la Berlin dură un an şi jumătate; bunica neliniştită de apucăturile ei prea independente şi de cochetăria ei, socoti că e mai bine s'o trimeată înapoi la părinţi. Ei tocmai se instalaseră la Turin, unde van Donning fusese numit reprezentant al Prusiei pe lângă regele Piemontului, Victor Emanuel.

şăetoare" pentru o ureche occidentală, pentru noi sunt mai mult duioase.

Traducătorul şi-a permis să facă această modificare a textului atât aci, cât şi în paginile următoare, unde mai vine vorba despre micile concerte ale tânărului boer român. Acesta cânta mereu *„des tristes airs tsiganes"* — poate doine? — sau numai *„des chants tsiganes"* — după cum scrie autoarea şi unde am tradus „cântece de ale lăutarilor români".

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CAPITOLUL II

Cea dintâi dragoste

Elena porni la drum fără de părere de rău, căci îi plăcea schimbarea. Când părăsi Berlinul, cu o pălărioară mică pe părul auriu, cu o crinolină uriaşă, care se agita mereu la gesturile ei vioaie, cu umerii strânşi într'un şal, nimeni n'ar fi putut crede că această tânără şi fermecătoare femeie este o fetişcană de paisprezece ani.

Trenurile în 1856 erau foarte încete; tuşeau, fumegau, scuipau şi abia se urneau din loc. Dar ce bine se pălăvrăgea în ele! In munţi, trebuia să iei diligenţa. Elena fu şi mai încântată. La toate staţiile, toate mâinile se întindeau ca s'o sprijine pe frumoasa călătoare. Elena petrecu de minune. La ultima staţie, în toiul nopţii, trebui să meargă prin zăpadă. Cu toată oboseala şi frigul, ea tot căută să placă, şi când caleaşca greoae se puse din nou în mişcare, pentru a coborî coasta repede a Alpilor italieni, toată lumea din diligenţă nu-şi mai lua ochii dela „mica sirenă".

La Turin, ea regăseşte autoritatea părinţilor, un jug pe care îl va îndura totdeauna cu greu. Regăseşte mai ales pe teribilul ei

logodnic. Atenţiile lui i se par acum şi mai obositoare decât la Muenchen. Ea e foarte mândră, văzând importanţa pe care i-o dă, la Curtea din Piemont, titlul ei de logodnică a unui ofiţer superior, dar nu admite ca acesta să-şi ia aere de stăpân. El e autoritar, destul de brutal şi de despot, ceeace o îngrozeşte. Dar ceeace pune vârf exasperării: este de o gelozie, pe care purtarea logodnicii ar putea-o oarecum îndreptăţi.

Tânăra fata fu primită la Curtea Piemontului, aşa cum ştia să se facă primită peste tot. Când sosi ea, în anul 1857, toată lumea deplângea plecarea bruscă a unei fiinţe adorabile, Nina Oldoini, o florentină, vara ministrului Cavur, care se căsătorise de curînd cu contele de Castiglione. Fusese chemată pe neaşteptate la Paris.

Elena trebuia să ţie locul frumuseţii, ce plecase.

Pentru orice altă femeie, moştenirea aceasta ar fi fost foarte grea. Contesa de Castiglione era înzestrată cu o mare perfecţie a trăsăturilor şi puterea ei de seducţiune a rămas celebră până în zilele noastre. Toată Curtea din Turin fusese la picioarele ei. Elena fu încântată, văzând că, la rândul ei, este înconjurată de omagiile tuturor, omagii pe cari le primi, fără să-i pese de privirile mohorîte ale furiosului ei Otello.

Unul, dintre primii adoratori, fu Cavur. Celebrul ministru venea de multe ori să-şi sfârşească seara la Van Donning. După munca doboritoare de peste zi, îi plăcea să râză şi să glumească. Vederea feţii fragede a tinerii fete îi procura o odihnă plăcută şi-i aducea aminte şi de frumoasa-i verişoară. Iar Elena se simţea foarte bine, când îl vedea

pe omul acesta mic de statură, dar vioi şi bine dispus, care-şi ducea cei patruzeci şi şapte de ani şi grijile serioase cu atâta frăgezime şi voie bună. Chipul marelui om aducea puţin aminte de acela al ministrului Crémieux. Ca şi el, avea o faţă atât de de spirituală, încât i se trecea cu vederea urîţenia. Purta, după moda timpului, o barbă mică, ca o salbă, în jurul fălcilor voluntare. Privirea făcea tot farmecul acestei feţe. In dosul unor ochelari mari, cu rame de aur, se ascundeau nişte ochi aşa de buni, aşa de fini, aşa de maliţioşi, încât nimeni nu li se putea împotrivi. Povestitor plin de haz, prezenţa lui însufleţea numai decât salonul Van Donning, şi de cum începea să vorbească, toată lumea îl asculta cu încordare.

In anul 1857, era pe punctul să-şi îndeplinească marele său vis, scopul întregii lui vieţi şi triumful geniului său diplomatic: unirea Italiei.

Tot timpul şi toate puterile şi le întrebuinţa pentru îndeplinirea acestui proiect înălţător.

Prin tactica lui iscusită, reuşise să-l facă pe Napoleon al III-lea să privească în faţă problema ajutorului în războiul pe care Piemontul vroia să-l facă Austriei. Dar de câtva timp, ştirile dela Paris nu mai erau mulţumitoare. Cavalerul Nigra scria că împăratul se făcuse mai enigmatic, că-l ocolea şi că-i era cu neputinţă să capete un răspuns hotărît. Trebuia, deci, să caute din nou să influenţeze pe suveranul acela atât de zgârcit la vorbă şi să-i înlăture şi cele din urmă îndoieli. Cavur ştia că împăratul este foarte sensibil faţă de farmecul femeiesc şi aceasta era explicaţia plecării neaşteptate a contesii

de Castiglione. Ministrul rugase pe frumoasa lui verișoară să plece cât mai de grabă la Paris, și la îmbarcare, îi șoptise cuvintele acestea: „Vezi de reușește, verișoară, prin orice mijloace vrei, dar numai să reușești".

Elena trăia în această grea și frumoasă perioadă din istoria Piemontului. In cei doi ani cât petrecu la Turin, ea fu o vizitatoare credincioasă a palatului regal, unde-și mai pierdu din aerele ei trufașe, căci Curtea lui Victor Emanuel era foarte simplă, foarte burgheză, fără fasoane. Regele, erou rustic și simplu, nu iubea decât vânătoarea și războiul. Dacă trebuia să asiste la vre-un prânz oficial, o făcea cu neplăcere; se așeza la masă, cu sabia între picioare și nu deschidea gura în tot timpul mesii.

Regina, o arhiducesă de Austria, privea, nu fără durere, proectele dușmănoase ce se făceau împotriva țării sale de naștere, dar avea un suflet atât de sfânt și de nobil, încât îndura toate, fără să murmure. Ea o primea totdeauna pe Elena cu un zâmbet blajin, nădăjduind că prin pilda ei, o va influența pe mica descreerată. Elena însă o privea cu o admirație amestecată cu spaimă.

Principesa Clotilda, fiica regelui, un înger de blândețe și de bunătate, se împrietenise cu Elena și îi era confidentă. Aproape de aceeași vârstă, ele se deosibeau cu totul una de alta: pe cât era de zvăpăiată Elena, pe atât era Clotilda de serioasă și de cumpănită. Dar vai! pe cât de strălucitor era fizicul Elenii, pe atât de urîtă era Clotilda. Una avea toate însușirile să placă și să facă pe alții să sufere, cealaltă, toate însușirile mărinimioase ale inimii, ca să poată îndura suferințele, ca să se poată devota și să poată mân-

gâia. Clotilda ştia, pentru că Elena i-o mărturisise, că nu-şi putea suferi logodnicul şi căuta să-i facă morală şi s'o mai liniştească. Elena îşi petrecea la ea ore întregi, se aşeza pe patul ei, şi după ce plângea cu capul vârît în perne, sărea pe neaşteptate, sub ploaia de sfaturi bune, şi o zbughia afară, fără să mai vrea să asculte ceva.

La Turin, ca şi la Muenchen, familia van Donning făcea primiri strălucite: toate personalităţile diplomatice şi mondene defilară prin saloanele ei. Bine înţeles că Elena era una din principalele atracţii ale acestor adunări. La un prânz, în iarna anului 1858, la care luară parte şi contele Cavur, frumoasa princesă Ratazzi, contele Hohelberg, ambasadorul Rusiei şi un ataşat de la ambasada engleză, Elena şezu între tânărul ataşat englez şi logodnicul său. Se vorbi mult de chestia care preocupa pe toată lumea, adică de apropiatul război cu Austria. Tânărul englez, însă, nu luă parte deloc la convorbirea generală. S'ar fi putut spune că frumoasa lui vecină îşi pusese în gând să-l facă să-şi piardă capul; în tot timpul mesei, îi adresase mereu cuvântul, ba în franţuzeşte, ba în englezeşte, nedând nici o atenţie logodnicului, care se înfurie la culme. La sfârşitul mesii, el o conduse într'un salon îndepărtat şi-i făcu o scenă atât de violentă, încât bunica, atrasă de zgomot, veni în grabă, îi închise mojicului gura şi-i porunci să părăsească oraşul chiar a doua zi.

Elena, speriată, crezu că întrecuse măsura; de aceea, a doua zi de dimineaţă, alergă la palatul regal, să-i povestească prietenei întâmplarea. In pragul uşii, se opri puţin cam uimită, văzând pe Cavur că iese aşa

de dimineaţă din apartamentul prinţesii. Părea foarte mulţumit şi puse vârf curiozităţii tinerii fete cu vorbele: „Du-te repede şi felicită pe prinţesă!"

Când intră, Elena o găsi pe prinţesă şezând lângă foc; era o zi foarte rece de sfârşit de Decembrie. Ea broda. Cu toate că faţa ei avea aceeaşi expresie liniştită, ca de obicei, Elena observă că degetele-i tremurau şi că era foarte palidă.

Clotilda îşi sărută prietena cu mai multă căldură, ca de obicei, şi-i spuse că acum o înţelege şi o iubeşte mai mult, de când soarta amândorora a devenit aşa de asemenătoare. Şi ea era logodită de câteva minute, şi vai!... fără să i se ceară părerea şi fără să-i fie întrebată inima; fusese logodită cu un prinţ francez, pe care nu-l cunoaşte şi către care nu se simţea de loc atrasă. Dar nu se putea vorbi acum de simpatiile ei. Ministrul Cavur îi explicase rolul frumos pe care-l putea avea şi ea se plecase în faţa datoriei.

Pentru a ajuta Piemontul în războiul împotriva Austriei, Napoleon cerea, ca ultimă condiţie, ca regele Victor Emanuel să-i dea mâna fiicei sale pentru prinţul Napoleon, vărul său şi fiul regelui Jérôme. Prinţul acesta era mai mare cu douăzeci şi unu de ani decât tânăra fată şi la Turin era cunoscută reputaţia lui de om stricat, mitocan şi brutal. Plompon, cum i se zicea la Paris, era o adevărată sperietoare pentru vărul său, un zvăpăiat, un revoluţionar; căsătoria ar fi putut fi o mântuire pentru el. Trebuiau să primească. Cavur căpătase consimţământul regelui, dar bietul tată nu se simţea în stare să vorbească fiicei despre proectul acesta şi

ministrul se însărcinase el cu această misiune neplăcută.

Elena se revoltă la auzul acestei povestiri, făcută cu atâta liniște și energie, de către prințesa Elena. Nu trebuia să lase să fie jertfită în chipul acesta. De altfel făgăduiala nu putea fi decât o formalitate deșartă, căci fata nu avea decât cincisprezece ani și cine știe când avea să se facă nunta.

— Căsătoria va avea loc la 30 Ianuarie, răspunse domol Clotilda, data a și fost fixată.

— Dar nici nu-l cunoști pe prinț!

— O să fac cunoștință cu el la 16 Ianuarie, cu cinsprezece zile înainte de căsătorie; toate au fost orânduite dinainte.

Elena rămase înmărmurită de brutalitatea acestor hotărîri.

Timp de o lună ea trăi în așteptarea prințului, îndurînd mai ușor prezența logodnicului, care nu plecase, cu toate stăruințele bunicii, căci mama Elenii știuse să-l oprească. Elena nu mai părăsea palatul regal, petrecându-și zilele cu Clotilda.

Regele Victor Emanuel își pierduse buna dispoziție și veselia; regina plângea mereu. Numai Cavur nu-și mai găsea locul de bucurie. Toate pregătirile de război erau gata; trupele franceze porniseră la drum, sub comanda împăratului însuși și a prințului Napoleon. Ce importanță aveau lăcrimile și melancolia, simpatiile și sentimentele unei fete tinere?

Sosi și ziua de 16 Ianuarie, care aduse pe prințul Napoleon, pântecos, greoi, puternic. Fața lui aducea aminte de fața Marelui Împărat. Lipsa lui de delicatețe, disprețul pentru tradiții și credințe, totul la prințul Napoleon era făcut să respingă pe timida prin-

țesă; totuși când tatăl ei o întrebă pentru ultima oară, dacă se învoiește la căsătorie, ea răspunse:

— Legătura aceasta trebuie să-mi fie pe plac, de vreme ce mi-o propuneți. Mă supun deci orbește voinței d-voastre.

Rămânea numai să se pregătească în grabă ceremonia, care trebuia să aibă loc în capela palatului Carignan.

Palatul acesta vechiu, frumos, din cărămidă, cu forme rotunde, rococo, fu decorat în ziua de 30 Ianuarie cu un fast extraordinar; peste tot flori, lumini; capela regală îți lua ochii. La orele zece, sosi mica logodnică, atât de tânără, aproape copilă; băețoasă, fără grație, cu buza austriacă, dar atât de nobilă și de demnă! Indreptându-se emoționată spre altar, își evoca poate în minte o prințesă, tot atât de tânără ca și dânsa, de o rară frumusețe, care venise, și ea, într'o dimineață rece de Ianuarie să îngenunchie în aceeaș capelă, pentru a primi binecuvântarea nuptială... La 17 Ianuarie 1767, Maria Tereza Luiza de Savoia-Carignan devenise prințesa de Lamballe!...

Arhiepiscopul de Verceil, ajutat de patru episcopi, primi pe tinerii soți. Dar pe când princesa, în genunchi, mai albă decât voalurile cari o înfășurau, se uita pe sine și toate gândurile i se îndreptau spre Dumnezeu, prințul rămase în picioare, cu capul drept, cu mâinile în șolduri, și se uita, cu o privire semeață, la mulțimea înzorzonată a curtenilor, sau își rotea ochii în aer, parcă ar fi studiat architectura sălii. Părea chiar atât de străin de ceremonie, încât de mai multe ori, la pronunțarea consimțământului, la unirea mâinilor, la schimbarea inelelor, un

preot, care se furişase în spatele lui, fu nevoit să-i şoptească mereu ce avea de făcut.

La ora unsprezece, ceremonia se sfârşi. Elena asistă mai rece ca o marmoră. Firea ei aprinsă nu putea îndura spectacolul unui astfel de sacrificiu. Şi, în minte, se vedea şi ea jertfită unui soţ, pe care nu-l iubea. De ce să facă asta? Pe ea n'o îndemnau raţiuni de stat.

Eşi din capelă, hotărîtă să rupă definitiv cu logodnicul ei.

Dar întorcându-se acasă, o găsi pe mama sa bolnavă. Frigul puternic, ce domnea la Turin, nu-i priia. Suferea de mai multe săptămâni din pricina aceasta şi doctorii o sfătuiseră să se ducă să petreacă sfârşitul iernii la Nisa. Elena trebui să amâne încă odată proectul de ruptură. Şi pe când tânăra căsătorită se îmbarca spre Marsilia, Elena pleca, şi ea, spre Mediterana, fericită că va vedea orizonturi noi şi că va scăpa pentru câtva timp de urîciosul ei logodnic.

Nisa era pe vremea aceea paradisul florilor.

Alphonse Karr se stabilise acolo de câtva timp, cu gândul că cultura florilor şi a legumelor preţuiesc mai mult decât jurnalismul; violetele lui deveniseră celebre în toată lumea şi se înmulţiseră atât de mult, încât le vindea cu un franc kilogramul.

„Dacă în cartea vieţii e scris ca oraşul să dispară vre-odată, scria Thèodore de Banville, va pieri fiind înăbuşit de trandafiri".

D-na van Donning se instalase, împreună cu fiica sa, într'o vilă, în stil italienesc, aşezată la capătul Promenadei des Anglais şi ascunsă între tufişuri de portocali. Aerul era îmbălsămat de parfumurile cele mai plăcute.

Elena este fericită. Călăreşte, galopând prin meleagurile acelea încă sălbatece, prin pădurile de pini şi de stejari, îmbătată de aier şi setoasă de mişcare. Când singurătatea o oboseşte, se duce să se plimbe pe bulevardul des Anglais, sau pe cheiul Massenas, unde întâlneşte toate celebrităţile momentului şi elegantele zilei, care de-abia se mişcă, stânjenite de uriaşele lor crinoline, de şalurile lor, de căţeluşii lor lăţoşi, de micile lor umbrele frânte, urmărite de un cavaler servant, ca de-o umbră uşoară. Ea zăreşte acolo pe bătrânul rege al Bavariei, pe Ludovic I, pe care nu-l văzuse nici odată la Muenchen, pe regele Maximilian, ba chiar şi pe tânărul prinţ, mai frumos, dar şi mai mohorît decât atunci când se jucau amândoi de-a eroii din legende. Plimbându-se pe marginea apei, el n'o observă. Cu atât mai bine. Ei nu-i plac strigoii.

Toate celebrităţile o atrag. Ea povesteşte că, fiind invitată odată la o plimbare cu Meyerbeer şi cu fiica lui, fu nevoită să nu deschiză gura în tot timpul plimbării, căci celebrul muzicant avea obiceiul să compuie în mers. Nu va căuta prea des onoarea unei astfel de tovărăşii.

Lordul Bilwer o amuză grozav prin îmbrăcămintea lui de modă veche. Poartă părul lung, buclat, castaniu, dar se vede de departe că e vopsit. Hainele sunt după moda de la 1830. Aşa se arată la seratele mondene, unde recitează din operele sale, acompaniat la harfă de vre-una din tinerele sale admiratoare. Cu toate că, pe vremea aceea, ilustrul scriitor trecuse de şaizeci de ani, se zice că nu ducea lipsă de admiratoare ti-

nere. Elena râde de aceasta. Lordul Brougham, Dickens, împărăteasa văduvă a Rusiei, prinţul Barclay de Tolly, toţi pe rând, împodobesc, cu numele lor ilustru, oraşul mediteranean, în schimbul unei raze de soare. O parte din flota rusă, comandată de marele duce Constantin, venea adesea să arunce ancora în apropierea Nisei.

Intr'o zi, pe când Elena visa, întinsă în grădina vilei, fu anunţat prinţul Barclay de Tolly. El propuse mamei şi fiicei să facă o plimbare până în rada orăşelului Villefranche, unde acostase în ajun escadra rusă.

Decum soseşte escadra, Nisa e în sărbătoare.

Elena sare în sus de bucurie. O pălărie mare de paie şi o rochie de organdi o făcură într'o clipă personificarea tinereţii; strălucia ca soarele, ca marea, ca toată natura din ziua aceea. Doui ofiţeri de marină, ce-l întovărăşiseră pe prinţul Barclay de Tolly, se adăogară grupului lor, trebuind să se întoarcă pe bord. Amândoi erau tineri, amândoi erau blonzi şi uniformele lor albe străluceau şi ele în soare. Fură prezentaţi: baronul de Krusenstern, locotenent şi baronul de Kotzebue, aspirant pe bordul vasului *Palkan*. Elena se simţi cucerită din prima clipă. Avea cincisprezece ani, era plină de entuziasm, liberă şi neatârnată. Se îndrăgosti pe dată, ca străfulgerată, de Paul de Krusenstern.

După plimbarea în radă şi vizita vaporului, avu loc pe bord un dejun, plin de veselie. La plecare, inima tânărului fu tot atât de aprinsă ca şi a Elenii.

De la sosirea escadrei, Nisa o ducea tot într'o sărbătoare. In onoarea ofiţerilor, avură loc baluri, redute, prânzuri, unde şampania

curgea în valuri. Luată de vârtejul acesta, și lăsată cu totul în voia ei, Elena își cam pierdu capul. Nu se mai despărția de Paul, obiectul dragostei ei; își petreceau toate zilele împreună. Când Paul avea de lucru pe bord, ea venea să-l aștepte la debarcader. Copleșită de această pasiune, Elena van Donning își dă pe față firea ei impetuoasă.

Baronul de Kotzebue, camaradul lui Paul, mai târziu ambasador la Berlin, zicea, vorbind de această întâie dragoste a Elenii: „Am asistat la trei lucruri grozave în viața mea: am îndurat un taifun în marea Chinei, am fost martor la una din cele mai teribile erupțiuni vulcanice și am fost de față la explozia primei iubiri a Elenii van Donning". Un cutremur de pământ în domeniul sentimentelor. Iată ceva foarte puțin obișnuit.

Bine-înțeles că nenorocitul de logodnic fu înghițit de această vijelie, și nimicit. Venind să petreacă câteva zile la Nisa, el își dădu numai decât seama de turburarea din inima Elenii; de altfel, ea nici nu-și ascundea sentimentele și nu vorbea decât de ofițerul rus. Când italianul i se plânse, ea se supără, și smulgând depe deget inelul, îl călcă în picioare, în fața lui. Ruptura fu definitivă, cu toată mânia mamei, și Elena rămase liberă, ca să se dedea, cu tot sufletul, întâiei ei iubiri.

Câteva zile însă, idila nu fu decât un duo melodios, pe care valurile mării, lumina lunii, parfumul portocalilor și al trandafirilor îl însoțeau cu un acompaniament fermecător. Dar jocul era plin de primejdii. Foarte tineri încă amândoi, și foarte frumoși, într'o seară, sub portocali, printre trandafiri, sub farmecul lunii, ei își uniră buzele...

Puţin după aceea, escadra plecă iar spre Rusia. Elena rămase turburată, fericită, continuând să guste în singurătate şi tăcere emoţia primei iubiri. Apoi află de sosirea tatălui lui Paul, care venise să ceară mâna fetii pentru fiul său. Avu o clipă de fericire triumfătoare. Dar bucuria nu dură mult. Aştepta mereu vestea fericită, dar de geaba. Mama ei, nemulţumită, de sigur, că proectele ei de căsătorie căzuseră în baltă, refuză mâna fiicei, ofiţerului rus, sub pretext că „copila n'ar fi putut trăi în latitudinile acelea îngheţate".

Elena fu grozav de desnădăjdită, dar nu trecu mult şi ea se aruncă din nou în vârtejul vieţii mondene, cu o înflăcărare şi mai mare, parcă ar fi voit să-şi înece durerea în plăceri.

In Europa se întâmplau atunci evenimente mari. Elena le urmăria cu atât mai mult interes, cu cât le văzuse începutul la Turin.

La 12 Mai 1859, Napoleon debarcă de pe „Regina Hortansa" în portul Genuei, pe o vreme admirabilă, sub o ploaie de trandafiri, în sunetele clopotelor şi ale tunurilor.

Evenimentul acesta face mare impresie şi la Nisa. Toată lumea urmăreşte întâmplările cu mare emoţie. Impăratul, cu toată vârsta şi sănătatea lui şubredă, arată încă bine, dar se spune că e foarte palid.

A doua zi, se duce la cartierul general, la Alexandria, şi ia comanda trupelor. Cum se face că visătorul acesta, atât de puţin războinic, avusese ideea să se improvizeze generalisim? Providenţa e însă cu el, căci se găseşte în faţa generalisimului austriac, tot de talia lui, feldmareşalul conte Giulay.

La 4 Iunie, lumea află de victoria de la

Magenta. La Paris e mare entuziasm. In seara zilei acesteia, împărăteasa și principesa Clotilda se plimbă, pe bulevarde, în trăsură deschisă și sunt aclamate. In ziua de 7, aliații intră triumfători în Milano; dar aceasta nu e decât începutul și situația începe să se complice. Austriacii trimit întăriri mari, iar tânărul și frumosul împărat Franz Joseph se pune singur în capul trupelor. Totuși, după câteva lupte fără de rezultat, aliații câștigă iar o victorie, la Solferino.

De data aceasta, toți cred că s'a câștigat victoria definitivă și că trupele austriace o vor rupe la fugă. Dar nu e așa. Aliații, în loc să urmărească pe dușman, rămân pe pozițiile câștigate.

Lumea e uimită, și uimirea ajunge la culme, când se află că, la 8 Iulie, regele Victor Emanuel și împăratul Napoleon al III-lea au propus un armistițiu împăratului Franz-Joseph.

De ce? Van Donning e în curent: pentrucă Prusia amenință și pentrucă-și mobilizează trupele la frontiera Rinului. Napoleon se vede silit să părăsească Italia.

El se întâlnește cu împăratul Franz-Joseph la 11 Iulie, în cetatea Villafranca și iscălește pacea. E grăbit să puie capăt războiului, și se retrage, după ce obține ca Lombardia să fie cedată Piemontului. La Turin, desamăgirea e mare. Cavur visase mai mult. De aceea când, după câteva zile, Napoleon străbate orașul, pentru a se întoarce acasă prin Mont-Cénis, primirea este cu totul alta, și Victor Emanuel se vede silit să-l întovărășească, el însuși, cu escorta regală, pe care poliția crezuse că mai e nevoie să o întă-

reasca și cu un regiment de cavalerie franceză.

Locuitorii Nisei urmăriseră cu emoție peripețiile războiului. Nu trece mult și soarta orașului e în joc. Se vorbește de alipirea lui la Franța. Proiectul acesta dă loc la manifestații de bucurie din partea populației, și când vine momentul plebiscitului lumea votează pentru Franța, cu mare avânt.

Rezultatul întrece toate așteptările. Din 30.000 de alegători, 28.000 votează pentru Franța. In Savoia, succesul e același.

Nisa e din nou în sărbătoare. Elena, foarte înflăcărată, se lasă târîtă de entuziasmul general. Impăratul Napoeon și împărăteasa Eugenia se hotărăsc, în vara anului 1860, să facă o călătorie în țările anexate. La 28 Aprilie sosesc la Chambery, apoi peste câteva zile la Nisa, unde sunt aclamați.

Orașul este pavoazat, tunurile bubuie, clopotele sună. Impăratul și împărăteasa se apropie, escortați de un pluton din garda imperială și se opresc în mijlocul pieții, unde primarul le oferă, în mod solemn, cheia orașului. Seara, municipalitatea dă un bal în onoarea oaspeților imperiali. Elena strălucește de frumusețe și tinerețe, și, cum mama ei e tot suferindă și nu poate lua parte la serbare, ea, ca fiică a singurului ambasador prezent, ia loc în fața perechii imperiale, alături de consulul Rusiei, în faimosul cadril. E orbită de frumusețea împărătesei, care, cu colierul și diadema de nestimate, poartă, cu măreție, o rochie brodată cu argint, foarte decoltată, lăsând să i se vază umerii admirabili. Tânăra fată se emoționează, greșește pașii și vede cu groază că se apropie mo-

mentul când va încurca și pe cavalerul ei, care, și el, e foarte emoționat.

Impăratul nu-i face o impresie tot atât de bună. El pare prea serios, blazat, cu gândurile în altă parte. Când i se adresează, Elena nu se simte la largul ei.

Cu toate că nu trecuse de cincizeci de ani, Napoleon este, totuși, un cavaler destul de iscusit și dansează mai bine decât mulți alți suverani, și mai ales decât ilustrul său unchiu.

Elena stă la Nisa până în 1862. Ce frumoasă i se pare viața! Nimic nu-i rezistă, totul îi surâde și, din prima ei dragoste dezamăgită, nu mai păstrează decât amintirea unei nopți foarte dulci, plină de beție, pe malul Mediteranei.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CAPITOLUL III.

Drama

Dar drama se apropie. Elena nu e încă decât un copil, dar zilele de fericire se apropie de sfârşit. Viaţa veselă, fără de griji, încetează. Trebuie să plece la Berlin, unde o chiamă bunică-sa, care se plânge de singurătate. Elena pleacă, căci îşi iubeşte mult bunica, căreia i-ar jertfi, bucuroasă, şi tinereţea. Dar schimbarea e foarte greu de îndurat.

După viaţa leneşe, în căldura zilelor de vară, iat-o că duce, din nou, o viaţă serioasă, o viaţă de studiu.

Gustul pentru teatru o îndeamă să reia cu aprindere studiul dicţiunii. Sunt zile, însă, când simte că-i înghiaţă inima; ea tremură şi fiziceşte şi moraliceşte, în clima aceasta duşmănoasă.

Ca să-şi mai dea curaj, are nevoie de câţiva îndrăgostiţi, pe cari nu întârzie să-i găsească. Intâiul este frumosul ei adorator, prinţul român, Iancu de Racoviţă, cu ochii mari de gazelă, şi care-i cânta, pe vremea când ea avea doisprezece ani, doine duioase româneşti. Tot credincios, cu inima plină de acelaş sentiment de admiraţie umilă, el îşi

pierde cumpătul în fața tinerei fete atât de turburătoare, pe care o iubește acum și mai mult. Elena se amuză cu declarațiile arzătoare ale „micului ei paj maur", cum obișnuia să-l numească, dar inima îi rămâne rece. A lui Iancu însă este cuprinsă de foc. Vrea să capete o făgăduință de căsătorie:

„Dacă între timp nu mă voi îndrăgosti de altul, dacă nu voi intra în teatru, ceeace este visul vieții mele, atunci, mai târziu, poate că mă voi mărita cu tine".

Această așa zisă făgăduială, ce o lega atât de puțin, îi fu de ajuns lui Racoviță, care, din clipa aceasta, își închină toată ființa și toată viața aceleia, care avea s'o merite atât de puțin.

Elena se plictisea.

Viața liniștită și atât de burgheză din casa bunicii, nu putea să-i fie pe plac. Iancu își petrecea zilele la picioarele ei, cu alăuta în mână, dar și cântecele lăutarilor români încep să o plictisească de la o vreme. De aceia caută să se ducă cât mai mult în lume, unde se îmbată de succesele, pe cari le are.

Unul din saloanele cele mai căutate din Berlin era al președintelui Bonseri. Bătrâna d-nă Bonseri primea cu multă plăcere și grație, societatea cea mai felurită: oameni de teatru, ofițeri, funcționari. Elena petrecea acolo foarte bine și „bătrânul fluture" cum îi zicea ea d-nei Bonseri, prinsese dragoste de dânsa și nu se mai putea lipsi de prezența ei.

Intr'o seară de bal, marea tragediană, Augusta Fornus, îi prezentă pe unul din prietenii ei, baronul Korff, ofițer de dragoni. Elena voi să-l uluiască. Convorbirea fu foarte aprinsă. Se discuta politica zilei. Fie că voia să uimească pe ascultători, fie din adevărată

convingere, căci firea ei impetuoasă o făcea să se revolte împotriva ori cărei autorităţi, Elena exprimă ideile cele mai subversive. Cuvintele ei făcură senzaţie.

— Cunoaşteţi pe Lassalle? o întrebă interlocutorul.

— Nu. Cine e? Surprinsă, Elena puse întrebări.

— Nu puteţi tăgădui că-l cunoaşteţi, căci îi repetaţi, aidoma, cuvintele.

După câteva săptămâni, în timpul unui prânz la bancherul Jacques, Elena avu iar o discuţie politică cu vecinul ei, doctorul Karl Oldenburg. Acesta o întrerupse cu cuvintele:

— Hotărît, sunteţi o elevă demnă a lui Lassalle. Aţi fi potrivită să-i fiţi soţie, căci nu văd pe altcineva mai demn de rolul acesta.

— Va să zică şi d-voastre îl cunoaşteţi?" — observă fata, din ce în ce mai intrigată.

— Dacă-l cunosc? Nu numai atât, dar îl iubesc şi-l admir, şi sunt mândru de prietenia lui".

Curiozitatea Elenii atinse culmea.

Cine era acest Lassalle, despre care i se pomenea mereu?

Chestionând mereu pe toţi cunoscuţii, ea află că Lassalle era omul cel mai cu vază din partidul democrat. In momentul acela, când toate ţările erau cuprinse de frigurile libertăţii, Lassalle se ridicase ca apărător al poporului şi apostol al sufragiului universal. Inteligenţa lui foarte vie, vorba lui entuziastă, căreia nu i se putea rezista, îi câştigaseră toate inimile ce băteau pentru cauza poporului. El era unul din primii reprezentanţi ai socialismului în Germania.

Fără ca să-l fi văzut, Elena se simţi cuce-

rită de tribun. El îi stăpânea gândurile, prefăcându-se, în visurile ei, în Făt-Frumosul micii Sirene. Ea vorbea cu toată lumea de eroul ei. Pomenindu-i numele în fața bunicii, aceasta exclamă:

— Lassalle? Ce oroare! Un om, care ar voi ca bogații să-și împartă bunurile la cei săraci."

In clipa aceasta, Elena simți că între ea și bunică-sa se ridică un zid.

Cu adoratorul ei atât de drăguț și de credincios, ea vorbea mereu despre Lassalle, punându-i fel de fel de întrebări asupra firii lui, asupra politicii și ideilor lui. El își dădea toate silințele să-i răspundă, cu o răbdare fără sfârșit.

Intr'o zi însă, puțin cam obosit:

— La ce bun să te interesezi de un individ, pe care ești sigură că nu-l vei întâlni nici odată în lumea noastră?"

Dar chiar a doua zi, ea îl întâlni.

Prima întrevedere avu loc la o serată, la avocatul Hirzemensal. Decum sosi acolo, soția avocatului, care știa cât se interesa Elena de Lassalle, o luă la o parte și-i zise:

— E aici, e în biroul bărbatului meu. Ai să-l vezi peste o clipă." Elena se înfioră.

— Nu mi-l prezenta acum" — răspunse ea, târînd-o pe gazdă, după dânsa, în grădina de iarnă. — „Aș vrea mai întâi să-l văd, fără să știe."

De-abia avu timp să se ascundă și doi domni intrară în salon.

Unul era mărunt, un tip curat evreesc, destul de urît. Celălalt era un om înalt și frumos, de vre-o patruzeci de ani, zvelt, cu privirea plină de foc.

Fiindcă știa că Lassalle e evreu, nu stătu

nici o clipă la îndoială că bărbatul cel urît e el. „Oamenii mari sunt totdeauna urîți". Și dezamăgită, se gândea să se retragă discret, când bărbatul cel frumos începu să vorbească cu multă autoritate. Toată lumea se adunase în jurul lui, și în tăcerea care se așternuse, „elocința lui puternică, furtunoasă, tîra, ca un torent, pe cei ce-l ascultau".

Era Lassalle. Cucerită, încântată, fericită, că acela pe care îl căutase era demn de așteptările ei, Elena se repezi la el, și, fără să știe de nimeni, exclamă:

— Dați-mi voie, eu nu sunt de părerea d-voastre."

Lassalle nu era obișnuit să fie contrazis astfel în vre-un salon. El se opri brusc, se uită la ochii înflăcărați ce-l priveau, la părul acela roșu, îmbelșugat, ce era gata să se desfacă. Începu să râză și luând-o pe tânăra fată de talie, cu un gest de îndrăgostit, îi spuse:

— Aveți dreptate!"

Sorțul fusese aruncat! După cum avea să scrie Elena mai târziu: „Am simțit amândoi că fiecare însemna pentru celălalt destinul".

Nu se mai despărțiră toată seara. Lumea încetase să mai existe pentru ei. Era ceeace Stendhal numește cristalizație imediată. După bal și după supeul luat la mese mici, toți invitații fură rugați să se coboare în pivnițile foarte celebre ale amfitrionului, unde trebuiau să-și dea părerea asupra vinurilor. La plecare, Lassalle o înveli pe tânăra fată în mantoul ei mare de blană și o duse în brațe, pe scară, până jos.

In amintirile ei, Elena mărturisește că gestul acesta în adevăr „incalificabil" i se păru-

se atunci foarte firesc şi că crezuse că e „răpită de o divinitate".

Apoi avu loc întoarcerea, la orele patru de dimineaţă, într'o noapte străvezie de primăvară. Strălucea o lună plină argintie, iar crăcile, abea înmugurite, erau legănate de o adiere uşoară.

— Mâine, îi zise Lassalle la despărţire, voi veni să fac o vizită mamei D-tale!

Nu plânge, păstoriţo.
Mâine, eu şi cu mama...

Păstoriţa însă nu avea de loc poftă de plâns, dar îi era frică de impresia rea pe care o va face părinţilor acest nou adorator. De aceea căută să-l liniştească, pe cât putu, pe înflăcăratul Lassalle şi câtva timp nu se mai văzură.

Sosind la Berlin, un prieten de-al lui Lassalle, contele de Haltorff, care avea să joace un rol mare în evenimentele viitoare, ei putură avea câteva întâlniri tainice, la teatru şi la concerte. Haltorff voi să le procure o întrevedere mai lungă. Hotărîră să se găsească la balul juriştilor.

Pentru seara aceea, Elena alese toaleta ei preferată: o rochie albă, cu ghirlande de trandafiri pe fusta înfoiată şi cu spice de argint ce-i străluceau în păr.

De data aceasta, Lassalle fu foarte serios. Nu-i plăceau balurile. Deşertăciunea lor nu se potrivea cu poza pe care şi-o alesese el în purtare. Se dusese acolo numai ca să se poată înţelege cu iubita asupra mijloacelor celor mai bune prin cari să înlăture duşmănia ce o aveau Van Donningii pentru el.

Ea îl descurajă cu totul. Trebuia să mai aştepte... Şi mai ales, trebuia să-i dea răgaz să danseze... O făcea din cochetărie sau din

copilărie? „Mica vulpe de aur", cum îi zicea Lassalle, era ameţită în seara aceea de dans. Iancu o târî într'un vals; privirea lui Lassalle se întunecă şi câtva timp nu mai căută s'o vază.

Mai târziu pe neaşteptate, bunica muri. Nenorocirea o atinsese mult pe Elena. Rămasă singură la Berlin, trebui să plece în Elveţia, unde tatăl ei fusese însărcinat să reprezinte Prusia. Familia van Donning se instalase la Geneva.

Ea plecă cu inima grea, întovărăşită de pajul ei credincios, de Iancu de Racoviţă, cu care se logodise, fie dintr'o toană oarecare, fie ca să trezească gelozia lui Lassalle, a cărui dragoste părea că începe să se răcească. De ziua naşterii, Elena primise un coş uriaş de trandafiri şi o poemă, dar fără de nume; după semnul acesta de amintire, nu mai auzise nimic de elocventul tribun. Tăcerea aceasta îi răni se, de sigur, amorul propriu şi o îndemnă să caute şi mai mult să placă. Este primul simptom al acelui joc dublu pe care ciudata fată îl va juca, cu o perfidie curioasă, în tot timpul dramei.

După spusele tuturor celor, cari l-au cunoscut, Lassalle era seducţiunea personificată. Ochii lui albaştri-cenuşii, precum şi vocea lui caldă, aveau un farmec irezistibil. Avea părul castaniu şi foarte ondulat, capul trufaş şi ţinuta fără de greş a maestrului său Robespierre, al cărui baston îl păstra ca pe o relicvă foarte scumpă. Îşi da seama de puterea lui şi ştia să se servească de ea. De data aceasta, Elena se găsea în faţa unui adversar de talia ei. Şansele amândorura păreau egale, dar ea avea să câştige victoria.

Ferdinand Lassalle se născuse la 11 Apri-

lie 1825, ca fiu al unui comerciant din Breslau. La paisprezece ani, începuse să-şi scrie jurnalul, în care se găseşte un tablou ciudat al vieţii de familie, la tatăl său, negustor de ştofe.

Nu trece zi fără de ceartă, care se sfârşeşte de multe ori cu bătaie. Mama lui Lassalle, trăgând o palmă servitoarei, fiica sa o insultă; toată lumea se porneşte pe plâns, iar Ferdinand, scos din fire, scrie: „Mă aruncai în genunchi, spumegând de furie, îmi frânsei mâinile, ca un nebun, şi strigai cu atâta putere încât răguşii numai decât: Doamne, Doamne, fă ca să nu uit niciodată clipa aceasta!" apoi adresându-se surorii sale: „Piei, şarpe, piei, cu lacrimile tale de crocodil". Şi blestemurile continuă în chipul acesta.

Fusese un copil rău, un desmăţat. Totdeauna ducând lipsă de bani, o ştergea de acasă, ca să se ducă la cafenea, unde îşi petrecea vremea jucând şah sau biliard. Dacă norocul nu-i surâdea, vindea tot ce-i cădea în mână. Odată schimbând o hartă veche pentru un atlas nou, el scrie încântat: „Ce bou! Heine are dreptate, cei mai buni prieteni sunt acei pe cari îi poţi trage pe sfoară. Mă bucur grozav când descopăr pe vre-unul şi-mi fac numai decât planul cum l-aş putea înşela". Îşi vinde până şi cărţile de şcoală, dar rezultatul este foarte nenorocit. Purtarea îi este atât de rea, încât este dat afară din şcoală. Profesorul notează pe marginea caietului elevului: „Rău, foarte rău" şi Lassalle scrie în aceeaş zi: „Fui cuprins de o furie nebună; I-aş fi supt sângele".

La Lipsca, unde intră la şcoala comercială, îi este de-ajuns o săptămână ca să fie la cuţite cu profesorii şi elevii. Comerţul nu-l in-

teresează. I-o spune și tatălui dar acesta stăruie. De-abia pe la șaisprezece ani, începu să i se îndrepte caracterul; reușește să capete învoirea tatălui să intre la Universitate, ca să urmeze cursurile de filosofie și de drept. Din primele clipe se pot ghici adâncimea inteligenții și puterea creatoare a minții lui, când sunt puse în serviciul unei cauze, ce-l interesează. El, care fusese un elev rău, se pune acum pe carte, cu înverșunare. Politica îl atrăsese încă de tânăr. Adept al ideilor noui, ce-și făceau acum drum în Germania, el intră numai decât în grupul celor mai înaintați, acela al revoluționarilor, și de îndată ce-i este cu putință, pleacă la Paris, unde vrea să studieze chestiunile sociale. Acolo este foarte bine primit, mai ales de compatriotul și coreligionarul său, Heinrich Heine, prin care face cunoștință cu toate personalitățile politice ale timpului. După câteva luni, când se întoarse în Germania, el are scrisoarea aceasta de recomandație de la Heine:

„Prietenul meu, care vă aduce această scrisoare, Lassalle, este un tânăr înzestrat cu o inteligență remarcabilă, care posedă cunoștinți foarte temeinice și un dar de pricepere, cum n'am mai întâlnit. La toate acestea, se mai adaogă și o voință și o iscusință în acțiune, care uimesc. Este un fiu al vremurilor noui, care nu știe ce e acea abnegație sau modestie, pe cari le-am practicat noi, cu mai multă sau mai puțină ipocrizie. El face parte dintr'o generație, care vrea să se bucure de viață și să stăpânească".

Lui Lassalle îi plac laudele, dar părerea pe care o are singur despre persoana lui, întrece totdeauna chiar și părerea celor mai

zeloşi admiratori. De altfel, el nu doreşte admiratori, el caută admiratoare. Scopul lui este să fie bărbatul cel mai căutat de femei şi se pricepe să şi-l ajungă.

Intors în ţară, reia studiile cu înflăcărare şi ajunge unul din advocaţii cei mai preţuiţi din Berlin. Intră în legături cu toţi savanţii şi literaţii de pe vremea aceea. Devotat susţinător al poporului, din oportunism, este însă, din instinct, foarte aristocrat. Astfel, la sfârşitul unei adunări populare, unde trebuise să strângă multe mâini, el îşi bagă, foarte desgustat, mâna în buzunar, zicând: „Nu vă puteţi face idee cât de asudate sunt mâinile acestor oameni!"

Şi într'unul din manifestele lui către muncitori, se găsesc cuvintele:

„Am fost totdeauna republican, dar făgăduiţi-mi, prieteni, că, dacă va izbucni vreodată lupta între regalitatea de drept divin şi această mizerabilă burghezie liberală, veţi fi pentru rege, împotriva burgheziei".

De altfel Bismark nu se lăsase înşelat. Personalitatea lui Lassalle îl interesase mult şi el avusese câteva întrevederi cu tânărul advocat. Mai târziu scrisese: „Caracterul lui mă atrăgea peste măsură, dar numai ca om privat. Era omul cel mai spiritual şi amabil din câţi am cunoscut, un ambiţios în stil mare, cu totul opus firii unui republican. Avea sentimente naţionale şi patriotice foarte pronunţate. Ţinta lui era imperiul german, şi aceasta era un punct comun între noi. Poate că ar fi stat la îndoială să declare dacă imperiul german va fi făcut pentru dinastia Hohenzollern ori pentru dinastia Lassalle, dar spiritul lui era adânc monarhic. Era un om energic şi foarte inteligent, de la care a-

veai ce învăța. Convorbirile noastre au durat totdeauna ore întregi, și totdeauna mi-a părut rău, când se terminau".

Cu tot paradoxalul, ce se găsește în aceste cuvinte, portretul pe care-l face Bismarck despre acela care trece drept unul din cei mai aprigi democrați ai Germaniei, îl arată pe Lassalle sub o formă nouă.

In 1845, întâlnește pe femeea, care avea să ocupe un rol mare în viața lui: contesa Sofia de Hatzfeld. Ea se măritase, la vârsta de șaisprezece ani, cu un văr al ei, cel mai mare ticălos din tot principatul de Hessa și o făcuse cu nădejdea că va putea mântui câteva fărîmituri din averea, pe care acesta o toca. Incepând un proces foarte greu și penibil cu soțul său, ea avu ideea de a se adresa lui Lassalle, ca să-i apere interesele. Acesta fu începutul unei prietenii, unei legături, unei colaborări, unei iubiri, care, cel puțin din partea doamnei de Hatzfeld, avea să dureze până la moartea lui Lassalle, ba chiar și dincolo de moarte.

Cum reușise femeea aceasta să ocupe un loc așa de mare în viața lui Lassalle? Cu siguranță că nu datorită farmecelor ei fizice, de vreme ce prietenii lui Lassalle se plângeau că nu se pot duce la el, fără să dea deste „această babă de șaizeci de ani, groaznic de vopsită, cu gene falșe, cu dinți falși, și totdeauna cu havana în gură". Se spune însă că era foarte inteligentă, îi plăcea să se ocupe de chestiile politice și sociale și nu se speria nici de ideile cele mai îndrăznețe, mai ales când erau exprimate de un om seducător și frumos, cu douăzeci de ani mai tânăr decât dânsa.

Lassalle, atras de greutatea cauzei ei, ade-

menit fără îndoială și de spiritul ei, și măgulit de admirația ei nemărginită, se jură că va da câștig de cauză clientei sale. Se apucă de lucru cu toată aprinderea de care era capabil, își puse în joc tot talentul, se zice chiar că merse și mai departe... căci avu loc o întâmplare neplăcută, ce nu putu fi nici odată lămurită pe de-a'ntregul.

Procesul ținea de trei ani. Contesa și cu Lassalle erau nedespărțiți. Lucrau împreună proectele de reforme sociale. Dar mai întâi trebuia să se puie capăt procesului, care mergea prea încet, după părerea lor. Intr'o zi, baroneasa de Meyendorff se întorcea de la contele de Hatzfeld, cu care avea legături de prietenie, aducând acasă o casetă, care, se credea că conține documente foarte importante pentru rezultatul procesului. Cum ajunse acasă, fu victima unui furt foarte ciudat. Doi indivizi, identificați apoi, Mendelsohn și Oppenheim, doi prieteni ai lui Lassalle, se introduseseră în odaia baronesei și furaseră caseta, în care însă nu se găseau decât bijuterii. A doua zi ea fu găsită iar la locul ei, cu conținutul neatins. Urmă proces. Unul din făptași fu achitat, celălalt însă nu. Lassalle fu bănuit că pusese la cale, că era autorul moral al acestui furt. Cu toate că nu se putea aduce nici o dovadă împotriva lui, totuși reputația-i rămase pângărită din pricina acestei acuzări.

Aceasta se întâmpla prin luna lui August, 1848. Procesul nu se termină decât în 1854, dând câștig de cauză contesei de Hatzfeld. In timpul acesta Lassalle se avânta tot mai mult în politică; scria la ziarul lui Karl Marx, îndemnând la revoltă poporul german.

Frigurile, cari pricinuiseră la Paris detro-

narea regelui şi proclamarea republicii, se întindeau acum şi la Berlin.

La 19 Martie, oraşul era plin de baricade; mulţi se refugiau. Lassalle, care se afla la Duesseldorf, susţine răscoala. In Noembrie, când generalul Drigalski reuşeşte să restabilească liniştea şi proclamă starea de asediu la Duesseldorf, Lassalle este arestat, împreună cu Cantador, şeful gărzii burgheze, şi urmărit ca instigator la război civil. La 2 Mai, 1849, la Curtea cu Juraţi, răspunde judecătorilor cu atâta violenţă, obrăznicie şi dispreţ, încât este condamnat la şase luni închisoare.

In tot timpul petrecut la temniţă, el studiază numai chestiunile sociale, apoi, de cum este pus în libertate, reia cu şi mai mult avânt lupta revoluţionară.

Intors la Berlin, travestit în haine de căruţaş, obţine graţierea definitivă şi învoirea de a rămâne acolo, mulţumită ajutorului dat de Humboldt.

Lucra cu înverşunare, susţinut mereu de interesul afectuos al contesei de Hatzfeld, care nu-l părăsea nici odată.

Dela întoarcerea sa la Berlin, în 1849 şi până la moarte, în 1864, el se devotează cu totul cauzei poporului în Germania, întemeiază asociaţia generală a muncitorilor, al cărei preşedinte este, şi-şi cheltuieşte toată energia ca să ducă la bun sfârşit proiectele lui generoase. Organizează neîncetat meetinguri, pronunţă discursuri, şi târît de entuziasm, vorbeşte până nu mai poate, până ce i se stinge glasul. Răguşeşte, dar tot continuă să vorbească. In fiecare vară însă, are nevoie de un timp de odihnă, pe care o caută sau la

malul mării sau în Elveţia, întovărăşit totdeauna de credincioasa lui tovarăşe.

Din pricina unei broşuri, apărute la 1863, este condamnat iar la şase luni de închisoare.

Lassalle se simţea pe vremea aceea complect istovit. Era în luna Mai 1864.

Se hotărî să se ducă mai întâi să se odihnească şi să se constituie prizonier de-abia la începutul iernii.

Petrecu toată luna Iunie la Ems, cu contesa de Hatzfeld, apoi în Iulie, părăsindu-şi prietena, se duse să facă o cură de tăcere în munţi, la Righi Kaltbad, unde nădăjduia că aerul tare îi va linişti frigurile.

Elena, care se plictisea la Geneva, primise invitaţia unei prietene, mistress Arson, şi se instalase pentru câteva zile, la aceasta, la Wabern. Ea ştia de prezenţa lui Lassalle la Righi Kaltbad şi propuse o excursie acolo. Pe vremea aceea, urcuşul pe Righi se făcea numai cu cai. Ideea de a se arăta admiratorului ei în ţinută de amazoană îndrăzneaţă, îi surâdea. Kaltbad era ultima staţie, înainte de vârful muntelui Righi. Călătoarele ajunseră acolo la 20 Iulie, într'o seară splendidă de vară. Infierbântate, după un urcuş destul de greu, ele simţiră o plăcere delicioasă, în răcoarea pădurii. In jurul lor, brazi mari, un izvor ce şerpuia prin muşchiul verde, turme cu clopoţei, ce sunau melodios. In decorul acesta, parcă anume făcut pentru nişte îndrăgostiţi romantici, Elena se plimba, cu vălul fluturat de vânt, cu rochia lungă târându-se pe pământ, cu talia atât de sveltă, învăluită într'o ştofă de culoare închisă.

Lassalle, înştiinţat printr'un păstoraş de sosirea vizitatoarelor, lăsă în părăsire cura de

ELENA DE RACOVIȚĂ

BCU IAȘI - BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ - LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

lapte, odihna, tăcerea, și o urmă pe tânăra fată, căreia nimeni nu i se putea împotrivi, până în vârful muntelui. Și a doua zi de dimineață, șezând pe iarba înrourată, unul lângă altul, învăluiți în lumina alburie a unor zori încețate, așteptară în zadar soarele, care nu voia să apară și pentru ei. Lassalle, cucerit din nou, și de data asta de-a binelea, propunea Elenei s'o răpească:

— Vom trece frontiera și odată în Franța, îmi iau sarcina să înlătur toate piedicile ce s'ar pune în calea unirii noastre.

Dar pe vremea aceea, Elena nu voia să audă de așa ceva. Ținea cu orice preț la consimțământul părinților. Scrupulele acestea, din partea unei fete, emancipată de orice fel de prejudecăți, te uimesc; nu era oare acesta cel mai viclean mijloc de a-l încătușa mai mult?

Se reîntoarseră la amicii lor englezi și coborîră împreună, veseli, la Kaltbad. Aici, înnainte de despărțire, Lassalle o luă pe Elena de o parte și căută să capete cel puțin o făgăduială. Stărui cât putu să obție acel „da" sacramental și definitiv, dar ea se feri de un răspuns hotărîtor.

— Sunt logodită cu Iancu... Tata se va împotrivi totdeauna la căsătoria noastră."

In cele din urmă, încolțită:

— Bagă de seamă, îi zise ea, nu uita că sunt femeea cea mai femee de pe lume, adică nestatornică, capricioasă, ușuratecă."

Il cunoștea bine pe Lassalle; din clipa aceasta el nu mai trăi decât pentru dânsa.

Hotărîră ca Elena să-i scrie decum va sosi la Wabern și, pe când Lassalle rămase la Kaltbad, ea plecă, în aceeași zi, la 28 Iulie, împreună cu tovarășii de excursie.

Coborîşul fu greu şi lung. Elena mergea în cap, mândră de triumful ei.

La prima oprire, o şi aştepta o telegramă de la Lassalle şi pe tot drumul ea găsi mereu veşti de la el. In ziua aceasta şi a doua zi, ea primi, în mijlocie, câte două telegrame pe ceas. Seara, când ajunse la Wabern, îşi luă capul în mâini şi rămase pe gânduri. In faţa ochilor, îi apăreau două chipuri: micul paj maur şi marele vultur, Lassalle. Cât de puţin cântări pajul în balanţă! Ea luă repede o hotărîre şi scrise lui Lassalle:

„Prietene Satana, s'a hotărît. Mă învoiesc să-ţi fiu soţie. Acum, ai consimţământul meu, însărcinează-te cu restul.

Vreau, înţelegi, frumosul meu prieten Satana, copilul zice că *vrea*. Vreau să faci toate sforţările spre a ajunge la ţintă, onest şi cuviincios. Ai să vii să ne vezi, ai să cauţi să te faci iubit de ceilalţi, cum ai reuşit să te faci iubit de... Dacă nu reuşeşti, dacă rămân neînduplecaţi, cu toate stăruinţele noastre, ei bine, atunci, facă ce-or voi, ne rămâne Egiptul. Apoi, voesc şi poruncesc ca chestia să se aranjeze cât mai repede, căci n'aş vrea să pălăvrăgească lumea pe o chestie, care ne interesează numai pe noi. După ce se va sfârşi, poate să vorbească ce-o vrea. Atunci tu, Ferdinand, vei fi pentru mine un adăpost, un sprijin. De lume nu-mi pasă!

Mie îmi rămâne sarcina cea mai grea: va trebui să zdrobesc o inimă credincioasă şi care mă iubeşte cu adevărat. Dintr'un egoism nemăsurat, va trebui să distrug un vis frumos de tinereţe, care, dacă s'ar fi înfăptuit, ar fi făcut fericirea unui băiat cum se cade. E grozav, dar trebuie, şi de dragul tău, voi fi crudă.

E. D."

In aceeaş noapte scrise şi lui Iancu. Fără milă, fără remuşcări, ea-i spuse tot adevărul; îşi recunoscu păcatele, fără de înconjur, dar „îşi asculta glasul inimii", ba chiar merse până acolo, încât îi ceru ajutor şi o vorbă bună din partea lui, ca să îmblânzească mânia tatălui, de care îi era frică. Nu jurase el bunicii pe patul de moarte, că va fi toată viaţa protectorul ei?

Şezând lângă fereastra deschisă, în această frumoasă noapte de Iulie, ea văzu zorile albind încetul cu încetul vârfurile munţilor şi lacul Lucerna sclipind în cele dintâi raze ale soarelui. Continua să scrie. Acum îi scria lui Haltorff, acela care ocrotise primele lor întâlniri. Umplu paginile, unele după altele. Îi povesti convorbirea de pe muntele Righi, toate amănuntele excursiei, cum se întorsese vrăjită şi hotărîtă cu ori ce preţ, să devie soţia lui Lassalle, ori cari ar fi piedicile ce i s'ar pune în cale, dar tremurând la gândul că familia se va împotrivi cu siguranţă.

„Dacă cel puţin ai fi lângă mine! Dacă cel puţin aş putea conta pe ajutorul d-tale! Sunt absolut singură, legată de mâini şi de picioare, în puterea lui satanică... Sufăr atât de mult la gândul că-mi înşel părinţii, dar e prea târziu să mă mai întorc. Acum trebuie să merg înainte, chiar dacă ar fi să calc peste inimi zdrobite şi însângerate". Şi urmează mai departe tot în acelaş chip. Îi scrie un adevărat jurnal. Se opreşte câte odată, la primirea vreunei scrisori sau telegrame, apoi continuă: „Ora unu şi jumătate. Iar o telegramă de la torentul meu. Va fi mâine aici".

In sfârşit, Lassalle soseşte, beat de fericire. Intâlnirea lor la marginea lacului, în exal-

tarea unei iubiri contrariate, a dat loc, de sigur, unor efuziuni, cari, nu putem şti, cât de departe au mers. Dar în acest roman dramatic de dragoste, trebuie să remarcăm, că de câte ori unul din îndrăgostiţi se lasă târît de pasiune, până la uitarea datoriilor, celălalt se împotriveşte şi doreşte să capete învoirea părinţilor.

La început Elena fu aceea, care se împotrivi.

De aceea făuresc planuri de atac, pentru a putea învinge o împotrivire, pe care o ştiu foarte puternică.

Luaseră hotărîrea nestrămutată de a se căsători cu orice preţ, şi hotărîrea aceasta le dă curaj. La aceasta, Lassalle mai adăogă şi voinţă fermă de a ajunge să ocupe primul loc în societate.

Dar cum? Oare chestia era limpezită în capul acestui utopist? Ce importanţă are lucrul acesta. Ambiţia lui crescuse şi mai mult, de când gândea că Elena va avea să împartă gloria cu dânsul.

— Nu mi-am martirizat de geaba tinereţea, nu mi-am tocat de pomană nervii şi plămânii... Voesc izbânda supremă, voiesc să pun pe fruntea ta o diademă fără de seamăn.... Apropie-te, priveşte 'n oglindă... nu reflectează ea imaginea celei mai frumoase perechi princiare?"

Visează şi o vede pe Elena intrând în Berlin, într'o trăsură, trasă de şase cai albi...

Şi eroii aceştia ai lui Ossian, mai visători, decât toţi cei creaţi de un Victor Hugo, îşi închipuie că sunt zei din Olimp. Elena, transportată iarăşi, ca pe vremea palatului regal, şi a micului prinţ Ludovic, în ţara legendelor, îl numeşte pe Lassalle „vulturul meu im-

perial și măreț" și semnează: „Brunhilda, Dona Sol". Își cam pierduseră capul!

Trebuiau însă să se gândească și la gazda lor, o femeie atât de amabilă și de discretă. Nu aranjase ea un mic supeu cu șampanie, în onoarea logodnei lor? Îi propun deci, pentru a doua zi, înainte de a pleca la Geneva, o excursie pe muntele Niessen.

Aici îi așteaptă alte aventuri. Urcușul, greu și obositor, nu se poate face de cât pe jos. La întoarcere, doamnele de-abia se mai târăsc. Elena, vitează, prăpădită de oboseală, se lasă pe brațele lui Lassalle, fericit să sprijine o povară atât de dulce.

A doua zi ea scrie: „Mare minune că a mai rămas ceva din mine, căci mă mânca din ochi".

Dacă pentru îndrăgostiți, coborîșul avea oarecare farmec, pentru ceilalți fu un chin. Unul din excursioniști propuse să taie drumul de-a dreptul, prin lanuri. Toți primiră, cu inima ușurată. Dar nu făcură nici douăzeci de pași și fură întâmpinați de o ceată de diavoli îngrozitori și amenințători, cari se năpustiră asupra lor, lovindu-i cu bâtele, cu picioarele, cu pumnii. Se văzură înconjurați de o hoardă de idioți, furioși că li se călca în picioare recolta. Apărându-se pe cât puteau de lovituri, călătorii încercară să se explice, dar tâmpiții nu voiau să asculte de nimic. Deabia când Lassalle le arătă o monedă, începură să se liniștească și dădură drumul bieților asediați. Dar „frumosul vultur imperial" avea o vânătae la ochii și o ureche plină de sânge, iar „vulpea de aur" era cu părul ciufulit. Toți suferiseră mai mult sau mai puțin de pe urma acestui atac. Era imposibil să plece a doua zi la Geneva.

Mai avură astfel încă două zile răgaz până la izbucnirea furtunei, două zile plăcute, pe marginea lacului, în căsuța din Wabern, singurele zile fericite, pe cari Elena le petrecu împreună cu Lassalle.

Pe vremea aceea, îi era frică să nu-l piardă și scria contesei, cerându-i sfatul: „Cum trebuie să mă port ca să-l fac fericit pe acest vultur superb? Eu nu sunt decât o biată ființă fără însemnătate, care nu știe decât să-l iubească, să-l adore, și care nu poate decât încerca să-i alunge nourii de pe frunte... Aș vrea să cunosc și să înțeleg sufletul lui frumos, măreț, spiritul lui uriaș, și să-i fiu un sprijin credincios atât în zilele de fericire cât și în cele de restriște".

Vai! cât este de periculos să te grăbești, să vorbești de credință, când ești o biată tânără, ușuratecă și zvăpăiată.

Plecarea la Geneva fu fixată la 4 August. Se aștepta un rezultat fericit. Totuși, îndrăgostiții, prevăzători, hotărîră să nu călătorească împreună; sperau doar să se vază în curând. Uitaseră că și contesa de Hatzfeld îl iubește pe Lassalle, că Haltorff le este prieten, dar că nici prietenilor nu le prea place să se compromită. Uitaseră și tot ce se putea spune cu temei pe socoteala lui Lassalle și ce se mai putea adăoga încă cu rea voință. Erau tineri...

Ajungând acasă, Elena îi găsi pe toți foarte veseli. Sora ei tocmai se logodise cu contele de Kayserlink. Era ceea ce se chema „o partidă bună" și toate fețele străluciau de bucurie. Ea socoti că e bine să profite de această bună dispoziție ca să vorbească de proectele ei, și le mărturisi dragostea cea

mare, pe care o simte pentru Lassalle și hotărîrea de a se căsători cu el.

Cuvintele ei fură ca un trăsnet din cer senin și furia părinților fu mult mai mare decât se așteptase Elena. Ea voi să le ție piept, să se împotrivească; se înfurie și ea, până când, tatăl, scos din sărite, îi porunci să se ducă în odaia ei și să nu iasă de acolo fără voia lui.

Elena ieși cu cuvintele: „Orice ați face, eu tot mă voi mărita cu Lassalle".

— Mai bine te omor ca pe un câine!" strigă tatăl.

Aproape nebună de furie, ea luă o hârtie și scrise:

„Sufletul meu, frumosul și mărețul meu vultur".

Condeiul îi fugea pe hârtie. Se înăbușea și-i scria iubitului groaznica ei dezamăgire, brutalitatea cu care fusese primită mărturisirea ei.

Dar teatrală ca întodeauna:

„Vino, sublimul, marele meu vultur imperial, și dă-mi putere și curaj cu privirea ta splendidă".

Scrisoarea rămâne neisprăvită. Ea o dă credincioasei ei doici, Tereza, ca să o ducă numai decât la hotelul, la care trebuia să tragă Lassalle. Dar de-abia trecu câteva minute, de când plecase doica, și Elena părăsește odaia, pe când părinții ei sunt la masă și pleacă în întâmpinarea iubitului. Ajunge în clipa în care acesta coboară din tren. Nu avusese nici timp să deschidă scrisoarea. Ea i se aruncă de gât, palidă, cu părul în dezordine și i se oferă. Astăzi ea este aceea, care acceptă tot: să fie răpită, să o ducă un-

de-o vrea. E gata să-l urmeze! Impotrivirea familiei i-a înlăturat și ultimele scrupule.

Dar de data aceasta, el e acela care refuză. E deprins să iasă întotdeauna biruitor. De ce ar fi învins de data asta, el, Lassalle, omul căruia nimic nu i se împotrivește, pe care o lume întreagă îl admiră? El voește s'o capete pe Elena din mâna părinților și de aceea respinge propunerile logodnicii. Iar când aceasta, după ce-i povestește scena grozavă prin care trecuse, nebună de durere, îl declară că nu se mai întoarce acasă, el o conduce la o prietenă, foarte duios, foarte drăgăstos cu ea, dar cu atât mai stăpân pe sine, cu cât ea-și pierduse cu totul capul.

De-abia ajunseseră la această prietenă, și d-na van Donning sosește acolo, ca o furie. Altă scenă penibilă și violentă. Lassalle răspunde la insulte cu cea mai mare liniște.

Dar Elena, cu toate stăruințele, nu-l poate hotărî să o oprească la el. Ea trebue să se întoarcă acasă. Lassalle i-o cere ca o dovadă supremă de dragoste și ea se supune.

Impunând însă tinerii fete acest sacrificiu, pierde ori ce șansă de a o mai câștiga vreo dată.

Elena nu este una din acele firi, cari știu să aștepte și să sufere, pentru care lupta înteţește și mai mult dragostea. Din moment ce n'a cedat în primul avânt de entuziasm, ea este pierdută pentru vecie.

Dimpotrivă, pe Lassalle lupta îl înflăcărează și mai mult; el vrea să învingă, împotrivirea îi înzecește dragostea. Va avea de urcat un adevărat calvar.

Elena, întoarsă la părinți, este tratată ca o adevărată prizonieră; ușile și ferestrele sunt zăvorite, nu i se dă voie să comunice cu

nimeni din afară; toate scrisorile ce-i vin, sunt deschise și ale lui Lassalle sunt distruse; nu i se îngăduie să vorbească decât cu acei cari au interes să ponegrească, să înjosească pe Lassalle. Astfel frații ei vin să o implore să renunțe la gândul unei căsătorii cu „groaznicul revoluționar", căci aceasta le-ar zdrobi cariera. Tatăl merse până acolo încât să ceară de la consiliul federal, o pază militară, care să-i supravegheze casa. Pasărea e bine zăvorită în colivie.

In timpul acesta, Lassalle, întărîtat de atitudinea familiei van Donning, pune totul în mișcare. Cu cât aceștia se arată mai neînduplecați, cu atât Lassalle se aprinde, se înflăcărează mai mult; nesfârșitele scrisori, pe care le scrie pe nerăsuflate, în aceste douăzeci și șase de zile de tortură, ultimele din viață, dela 4 până la 30 August, sunt o dovadă de starea lui tot mai înfrigurată, și ne îngăduie să urmărim evoluția ce se făcea, încetul cu încetul, în inimile celor doi îndrăgostiți, din nenorocire în sens invers.

El scrie lui Haltorff: „Scumpe prietene, dece nu te-am ascultat și n'am răpit pe Elena, înainte ca părinții ei să prinză de veste? La Wabern, lucrul acesta ar fi fost foarte ușor, dar Elena voia să încerce mai întâi cu binele și pe căi legale, și numai după asta să recurgă la mijloace extreme. Aceasta se potrivea și cu simțul meu de cinste, la care țin foarte mult, și de aceea am consimțit. Acum îmi primesc răsplata; sosind aseară, dau peste o mare fierbere. Elena, care sosise cu câteva ceasuri înaintea mea, mărturisise totul, și indignarea tatălui fusese fără margini. El a trimis la mine pe două rude de-ale lui, cu amenințări ridicule".

Rudele acestea erau contele de Kayserlink şi doctorul Harndt, trimişi la Lassalle ca să-i comunice ordinul de-a părăsi cât mai repede Geneva şi să-i înmâneze un bileţel de-al Elenii, care scria:

„Vorbele vărului meu sunt absolut conforme cu adevărul. *Semnat:* Copilul".

Dar Lassalle nu dă crezare acestui bilet. El urmează în scrisoare: „Purtarea lor faţă de Elena e revoltătoare. E ţinută închisă şi nu se dă voie nimănui să intre la ea; este secvestrată de-a binelea şi suferă neînchipuit de mult. Orice s'ar întâmpla, sunt hotărît să nu dau înapoi. Nu m'aş da înlături nici de la cea mai mare nenorocire — şi se poate întâmpla orice, — căci hotărîrea mea este nestrămutată. Singurul, care ar putea să împiedice cine ştie ce urmări şi ar putea, poate, să aranjeze lucrurile, eşti dumneata. N'ai vrea să vii aici, de dragul meu şi al Elenii? Telegrafiază că primeşti rugămintea noastră. Intr'o stare de semi-inconştienţă, al d-tale F. L."

„Geneva, 4 August. Pensiunea Bovet strada aux Paques, No. 27"

Exaltarea lui Lassalle reiese şi din alte două scrisori cu aceaş dată. Una, prin care chiamă, în grabă, pe unul din prietenii săi de la Zurich, scriindu-i: „E vorba de un serviciu absolut personal, dar de viaţă şi de moarte".

Alta e adresată contesei de Hatzfeld, căreî îi scrie: „Nu pot face altfel, cu toate că de douăzeci şi patru de ceasuri caut să mă stăpânesc: trebuie să-mi aplec capul la pieptul celui mai bun, unicului meu prieten şi să plâng. Sunt aşa de nenorocit, încât plâng, eu, care n'am mai plâns de cincisprezece ani. Ce-

ceace mă chinueşte mai mult este prostia mea criminală; sunt aşa de nenorocit, încât mă simt îndreptăţit să te rog să vii numai decât, să mă mângâi. Eşti singura, care ştii ce înseamnă, ca un om de fier ca mine, să plângă şi să se svârcolească ca un vierme. Unde am ajuns eu, sfătuitorul şi mântuitorul lumii! N'are cine să mă sfătuiască şi să mă ajute. Simt nevoia de alţii. Prostia mea mă ucide, remuşcările mă mistuie, şi dacă nu pot îndrepta această prostie, o să mă călugăresc. Dacă nu reuşesc în chestia aceasta — şi mă îndoiesc de reuşită — totul este pierdut. Mai mult decât pierderea fetii, mă zdrobeşte idioţia mea. Dacă nu voi putea restabili echilibrul printr'o victorie, mă voi dispreţui până la moarte".

Altă scrisoare din aceeaş zi de 4 August: „Imi vine să plâng ca un copil, când mă gândesc că se poate să fiu învins în această nenorocită şi deplorabilă afacere, eu, care sunt obişnuit să ies învingător în luptele cele mari, eu, care privesc cu linişte, în faţă toate pericolele, eu, care în orice moment m'aş fi urcat cu bucurie pe eşafod, pentru cauza cea mare. F. L."

Se pare că în zilele acestea, suferă mai ales amorul lui propriu.

A doua zi, scrie iar lui Haltorff: „Tatăl ei a trimis iar două rude să-mi spuie că „Elena a plecat". S'ar putea să vrea numai să mă inducă în eroare, dar oarecari informaţii, pe cari le-am căpătat, confirmă plecarea. Cu toate că am înconjurat casa cu spioni, nu am nici o siguranţă şi nu ştiu ce să cred. Nici o scrisoare de-a mea nu poate ajunge la dânsa, nici o scrisoare de-a ei nu poate ieşi din casă. Tatăl se pare că-şi conduce oamenii cu bâta.

Şi tot aşa se poartă şi cu mine, fără nici o cruţare, pe când eu am avut prostia să joc cu el o comedie de generozitate şi cinste burgheză. Faptului acestuia i se datoreşte victoria lui, care pare inevitabilă, şi nenorocirea mea. Aşa stau acum lucrurile, şi mai pot trece multe zile până să aflu, cu siguranţă, dacă ea a plecat sau dacă mai este aici. Numai ea m'ar putea informa. Aici au ajuns lucrurile deocamdată. Mă tem că cu timpul vor reuşi să-i înfrângă voinţa. Ea e slabă, energică pentru moment, dar fără continuitate. Ultima scrisoare pe care mi-a trimis-o, după cearta cu tatăl său, este încă hotărîtă şi cât se poate de emoţionantă; dar mi-e teamă că asta n'are să dureze mult, dacă nu voi putea să-i dau un semn de viaţă. Ce să fac? Nu ştiu, nu ştiu decât un singur lucru: am nevoie de Elena. Asociaţiile muncitoreşti, politica, ştiinţele, închisoarea, toate, toate s'au şters din sufletul meu, întunecate de un singur gând: de-a recâştiga pe Elena. Ştii vreun mijloc? Poţi îndrepta ceeace un neghiob a stricat? Dacă eşti în stare să faci ceva pentru mine, îţi voi mulţumi, Haltorff, în genunchi. In numele Domnului şi al dreptăţii, trebuie să fii acum de partea mea, pe de-a întregul şi fără şovăială. Mă lupt pentru femeea, care mă iubeşte cu patimă, şi pe care acum şi eu o iubesc cu o patimă şi mai mare decât a ei. Trebue să o recâştig, cu orice jertfe, ori cât timp mi-ar trebui. O voi avea chiar cu preţul unei crime. La gândul ei, uit de toţi şi de toate. Sunt nespus de nenorocit, Haltorff; când o inimă atât de bărbată ca a mea îşi pierde stăpânirea de sine, este de două ori nenorocită. Scriind rândurile acestea plâng neîncetat, copleşit de mustrările pe

cari mi le fac, pentru nerozia purtării mele cinstite. Am pierdut orice încredere în mine, orice mândrie, și mă risipesc în bucăți, ca o scândură putredă. Te rog răspunde-mi numai decât: *primo,* ce vrei să faci pentru mine ca să poți obține consimțimântul tatălui; *secundo,* cum s'ar putea să-mi dai ajutor pe altă cale; *terțio,* să afli unde se găsește Elena. Dacă aș mai putea-o avea două ceasuri în brațele mele, aș pleca cu ea la Caprera, unde preotul lui Garibaldi ne-ar cununa numai decât, și fără hârtii. Ce prost sunt. Te rog să-mi scrii, dar unde? Nu știu unde mă vor purta știrile, pe cari le pot primi în fiece clipă. Scrie-mi deci la Basel, poste-restante; poate că pe la 15 August, voi pleca la Karlsruhe, după un plan pe care l-am făcut tot în chestia Elenii, căci la altceva nu mă gândesc acum. Adio, Haltorff, sunt foarte, foarte nenorocit. Și ceeace încă nimeni n'a auzit din gura mea: fie-ți milă! Al d-tale, F. L". Postscriptum: „Poate că dacă afli unde e și-i poți scrie, i-ai putea adăoga și scrisoarea asta, ca să știe în ce stare mă aflu".

Și nu contenește din plâns și repetă fără încetare că nu-și mai poate stăpâni dorința sa nebună după Elena.

După ce repetă iar toate păsurile lui împotriva familiei van Donning, el scrie din nou, a doua zi, lui Haltorff: „Vezi, dragă prietene, că nu-mi mai rămâne altceva de făcut, decât să mă dau cu capul de pereți, și de data aceasta, ori peretele, ori capul meu se va sparge. De eri mă stăpânește o liniște neclintită și nu mai simt nici o durere. Eri am plâns nebunește și m'am lăsat copleșit de durere, ca un copil. Astăzi însă, sunt de fier. Nu-mi mai pasă de nimic, sunt personificarea unei voinți

de ghiață. Cu liniștea unui jucător de șah, am să joc partida aceasta până la sfârșit; mi-am dat cuvântul de onoare, că în ziua în care o să mă conving că Elena e pierdută pentru mine, o să-mi trag un glonte în cap. Le-am spus-o prietenilor, sus și tare, pe cuvântul de onoare; trebuie să știe cu toții că e un lucru iremediabil, hotărât de pe acum. Și tocmai gândul acesta mi-a dat marea liniște, uriașa liniște, care mă stăpânește azi. Mi-am făcut inventarul vieții, care a fost mare, curagioasă, vitează și destul de strălucită. Viitorul îmi va da dreptate și-o voi avea pe Elena, ori nu voi mai fi, și prin urmare, nu voi mai suferi. Această mângâiere profundă mă întărește și mă liniștește..."

Și iată-l cum făurește planuri: „Planul meu — știu că nu ești în stare să mă trădezi — iată care este: poimâne mă duc la Karlsruhe, la prieteni, și voi pune în mișcare și cerul și pământul ca să hotăresc pe regele Bavariei să intervină la tatăl ei în favoarea mea. Vei râde de acest plan romanțios, de care râd și eu; dar nu mai există mijloace raționale; n'au mai rămas decât cele romanțioase. Nădăjduiesc că voi reuși, dar dacă și mijloacele aceste nu-s de folos, atunci de la Muenchen, mă voi întoarce aici ca să dau partea cea mai grea și cea mai tragică a luptei. Poate că mă voi duce și la Berlin — dar nu e tocmai sigur — pentru a pune și acolo în mișcare pe toți cunoscuții; numai după asta voi recurge la ultimul mijloc decisiv. Poate că nu ne vom mai vedea".

Face de multe ori aluzie la moarte.

Strigătul următor de durere e datat din aceeași zi, dela Geneva, din noaptea de Marți 9 August: „Dacă a mai rămas în inima d-tale

o urmă de dragoste, de milă pentru mine, nu fi atât de neomenos să-mi respingi rugămintea. De-abia sfârșii scrisoarea cealaltă și iată-mă iar în plin întuneric, vărsând șiroaie de lacrimi și iar îți scriu. Durerea mea nu se poate descrie și mă întreb mereu dacă n'ar fi mai bine să mă arunc în lac, ca să pun capăt torturilor infernale, cari mă sfâșie absolut degeaba. Mă cunoști, Haltorff, și știi că am avut oarecare bărbăție. Ei bine, nu mai sunt decât o zdreanță; chiar dacă aș fi făcut moarte de om, și nu mi se putea da o pedeapsă mai grozavă. Nu mai sunt acelaș Lassalle, de-abia mai sunt o umbră din ceea ce am fost. O, ce blestem, mă simt pierdut. Urlu după Elena, ca un leu căruia i s'a luat puiul și mă apucă turbarea împotriva mea însumi. Dacă cineva mi-ar fi spus că la vârsta mea, voi fi pradă unei pasiuni atât de fără rost, aşi fi ridicat din umeri. Să-ți spun acum vestea grozavă, care m'a abătut atâta. Mai adineauri am aflat dintr'un isvor sigur că Elena a părăsit Geneva Duminecă seara. A plecat! A plecat fără să știu ceva. Știrea m'a lovit ca un trăsnet și acum știu ce înseamnă să suferi și înțeleg cum un om poate fi atât de laș încât să dorească să-și puie capăt durerii".

La gândul plecării Elenii, mintea i se turbură și scrie iar lui Haltorff: „Ar fi cu putință ca vestea aceasta să nu se adeverească, dar de data aceasta pare că are temei căci concordă cu multe indicii, pe care le-am. Ce viață îngrozitoare mi-am pricinuit cu cinstea și cu excesul meu de considerație. Dacă m'aș fi gândit numai la mine, Elena ar fi astăzi soția mea legitimă. Acum însă, nu-mi mai rămâne decât s'o pornesc pe urmele ei prin toată Europa. Gândul acesta ar putea înebu-

ni pe orice om. Zici în scrisoarea d-tale, că pot fi sigur de Elena. Dragul meu, nu ţi-ai putea face o idee de dovezile de dragoste, pe cari mi le-a dat şi totuşi e prea slabă, ca să pot fi, cu adevărat, sigur de ea. Nu e făcută pentru luptă, e prea moale şi prea blajină. Dacă m'ar părăsi... o, în cuvintele acestea se cuprinde tot iadul. Gândul că, în cazul acesta ea n'ar fi demnă de mine, nu mă poate mângâia. O iubesc prea, prea, prea nebuneşte. Chiar faptul că n'am primit de la ea nici un bileţel, nici o vorbă, nu este o dovadă de slăbiciune? Este atât de lipsită de ajutor încât n'a putut să facă să-mi parvie nici o veste? Şi, dacă acum este atât de fricoasă, atât de sperioasă, ce va fi peste câteva săptămâni? Nu se va lăsa orbită cu totul? Dacă m'ar părăsi?... Iată un gând care mi-ar otrăvi sângele. O, dă-mi veşti cât mai curând, sunt nespus de nenorocit".

Fiecare scrisoare pare că e un pas mai departe spre prăbuşirea finală, spre care destinul îl tăreşte fără putinţă de împotrivire.

Scrisoare următoare este cea din urmă pe care o scrie Lassalle, dela Geneva, lui Haltorff, cu data de Joi, 11 August: „Ştirile pe cari le primesc azi, sunt şi mai sfâşietoare de cât cele de până acum. Eri am crezut că sunt disperat, dar abia acum ştiu ce este disperarea. Ascultă: au plecat cu toţii, tatăl mama, sora şi Elena. N'au mai rămas acasă de cât copiii cei mici. Aseară, cu ultimul tren a sosit Valahul, căruia Elena îi scrisese din Wabern scrisoarea de refuz. De sigur că a fost chemat telegrafic şi mama rămăsese să-l aştepte. Azi dimineaţă au plecat amândoi. Nu mai încape îndoială că au plecat după Elena, ca să facă cununia. Îl voi provoca însă pe Va-

lah la duel, și dacă refuză să iasă pe teren, îl împușc ca pe un câine turbat. Așa fiind împrejurările, îți cer alt serviciu. Scrie tatălui să-mi dea, nu pe Elena, ci un răgaz de trei luni. In răstimpul acesta mă fac tare să-i capăt consimțimântul. Fă-l să înțeleagă că ceea ce pun la cale, poate să aibă urmările cele mai grele, cele mai tragice. Am să-l omor pe omul acela și am să fug cu Elena în America. Nu cer decât trei luni. Dacă până atunci nu voi reuși să obțin consimțimântul lui, va face ce va voi. Să-mi acorde trei luni și sunt sigur de reușită. Voi obține de la regele Bavariei nu numai să puie o vorbă bună pentru mine ci chiar să ordone de-a dreptul căsătoria noastră".

. . . . . .

Nu pierde nici o clipă și transmite-i această rugăminte. Dintr'un moment într'altul, chestia se poate pune pe viață și pe moarte. Al d-tale desnădăjduit, *F. L.*".

Răspunsurile lui Haltorff la toate aceste scrisori, pătrunse de o durere atât de vie, te desamăgesc prin răceala lor: nu poate părăsi Berlinul, prevăzuse ce avea să se întâmple, recomandă liniște, e convins că totul se va aranja și că tatăl, dacă nu spune da, nu va spune nici nu.

In acelaș timp Lassalle îi scrie Elenii scrisori nu mai puțin sfâșietoare decât prietenului: „Dragostea îmi crește pe fiece ceas. Nu mai trăesc. E o moarte continuă, pe care o îndur numai mulțumită convingerii adânci că te voi căpăta printr'o luptă fără preget. Dacă tatăl tău mă silește la o luptă pe moarte, ei bine atunci orice s'ar întâmpla, nu va fi vina mea. Ți-am trimis azi pe la orele zece o scrisoare, în care se aflau și o scrisoare pen-

tru tatăl tău și una pentru mama ta. Pe la orele unu, trimisul s'a întors și mi-a spus că nu ți-a putut înmâna scrisoarea, pentru că ești ținută închisă. Voi trimite să mai facă o încercare și dacă nu se poate altfel, scrisoarea să fie dată mamii tale. Afară de scrisoarea aceasta, ți-am mai scris astăzi una, asta e a treia. Pe asta de-acum nu ți-o voi trimite; ea va apuca altă cale și o voi expedia probabil mai târziu. Căci scrisoarea numărul doui este mai importantă decât cea de față. Asta ți-o scriu, numai ca să văd dacă pe calea aceasta poți căpăta scrisorile, dacă mijlocul este sigur. Bizui-te pe mine, pe răbdarea, pe voința mea. Nu da crezare celor ce se îndrugă pe socoteala mea, nu te lăsa convinsă de aparențe. Al tău *F. L.*"

Această scrisoare nu ajunse nici odată în mâinile Elenii. Tot așa nici celelalte cinci scrisori, în cari își vărsa toată durerea și toată dragostea.

La 7 August scria: „Ceeace sufăr întrece orice margine, tu m'ai făcut nespus de nenorocit. Te iubesc acum cu o ardoare, față de care dragostea de la început a fost nimic. Din noaptea de Miercuri te iubesc la nebunie".

La gândul că ea l-ar putea părăsi, trufia lui se revoltă: „Nu e cu putință ceea ce mi se spune: că m'ai părăsit, că toate jurămintele tale ar fi fost false, că ești atât de slabă. Eleno, dacă mi-ai fi în adevăr necredincioasă, dacă uitându-ți jurămintele, ai putea renunța la mine, n'ai mai fi demnă să sufăr pentru tine. Liniștește-mă cu un cuvânt. Gândul că mă părăsești, mă împinge la nebunie. Lesley zice: „totul e minciună și nimic pe lume nu e demn să fie crezut". Eleno, femeie iubită nebunește și cu durerea desnădejdei, dăruie-

ște-mi un cuvânt, ca să-mi dovedești că ești bărbată".

Dar tot nu vine nici un răspuns. Și Lassalle părăsește Geneva, cu inima strânsă.

In seara de 14 August, sosește la Karlsruhe, unde o regăsește pe contesa de Hatzfeld; aceasta e uimită de schimbarea ce o găsește la prietenul ei. „Il revedeam pentru întâia oară de când avusese nenorocirea să o întâlnească iarăși pe d-ra van Donning, dar cum arăta! Palid, slăbit, o umbră , și într'o astfel de stare de excitare, încât, cum mă văzu, îmi sări de gât, plângând. Nu-l văzusem pe omul acesta tare plângând, decât odată în optsprezece ani și asta la moartea tatălui său".

La 16 August, după două zile, se despărțiră, contesa ca să se ducă la Maienţa, Wabern și Geneva, unde avea să execute însărcinările pe cari i le dăduse Lassalle, iar el pentru a merge la Muenchen, la regele Bavariei.

Când ajunse la Muenchen, căpătă altă veste rea. Haltorff îl înștiințează, că la 15 August sosise o scrisoare de la Elena, în care ea îi declară, într'un stil foarte rece, lipsit de cea mai elementară politeţe, că retrage tot ce scrisese la începutul lui August, dela Wabern. Acestei știri îi urmează o știre telegrafică dela Geneva, prin care e înștiințat că Elena îi trimisese și direct o scrisoare prin care își lua înapoi cuvântul dat.

Lassalle îi scrie numai decât lui Haltorff:

„München, 18 August

Dragă prietene, scrisorile d-tale din 8, 9, și 15 August sunt în faţa mea și disperarea mea e grozavă, nemărginită. Am dus până acum o viaţă plină de lupte și de primejdii, iar acum sunt ca un copil. Ai dreptate, n'am cunoscut

până acum decât primejdii exterioare; n'am ştiut până acum ce este durerea interioară, sufletească, nebună, sfâşietoare, omorîtoare. Faţă de ea sunt fără putere de apărare. Tot ce e vigoare în mine a dispărut şi m'a lăsat sfărămat pe pământ. Să mori de-o mie de ori e nimic faţă de sudoarea teribilă de groază, care mă copleşeşte în fiecare clipă. Am dus multe lupte şi am învins multe piedici în viaţa mea; am în spatele meu multe şi importante victorii, dar pe toate le arunc cu disperare în balanţă, în schimbul ceasului care va decide de câştigul sau de pierderea Elenii.

. . . . . .

Şi acum ea mă părăseşte, mă trădează.

O! aceasta era îndoiala, aşa de teribilă, pe care am simţit-o în inimă din clipa când a început tragica luptă. Se va ţine tare? Crede-mă Haltorff, faptul că ea mă părăseşte, este revoltător şi dezonorant pentru firea omului, în genere. O femeie, pentru care sufăr atât de înfricoşat! Gândul acesta, vestea aceasta, pe care o aflu din scrisoarea d-tale din 15 August, mi-a mărit durerile până la furie. De fapt, din scrisoarea d-tale pare că reiese că scrisoarea Elenii din Bex nu dovedeşte nimic, că i-a fost scoasă cu sila, dar cum s'a putut lăsa silită până în halul acesta? In orice caz, scrisoarea, pe care ea ţi-a trimis-o, este o crimă. Este însă crima mea; căci de ce am lăsat-o sub o stăpânire de fier, atât de brutală? Dragă prietene, imaginează ceva, nu mă lăsa în starea aceasta, te implor. Mai de grabă aş îndura fierul roşu! Ascultă, aş vrea să vorbesc cu regele; dar e la Hohenschwangau. Mai întâi pământul îmi arde sub picioare. A-

poi s'ar putea să stric totul, căci Richard Wagner, care se bucură de toată prietenia regelui, mi-a făgăduit că va vorbi, poate, cu el în favoarea mea. Poate, dar nu sigur. Marţia viitoare se duce la Hohenschwangau şi mi-a făgăduit că va vorbi energic. Dar nu e sigur. Atârnă de oarecari informaţii, pe cari le doreşte. Ce să fac? Să am încredere în Richard Wagner? Dar dacă el nu face nimic, atunci de geaba am părăsit Muenchenul şi m'am întors în Elveţia. Să mă duc la Hohenschwangau? In cazul acesta ar fi să mă lipsesc de intervenţia mult mai puternică, poate, a lui Richard Wagner".

Din clipa aceasta, Lassalle se lasă purtat de diferite curente, ca o epavă pe valuri. Nu ştie ce să creadă: să bănuiască că scrisorile exprimă părerea Elenii sau să se îndoiască de credinţa iubitei? Se agaţă de cea mai mică nădejde, ca tot omul care e pe cale să fie înghiţit de o primejdie.

In momentul acesta, apare la Geneva, alt emisar al lui Lassalle, prietenul lui, colonelul Rustow. Evenimentele încep să se precipite. Intr'o zi, 18 August, îi trimite prietenului patru telegrame; se servesc de o limbă specială pentru a desemna personagile principale". „Scrisoarea Elenii a fost înmânată de Brodamante?" (nume care desemnează pe bucătăreasa familiei Donning). „La care dintre scrisorile mele face aluzie Elena?"

Răspunsul lui Rustow: el a înmânat singur Elenii scrisoarea lui Lassalle, pusă într'un plic al lui Ambermy. El a expediat eri scrisoarea Elenii, odată cu a lui, la Muenchen.

O nouă telegramă a lui Lassalle către Rustow: „Scrisoarea cea urâtă a Elenii este răs-

puns la scrisoarea cu plicul lui Ambermy sau a scris-o înainte s'o citească? Răspuns telegrafic imediat, mor de-o mie de ori pe ceas".

Apoi în aceeaş zi: "Lămuriri mai amănunţite. Cum? Rău? Speranţă? Nici o speranţă? Nedemnă? Sunt pe foc. Peste câteva zile Sofia acolo".

Lassalle petrecu ziua următoare, 19 August, la Muenchen, într'o stare de excitare şi agitaţie înfrigurată. După spusele contesii, era mai mult mort decât viu. Numai munca fizică de a fi scris aproape şaizeci de pagini de scrisori în douăzeci şi patru de ceasuri, ar fi fost de ajuns să-l prăpădească. Scrisorile din ziua aceasta şi din cea următoare dovedesc lupte sufleteşti năprasnice. Idei ce se băteau cap în cap, îi străbăteau creierul obosit. Şi tocmai în momentul în care îndoiala ameninţa să-l strivească, două scrisori de-ale Elenii, scrise unei prietene, cu data de 5 şi 6 August şi pe care el le căpătă de-abia acum, turnară iar ulei pe focul dragostei lui. Scrisorile respirau încă iubirea cea mai înflăcărată pentru „Vulturul ei". El căpătă iar nădejde şi scrise unui prieten, la 19 August:

„Dragă, ţi-am telegrafiat că Elena e iar la Geneva. Sosesc în clipa aceasta de la Schrenk, minstrul afacerilor străine; el e cu totul de partea mea şi mi-a promis că va face tot ce-i stă în putinţă pentru mine. Iată ce am hotărît: El dă o misiune oficială doctorului Haenle, un avocat de-aici, adică o scrisoare adresată domnului van Donning, în care îi spune: „Că a cerut lui Haenle să se ducă la Geneva în vederea acestei chestiuni, şi că ar fi bine să se înţeleagă cu el, pentru a se pune capăt, acestei afaceri, ceeace ar fi de dorit. Dacă nu, Donning trebuie să puie pe fiica sa în prezen-

ţa mea, la un notar din Geneva, ca să poată ea singură să-mi dea explicaţii".

Lassalle are mereu aceeaşi idee fixă de a avea o întrevedere cu Elena. El scrie prietenului din Geneva: „Dacă femeia aceasta, pentru care sufăr un martiragiu, ce nu se poate descrie, mă părăseşte, tot ce este om în mine va fi desonorat. Să sfărâmi o inimă iubitoare, tare ca stânca, şi care stăruie atâta în credinţa ei! Pe scurt, acum, după ce mi-am înfrânt violenţa brutală ce mă stăpânea, dacă, în faţa notarului, ea va spune nu, în loc de da, voi muri din pricina acestei trădări nemărginite, a acestei lipse de curaj nemaiauzit şi a acestei uşurinţe din partea unei femei, pe care o iubesc mai mult de cât este îngăduit. Şi ar fi o adevărată enormitate ca, după ce am convins pe Ministrul Afacerilor străine să numească o comisiune şi să o citeze în faţa unui notar, să mă copleşească şi de ridicol, respingându-mă. În aşteptare, dacă ea vrea să-mi înfigă un pumnal în piept, n'am nimic de zis. Cel puţin voi muri cu numele de om brutal. Dar nu pot s'o cred atât de rea, atât de nemărginit de rea".

Ziua de 20 August nu aduce nimic nou. Şi în ziua aceasta, Lassalle îşi varsă focul faţă de prieten şi de Elena. Celui dintâi îi scrie: „S'a mai văzut vreodată o astfel de trădare? O merit eu, inima cea mai credincioasă de pe pământ? Nenorocitul de mine! Nu am meritat să dau peste o fiinţă atât de nedemnă!"

Iar Elenii:

„Iţi scriu cu moartea în suflet. Nu e cu putinţă să mă trădezi! Nu pot crede încă în atâta falşitate, într'o trădare atât de grozavă. Ţi-au învins, ţi-au sfărâmat, poate, pentru o

clipă, voința. Te-au înstrăinat de tine însuți. E cu neputință ca aceasta să fie credința ta nestrămutată. Eleno, soarta mea e în mâinile tale.

„După cum scrie Rustow, dorești să-ți înapoiez scrisorile. In orice caz, nu le vei căpăta decât din mâna mea, după ce vom fi vorbit între patru ochi. Iți spun încă odată că vreau să vorbesc cu tine, fără de martori. Vreau și trebuie să aflu din gura ta, condamnarea mea la moarte. Numai astfel voi crede, ceeace altfel mi se pare cu neputință. Voi continua aici să duc o luptă aprigă, pentru a te câștiga, apoi mă voi întoarce la Geneva. Fie ca soarta mea să cază asupra ta, Eleno!"

In seara de 21 August sosi la Muenchen, scrisoarea fatală a Elenii:

„Foarte onorate domnule Lassalle, acum, după ce m'am împăcat cu logodnicul meu, d. Iancu de Racoviță, și după ce, prin pocăința mea sinceră, mi-am recâștigat dragostea și stima lui, vă declar, după cum i-am spus și avocatului dvs., d. Haltorff, în toată libertatea, că nu mai poate fi vorba între noi de căsătorie. Că mă consider absolut liberă față de dvs. și că sunt ferm hotărîtă să redau logodnicului meu, pentru totdeauna, dragostea și credința mea. *Semnat:* Elena".

Cum de n'a părăsit atunci Lassalle lupta aceasta, care durase prea mult pentru trufia lui și ajunsese rușinoasă? Toți prietenii îl sfătuiesc s'o facă. Dar este lipsit cu totul de demnitate. Haltorff îi scrie de la Berlin, cu data de 21 August: „Elena a cedat cu totul; nu e făcută pentru conflicte mari. Nu e femeia, care-ți trebuie; de aceea las'o în pace și caută să-ți vii în fire. Te rog, cu toată simpatia, pe care o am pentru d-ta,

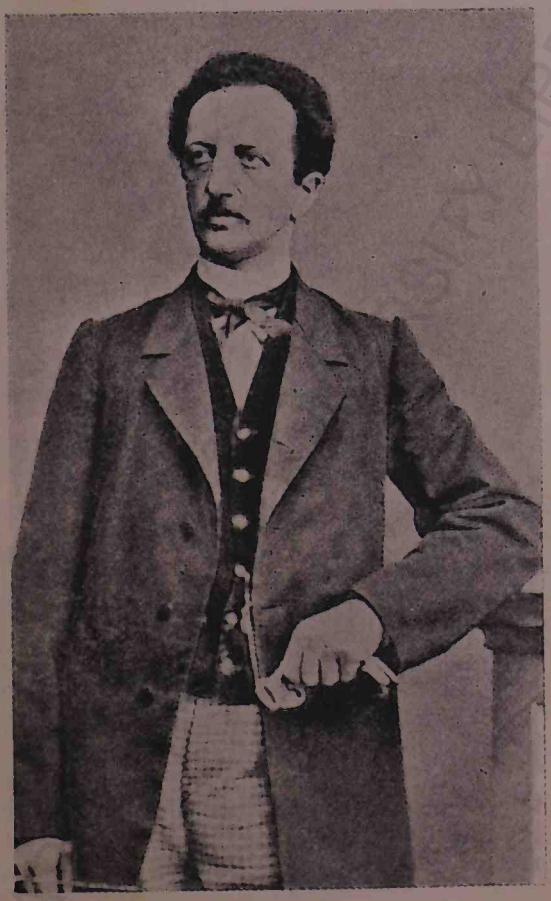

FERDINAND LASSALLE

BCU IASI - UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

să lucrezi în toate împrejurările ca un om şi nu ca un copil".

In adevăr, rândurile Elenii au asupra lui Lassalle, efectul unui duş de apă rece. Patima face loc, brusc, unei concepţii liniştite, aproape cinică, a lucrurilor. Voinţa lui trufaşă rămâne neclintită; va eşi învingător din această luptă, ori ce s'ar întâmpla.

„Aprob *tot*, scrie el unui prieten, numai de-ar reuşi".

Răpirea prin vicleşug sau cu sila, toate mijloacele îi par bune, numai s'o poată obţine pe Elena.

„Important e numai s'o capăt pe Elena, scrie în aceeaş scrisoare către prieten. Bătrînului, sunt sigur că-i voi da de hac; e deci nevoie ca contesa de Hatzfeld să aibă o întrevedere cu dânsa".

Şi contesa, ascultătoare la toate ordinele lui Lassalle, scrie Elenii, cerîndu-i o întâlnire în aceeaş zi sau pe a doua zi, cel mai târziu. Ea îi trimite scrisoarea cu un comisionar, care se întoarce, spunându-i că nu i se dăduse un răspuns. Temându-se că scrisoarea nu va ajunge la adresă, îl trimite pe comisionar încă odată. El se întoarce, aducând pe un petec de hârtie, următoarele cuvinte în franţuzeşte:

„Am primit scrisoarea. *Semnat:* Elena de Donning".

Peste puţin timp, contesa primeşte biletul următor:

„Geneva, 22 August. Acum două zile, am înmânat d-lui colonel Rustow, declaraţia mea, scrisă pentru d. Lassalle, pe care am scris-o liberă şi neîndemnată de nimeni. Consider, prin urmare, afacerea închisă".

După câteva ceasuri dela primirea acestei scrisori, contesa de Hatzfeld vede pe Lassalle sosind în persoană, împreună cu avocatul Haenle. Contesei i se pare că Lassalle e mai liniştit decât la Karlsruhe. Nu rosteşte nici o vorbă de dragoste pentru Elena. Părea că e preocupat, mai ales, să sfârşească mai repede afacerea aceasta, în care făcuse atâtea demersuri publice şi desfăşurase atâta energie pasionată. Se părea că-l chinuieşte mai mult gândul că se compromisese şi că se făcuse ridicol. Totuşi tot mai ţinea să aibă o întrevedere cu Elena. Ii dăduse cuvântul şi se socotea încă legat de dânsa, până în clipa când va auzi, chiar din gura ei, adevărul. A doua zi, Haenle ceru, din partea lui Lassalle, o întrevedere cu Donning. Acesta se învoi ca fiica lui să dea o declaraţie în faţa unui notar, dar nu în biroul notarului, ci la ei acasă. In aceeaş zi, după masă, Lassalle fu primit de Donning. Intâlnire penibilă, umilitoare. Donning apără pe fiica sa de acuzaţiile, ce i se aduc. Lassalle se bazează pe ce i-a spus bucătăreasa. Aceasta e chemată şi dă o desminţire formală.

In seara de 25 August, Lassalle se plimbă cu prietenii prin grădina, ce se întinde de-a lungul cheiului, în faţa hotelului Metropol, unde locuieşte contesa; apoi prietenii îl întovărăşesc până la hotelul Victoria, unde locueşte el.

Se tem să nu săvârşească vre-o faptă violentă, dar el pare liniştit, vorbeşte de planurile lui politice, de o călătorie la Hamburg, apoi în Italia, ca să-şi refacă sănătatea.

A doua zi, 26 August, Haenle şi cu colonelul Rustow se duc din nou la Donning şi se întorc indignaţi de purtarea Elenii. Ii poves-

tesc lui Lassalle cele vorbite şi el nici măcar nu tresare la auzul vorbelor ei. Işi trece numai mâna pe frunte, ca şi cum ar fi vroit să-şi alunge un vis urît şi-i roagă să facă un proces-verbal asupra întrevederii.

După cum se vede din acest proces-verbal, la cererea exprimată de emisari de a-i acorda o întrevedere lui Lassalle, Elena refuză să aibă o convorbire cu dânsul, spunând: „La ce bun? Ştiu ce vrea. M'am săturat de această afacere".

Când îi amintiră de jurămintele făcute, ea răspunse cu răutate: „Jurăminte! O! Eu nu fac nici odată jurăminte!" La observaţia lor, că vorbele ei de acum sunt în contrazicere vădită cu demersurile atât de neobişnuite pe care le făcuse, ca să-l vază pe Lassalle, la sosirea lui la pensiunea Bovet, ea răspunse liniştită: „Da, e adevărat, dar a fost numai o pornire de o clipă".

In sfârşit, Rustow îi spuse că refuzând lui Lassalle o întrevedere, pare că se teme că el ar putea-o convinge din nou; ea însă tăgăduieşte şi repetă că întrevederea ar fi „cu totul de prisos". Şi cum doctorul Haenle îi spune că întrevederea n'ar fi nevoie să dureze două ceasuri, de oarece, dacă i-ar răspunde în chipul acesta şi lui Lassalle, el ar pune capăt numai decât convorbirii, ea răspunse ironică: „Lui Lassalle îi place să vorbească, şi încă mult, două ore nici n'ar fi de ajuns". Colonelul Rustow îi spune că şi ea trebuie să admită că-i făcuse un mare rău lui Lassalle. Ea obiectează însă zâmbind: „Vanităţii lui!"

Se răcise oare atunci cu totul Elena pentru Lassalle sau numai se prefăcea? Nu se poate şti. Chiar cinismul prea mare al

răspunsurilor, te face să te îndoieşti de sinceritatea ei. Dar atunci de ce această comedie perfidă?

Când i se repetară cuvintele fetii, Lassalle fu cuprins de o turbare nebună. Începu să alerge de colo până colo prin odaie, ca un leu în cuşcă, cu mâinile în păr şi repetând fraze fără şir:

„Nu se poate să-şi bată cineva joc de mine în halul acesta şi să rămâie nepedepsit. Ar fi trebuit să se gândească bine, înainte de-a mă batjocori în chipul acesta! Să mă facă pe mine atât de ridicul! Să fiu înşelat şi batjocorit de o fată! Să nu pot învinge eu pe nişte oameni atât de nemernici, şi nişte piedici, pe care orice tânăr dobitoc le-ar fi putut învinge? Trebuie să mă răzbun!"

Şi mereu repeta strigătul acesta!

In furia lui, Lassalle, duşmanul din principiu al duelurilor, provoacă în chipul cel mai brutal pe tatăl Elenii. Cavaler, Iancu de Racoviţă se oferă să ridice mănuşa şi duelul este fixat pentru a doua zi.

Dacă ar fi să credem ceeace povesteşte ea însăşi, din clipa aceasta Elena începu iar să se gândească la frumosul tribun. Lassalle, a cărui credinţă o pusese o clipă la îndoială, creşte iar în ochii ei, prin durerea nemărginită ce o simţea pierzând-o. Iancu nu mai are nici o însemnătate. Duelul va avea loc cu pistolul. Lassalle e un trăgător de seamă; Elena nu se îndoeşte de rezultatul luptei şi începe să se bucure de victoria „Frumosului ei Vultur".

Se va ţine de cuvânt... Işi va ucide rivalul... Iancu moare... cadavrul lui este adus acasă... iar eu mă folosesc de zăpăceală şi fug... şi ne unim în sfârşit!...

Scriind aceste cuvinte, își aducea ea aminte de cele ce vorbise cu Rustow și cu Haenle cu o zi mai înainte?

Ceasul luptei sosi.

Iancu plecase foarte curagios. Ea însă nu se mai gândește la dânsul.

Vede în minte numai pe frumosul învingător și simte cum se înfioară la gândul îmbrățișărilor lui.

Dar ușa se deschide. Iancu apare, foarte palid.

Ea scoate un strigăt: „Lassalle e mort?"

— Nu n'a murit, dar e rănit de moarte!

Intâlnirea avusese loc la 28 August, într'o poiană din Crevin, în apropiere de Carouge, pe pământ francez. Martorii lui Racoviță fuseseră doctorul Arndt, unul din aceea care calomniaseră mai cu foc pe Lassalle, în sânul familiei Donning, și contele Kayserlink, viitorul cumnat al Elenii; aceia ai lui Lassalle, colonelul Rustow și generalul ungur Bethlen.

Tabloul trebuie să fi fost destul de interesant, în acest decor romantic. Verdeața întunecată a Alpilor, sub soarele neiertător, și, pe mușchiul verde, cei doui rivali, față în față: occidentalul cu ochii albaștri și blândul oriental cu ochii mari, negri.

Martorii înaintează, numără pașii, încarcă pistoalele, dar înaintea ca să fie rostit cuvântul „trei", Iancu trage, și glontele îl lovește pe Lassalle în pântec. De-abia mai are vreme să tragă, fără să nimerească, și cade, secerat.

E transportat cu multe precauțiuni, la hotelul Victoria, din Geneva, unde moare după trei zile. Contesa de Hatzfeld dă următoarele amănunte despre ultimele clipe ale sărmanului Lassalle:

Il găsi culcat în odaia lui după duel; el se uită la dânsa cu o privire lungă, melancolică şi-i întinse mâinile. Doctorul Seller, pe care adversarii îl luaseră pe teren, cere să fie chemat un chirurg din Geneva, doctorul Meyer, care e însă la ţară. E Duminecă, şi doctorul se va întoarce de-abia la opt seara. Contesa telegrafiază numai decât doctorului Schewiling dela Heidelberg şi doctorului Billroth dela Zuerich. In tot timpul zilei, Lassalle, care vrea să trăiască, întreabă mereu când vor sosi doctorii. Se chemă o soră de caritate. La orele nouă soseşte Meyer, împreună cu Seller. In timpul nopţii din 28 spre 29 August, Lassalle se chinueşte mult şi bate atâta cu pumnii în perete, că-şi însângerează mâinile. „Ar fi fost mai bine să mă omoare pe loc". Contesa îi ţine mâinile şi încearcă să-l mângâie. „Da, ajută-mă d-ta, care mi-ai dat totdeauna ajutor!".

I se dă morfină şi spre ziuă, adoarme.

La 29, întrebă dacă doctorii chemaţi au să sosească odată. „Ah, buna mea contesă, îmi merge foarte rău!" Dar tot mai credea că se va vindeca. După-amiază sosesc Schewilling şi Billroth. Dela prima vedere, ei îşi dau seama că nu mai este nici o speranţă. A doua noapte, în 29 spre 30, doarme cu mici întreruperi. In dimineaţa de 30, se schimbă la faţă. Contesa, pe care el o ţine mereu la căpătâiul lui, presimte sfârşitul.

Dimineaţa, dormitează; după amiază, însă, dimpotrivă, este foarte agitat, îşi aruncă mereu plapuma, vrea să se scoale. Spre seară e cuprins de slăbiciune. I se dă să bea şampanie la giaţă. Toată noaptea de 30 spre 31, contesa îi şterge sudoarea de pe frunte. Nu mai vorbeşte, de-abia mai deschide ochii, dar

până cu câteva ceasuri înainte de moarte, tot mai recunoaşte vocea contesei. Rustow, Becher, Hofstetter, generalul Bethlen stau în camera alăturată. Moare la 31 August, la orele 7 de dimineaţă. E fotografiat pe patul de moarte şi i se ia masca. Trăsăturile sunt liniştite, frumoase, gura pare că surîde, sub mustaţa fină.

După spusele contesii, Elena şi Iancu, se arătaseră împreună pe străzile Genevii, pe când Lassalle se lupta cu moartea. Tânăra fată, în rochie de culoare deschisă, nu se sfiise să treacă, de câte va ori, pe sub ferestrele hotelului Victoria, unde zăcea muribundul.

Ne este însă îngăduit să punem la îndoială amănuntele acestea atât de crude. D-na Hatzfeld nu putea să simtă pentru Elena decât o duşmănie aprinsă; după ce o urîse ca rivală, o ura, de sigur acum, pentru că pricinuise moartea prietenului.

Contesa transportă rămăşiţele pământeşti ale aceluia, pe care nu încetase să-l iubească, în Germania şi întovărăşi de-alungul Rinului convoiul, care fu întâmpinat peste tot în triumf. La Maienţa fu organizată o ceremonie impozantă; trecerea rămăşiţelor celebrului tribun pricinui o agitaţie atât de mare în popor, încât poliţia, îngrijorată, răpi coşciugul şi-l trimise direct la Breslau.

Lassalle fu înmormântat în cimitirul evreesc.

Pe piatra funerară se pot ceti următoarele cuvinte:

Aici se odihneşte ceeace a fost muritor din
FERDINAND LASSALLE
Gânditor şi luptător

Asociaţiile de muncitori din toate oraşele principale ale Germaniei îi cinstiră amintirea prin ceremonii funebre.

Drama aceasta stârni o indignare generală împotriva familiei van Donning. Elena ajunse un obiect de groază şi de dispreţ. Când o întâlneau, genevezii îşi întorceau capetele. Lassalle, mort ca un martir, fusese victima tinerei fete. Nimeni nu-i putea uita lucrul acesta.

Nu 'ncape îndoială, că Elena era vinovată de moartea lui Lassalle; dar oare ea însăşi îşi dăduse seamă, pe de-a'ntregul, de importanţa faptelor ei? Trebuise să lupte cu nişte părinţi foarte autoritari şi a căror influenţă îndărătnică, îi biruise, încetul cu încetul, energia. Este adevărat că continuase să-l iubească cu sinceritate şi credinţă pe Lassalle? Da, dacă ar fi să credem „amintirile" ei, scrise mulţi ani după dramă; cu toate persecuţiunile părinţilor, ea fusese statornică şi cuvintele de ruptură, pe care le scrisese, îi fuseseră dictate şi impuse de ei. Pe de altă parte, multe fapte contrazic aserţiunea aceasta. Zisele lui Rustow şi ale lui Haenle sunt categorice. De altfel nici Lassalle nu-şi prea făcea iluzii şi se îndoia el însuşi de tăria de caracter a Elenii.

Pe cât e cu putinţă să-ţi imaginezi starea sufletească a unui copil de optsprezece ani, în luptă cu viaţa şi într'o situaţie atât de critică, putem presupune că voinţa îi slăbise şi că, vorbind mai târziu în memoriile sale de marea şi neclintita ei dragoste pentru „Vulturul imperial", ea se lasă înfluenţată de gustul ei pentru teatru şi joacă rolul de „grande amoreuse". Nu e cu putinţă ca energia să nu-i fi slăbit. Era prea tânără, prea uşura-

tecă, spontană și impulsivă. Tinerețea nu este tocmai anotimpul statorniciei. Lassalle avea patruzeci de ani, o voință de fer, o trufie neînduplecată. Prea erau departe unul de altul; nu se puteau înțelege. Cu toate acestea va dăinui totdeauna o îndoială, o taină asupra sentimentelor din timpul dramei, a acelei copile atât de frumoase dar și atât de greu de priceput.

Elena rămâne singură în fața părinților, cu care nu se poate înțelege. Singurul ei tovarăș este ucigașul lui Lassalle, Iancu de Racoviță. Ea călătorește, sau mai bine zis, este târîtă dela Berna, la München și pe urmă iar la Berna. Se lasă dusă. Turburată de amintirea omului, care murise pentru dânsa și care o iubise cu o dragoste, pe care n'o putuse înțelege, ea stă nemișcată ore întregi, obosită, indiferentă la toate insultele, ce o lovesc din toate părțile.

Peste puțin timp, situația se complică și mai mult. Racoviță este urmărit pentru omor și este gonit din oraș în oraș. Nu e bine să-ți omori aproapele, nici chiar în duel și nici chiar fără de voie. Micul paj cu ochi frumoși avea să se convingă de adevărul acesta. Cu toate că este încă sub impresia dramei, care făcuse din el un ucigaș, el o înconjoară pe Elena cu atențiile cele mai duioase. După ce-și pusese în primejdie viața pentru dânsa, el mai îndura acum eroic chinul, de a-și vedea iubita plângând pe rivalul, pe care el îl ucisese. Elena se înduioșează în cele din urmă, și începe să se gândească iarăși la căsătoria ei cu Racoviță.

Tocmai în momentul, când tânărul crezu, în sfârșit, că-și va vedea visul cu ochii, auto-

rităţile elveţiene îi dădură ordinul să părăsească numai decât ţara.

Fără îndoială că soarta era foarte crudă cu el. Mulţumită sprijinului diplomatic al lui van Donning, el putu găsi un adăpost vremelnic, mai întâi în România, patria lui, apoi la Viena, la Paris, la München şi, în cele din urmă, iar la Bucureşti, unde se stabili definitiv.

Dar încercarea fusese prea grea pentru dânsul; nu avea decât douăzeci de ani şi o sănătate şubredă. Umblând iarna pe drumuri îngheţate şi acoperite de zăpadă, căpătă o bronco-pneumonie, din care nu mai putu să-şi vie în fire niciodată.

In primăvara viitoare, se declară ftizia şi doctorii îi dădură puţine speranţe de vindecare. Atunci scoase un strigăt sfâşietor, un strigăt de dragoste atât de stăruitor, atât de dureros, încât frumoasa lui prinţesă îndepărtată îl auzi şi sosi în grabă.

Ca să trăiască la aer mai curat, Iancu fusese transportat la o moşie din Muntenia, proprietatea părinţilor săi. Elena îl găsi într'un fel de bordei de scânduri, unde şobolanii ronţăiau până şi lumânările; găinile nu se sfiiau să se plimbe prin casă. Dar nu rămaseră mult aici. Tânărul prinţ, simţindu-se puţin mai bine, dori să-şi conducă iubita la curtea boierească. Nici casa aceasta nu era într'o stare mai bună şi mai confortabilă, cu toate că existau, după spusele Elenii, şase sute treizeci de robi (?), cari îşi petreceau vremea nefăcând nimic. In grajduri erau cai minunaţi, pe cari îi înhămau câte doui, câte patru, câte şase sau câte opt la căleşti sau sănii aurite. Lăsându-se purtată în goana cailor, alături de micul ei tovarăş, învelit tot

în şaluri, în sunetul clopoţeilor, în pocnetele de biciu ale surugiilor încărcaţi de fireturi, Elena se gândea fără să vrea, la Cenuşăreasa, la zânele din poveşti... Unde fuseseră zânele cele bune în ziua naşterei ei?

Celebrarea căsătoriei fu o mare sărbătoare pentru toată partea locului. Cu toate că se găseau în luna lulie, ţăranii erau îmbrăcaţi cu cele mai frumoase cojoace, căci după frumuseţea şi bogăţia cojoacelor, se cunoştea acolo importanţa socială a omului. Femeile aveau cămăşi şi marame brodate, purtând toate podoabele şi salbele de galbeni, primite la nuntă.

Ceremonia, serbată după ritul ortodox, părea să nu se mai sfârşească. Elena era obosită. Ea privea chipul slab, ca de ceară al tânărului soţ, cu o milă amestecată cu dispreţ. Cum, acesta era să fie de acum înainte tovarăşul ei de viaţă?

O prevestire funebră întunecă sfârşitul ceremoniei. Începuse să plouă grozav şi trăznetul căzu pe un copac de lângă biserică, copacul vieţii lui Iancu, sădit de tatăl său, în ziua, în care i se născuse fiul. Copacul zăcea la pământ, nimicit.

Tinerii căsătoriţi plecară a doua zi, în căutarea unei clime mai bune, care să întremeze plămânii slăbiţi ai tânărului prinţ. Se opriră întâi la Mehadia, apoi fură atraşi de Bavaria, după aceea de Tirol, iar în toamna viitoare plecară în Egipt; dar lui Iancu nu-i plăcea aici, aşa că părăsesc repede Egiptul, îndreptându-se spre Corfu.

Dar vai, ideea de a căuta adăpost în această insulă nu fu fericită. Din pricină că holera bântuia în răsăritul Europei, vapoarele trebuiau să facă aici carantină. Tinerii soţi

fură siliţi să petreacă douăsprezece zile pe o stâncă, în mijlocul mării, adăpostindu-se de o vijelie din cele mai puternice, într'o baracă mizerabilă, în care vântul şi ploaia se plimbau în voie.

Când li se dădu, însfârşit, voie să debarce în Corfu, Iancu se simţi absolut sleit de puteri şi doctorul crezu că i se apropie sfârşitul. Elena căzu pradă unei desnădejdi violente. Tânăra (de-abia avea douăzeci şi doui de ani) şi frumoasă cum era, aceasta avea să fie de-acum soarta ei: să nu vază în juru-i decât boală şi moarte?

Singură pe insula Corfu, neputând aştepta nimic dela părinţi, pe care nu-i putea suferi, plângând încă pe omul, pe care credea că-l iubise, ea veghia acum la căpătâiul unui muribund, ce-i devenise soţ.

Consulul Germaniei la Corfu, d. de Fels, îi fu de mare ajutor; atât el cât şi soţia lui arătară multă bunăvoinţă tinerilor căsătoriţi. De cum se simţi Iancu mai bine, se grăbiră să-i îmbarce pe un vapor de comerţ englez, în condiţii excepţionale de confort şi-i recomandară căpitanului, care le purtă de grijă, ca un frate devotat. Astfel ajunseră în Italia. Iancu părea să se întremeze şi când sosiră la Bolonia, Elena începu să spere că vor putea să se întoarcă în Germania. Dar bolnavul avu o sincopă, în hotelul unde trăseseră, şi muri liniştit la 12 Decembrie 1865.

Tânăra femeie, singură în ţară străină, trebui să facă toate demersurile ca să capete învoirea de a transporta corpul soţului la Nisa, unde el lăsase cu limbă de moarte să fie înmormântat. Făcu drumul până la Genua într'un tren, care de-abia se mişca, căci numai în trenul acesta i se permisese să în-

carce sicriul. Părea însă sortită să nu scape de nici o încercare, fie ea cât de grea, cât de macabră. Pe când căuta un vapor pe care să continuie călătoria, gara, unde se afla sicriul, luă foc şi ea nu ştiu câtva timp care era soarta lui. In sfârşit, călătoria dramatică se sfârşi şi ultima dorinţă a lui Iancu fu îndeplinită. Mica pasăre friguroasă, credincioasă şi duioasă, se odihneşte în cimitirul plin de soare din Nisa.

Elena se regăseşte în oraşul acela care, pentru ea, era plin de amintiri duioase, vrăjite, căci acolo, atât de tânără încă, iubise pentru prima oară. Timpul era mohorît şi o apăsa. Doreşte să revază vila unde trăise clipe atât de fericite: obloanele sunt trase, nu se vede nici o mişcare. Vila pare astăzi plină de umbre!... In aleele părăsite, de-abia poate înainta de noroi; începuse să cază o ploaie mărunţă. Ea rupe una câte una petalele unui trandafir ofilit...

Dacă vreodată descurajarea a putut atinge o clipită inima înflăcărată şi fluşturatecă a Elenii de Racoviţă, a fost desigur în ziua aceasta cenuşie de toamnă [1]).

---

1) Autorul german Th. Offenstetten susţine că îndată după moartea lui Racoviţă, rudele lui au pus mâna pe toată moştenirea, dând-o pe Elena la o parte, într'un chip destul de brutal. Merseră atât de departe încât nu voiră să-i dea înapoi nici măcar bijuteriile şi zestrea, pe care, plecând cu bolnavul, le lăsase în România. Din pricina aceasta, viitorul Elenii era destul de problematic. Acasă la părinţi nu se putea întoarce, aşa că o porni în lume, începând o viaţă plină de aventuri, care avea să sfârşească cu o moarte în mizerie.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CAPITOLUL IV

Surâsul dansului

In momentul acesta, în care steaua tinerii femei începe să pălească şi să apuie, trebuie să evocăm imaginea aceluia al cărui nume va fi legat totdeauna de acela al Elenii. Este numele lui Carpeaux, celebrul sculptor, care dădu frumuseţii ei adevărata glorie, şi, luând-o drept model, o imortalizâ, graţie geniului său.

Inainte de a întâlni pe inspiratoarea sa, el avusese, încă din copilărie, viziunea a ceeace avea să fie caracteristica întregii sale opere, a Dansului, pe care-l întruchipă în acel erou zburător, căruia Elena avea să-i împrumute radiosul ei surîs, al dansului, de care era ca posedat şi care-i fu şi muză şi amantă.

Să ne întoarcem cu câţiva ani înapoi. Copiii ies tocmai din şcoala Fraţilor Iesuiţi din Valenciennes; un cârd de ştrengari a invadat strada Ursulinelor şi cu toată căldura ce domneşte, o iau la goană în toate direcţiile — Carpeaux! Carpillon, ei, Crapaud!..." [1]).

---

1) Pe româneşte: crăpşor, crăpuleţ, crăpcean.

El aleargă mai repede de cât ceilalţi. E mic, mic de tot, slăbuţ dar atât de aprins! Câte odată, cu o mişcare bruscă, îşi dă pe spate o şuviţă de păr, pe care sudoarea i-o lipeşte de frunte, şi continuă să fugă.

Un băiat mai mare îl ajunge din urmă. E Vassart, conşcolarul lui, mai mare cu un an, care are grijă de el la şcoală.

— Ei, Crapaud, opreşte-te odată!"

Micuţul se opreşte. Are opt ani şi pare de şase. Ochii îi strălucesc, e aprins de fugă: „Nu mă chiamă Crapaud".

— „Fie şi aşa, Jules, ascultă..."

— „Astăzi vreau să mi se spuie cum mă chiamă. Nu-mi zice Jules. Mă chiamă Jean Baptist. Suntem în 24 Iunie şi e ziua mea", şi luând-o iar la fugă: „Haide la bâlciu".

Era, în adevăr, în ziua de 24 Iunie 1835. Pe piaţa mare a orăşelului, unde se adună copiii, erau orînduite jocuri de tragere la ţintă, de tragere cu arcul, panorame, dar, mai ales, cea ce-l face pe micul Jean-Baptist să tremure de bucurie, sunt baracele. Intr'una din ele se anunţă „Luarea Constantinei (Algeria) cu apoteoza lui Napoleon".

In alta, „Facerea lumii".

Indărătul acelor pânze cenuşii, capătă viaţă tot ceeace visează imaginaţia copilului...

„Luarea Constantinei... o şarjă... soldaţi, cu baioneta la puşcă... cai în galop!..."

Băieţelul rămâne cu ochii la un carton, de pe care se desprind în litere mari, aceste cuvinte fatale: „Trei gologani intrarea". Vai, de unde să-i aibă el! Totuşi îşi vârîse mâna până în fundul buzunarului. Bieţii pantaloni, plin de cârpituri, se rup şi degetele trec prin ţesătura slabă. Ce-i pasă... el rămâne to-

tuşi acolo... i se pare că vede aevea spectacolul... îl vede.

— Jules... e vremea mesii!"

Vassart îl strigă din spate.

Carpeaux nu răspunde.

Da, e vremea mesii dar supa o găseşte în toate zilele, cu varza aceea roşie, care e singura legumă, pe care mama lui o poate cumpăra pe preţ de nimic, la închiderea halelor, varza aceea roşie de care îi e greaţă.

— Lasă-mă nu mi-e foame",

Îi e ciudă pe Vassart; nepriceputul, i-a întrerupt visul.

De altfel şi spectacolul s'a sfârşit. Mulţimea începe să iasă din barace şi se răspândeşte pe piaţă. Aerul e călduţ şi plăcut. Lumea forfoteşte de-alungul caselor bătrâneşti de lemn, de-abia mişcându-şi picioarele, în toropeala melancolică a acelui sfârşit de zi frumoasă, de vară.

Dar Carpeaux nu se lasă pe tânjală. El şi-a reluat zborul. Işi caută tovărăşii, îi strigă. Ştie că în curând se vor aprinde focurile Sfântului Ioan. Fiecare trebuie să aducă partea lui la rug.

De-alungul meterezelor, sub copacii mari, pământul este acoperit de uscături. Alergă acolo, să facă legături de găteje, cu ajutorul celorlalţi băieţi.

Incepe să se întunece. O noapte frumoasă, albastră, de Iunie. Se aud strigăte şi chemări limpezi în amurgul serii. Din toate unghiurile oraşului în sărbătoare, răzbat cântece.

Şi deodată, în mijlocul rumoarei şi svonurilor crescânde, a pârâiturilor a scânteilor, ce-şi iau sborul, — din valul de fum gros, se ridică, în noapte, o flacără pură şi avântată.

Mulţimea primeşte cu urale puternice, limbile de foc.

Isbucneşte bucuria veselă a ştrengarilor; iată-i porniţi, bătând la toate uşile şi cântându-şi refrenul:

Sfântul Ion a căzut în apă
Dar sfântul Petru l-a mântuit.
Daţi o bucată de lemn să-l încălzim!

Nimeni nu le refuză prinosul pentru foc, şi ei se întorc cu braţele pline la rug, care începe să arză cu şi mai multă tărie.

Intr'un avânt de bucurie fără margini, copiii se iau de mână şi joacă în jurul focului. Carpeaux se opreşte să-i privească. Umbrele lor, prinse în vârtej, par nişte iele nebunatece, nişte spiriduşi zglobii; mişcarea ritmului divin îi însufleţeşte şi-i înobilează. Câte odată se măresc, uriaşe, mărite de lumina flăcărilor. Apar, dispar din nou, în jocul reflexelor schimbătoare. Tot mai repede, tot mai însufleţit se învârteşte jocul. Cu capetele date pe spate, deabia mai ating pământul cu picioarele. Se învârtesc, dansează; şi flacăra dansează cu ei!

Intorcându-se în seara aceasta acasă, Carpeaux ducea cu el o viziune, pe care nu avea s'o mai uite niciodată.

Cu toată copilăria trăită în mizerie, cu toată sănătatea lui şubredă, cu toate piedicile de toate felurile, pe cari trebui să le învingă, Carpeaux nu va înfăţişa în operele lui, decât tinereţea şi bucuria. Atins de bătul unei zîne primăvăratece, el se născuse la 11 Mai, şi toată opera lui e înfloritâ, ca gherghinele sau liliacul. Dar surîsului acestuia de

Mai, el îi adaogă mişcarea, avântul, ardoarea de a trăi, frenezia verii nebune.

Venise pe lume în momentul cel mai potrivit. Domnia lui Napoleon al III-lea fu o apoteoză a dansului. Atât în teatrul Variétés, unde în cadrilul din „Orfeu în infern" sau în finalul „Vieţii pariziene", toată lumea se învârteşte, toată lumea dansează, atât la Compiègne, la Tuilerii sau în balurile celebre pentru eleganţa lor, unde femeile cele mai frumoase, se învârtesc în braţele cavalerilor cu uniforme strălucitoare, în sunetele „Dunării albastre", fie că e vorba de Claudoche, Metella, Taglioni sau de prinţesa de Metternich, de Rigolboche sau de contesa de Castiglione, „toată lumea se învârteşte, toată lumea dansează", în ritmul valsurilor, mazurcilor sau al cadrilurilor. Ritmul acesta are pentru noi un farmec deosebit, farmecul melancolic al unei serbări, ce avea să se sfârşească cu o catastrofă, cu băltoace de sânge pe zăpadă şi cu Parisul, Parisul dansând, Parisul crinolinelor înfoiate de vârtejul dansului, cu Parisul ce moare de foame, şi mănâncă şoareci.

Toată opera lui Carpeaux este pătrunsă de ritmul ameţitor al acestei epoce, poreclită „Petrecerea imperială".

Nu există alt sculptor, care să fi realizat, până în gradul acesta, miracolul mişcării zvăpăiate, al mişcării deslănţuite în imobilitatea unei statui. Toate creaţiunile lui Carpeaux, sau aproape toate, dansează: Flora stând pe vine, cu capul şi braţele ridicate, se avântă cu o săritură graţioasă; amorul dezarmat, stă la picioarele unei dansatoare, ce se ridică în vârfurile degetelor; în mijlocul basoreliefului *„Sfânta Alianţă a popoarelor"*, o fe-

meie își ia sborul; cele patru părți ale lumii, care duc globul pământesc, se învârtesc dansând.

Carpeaux, acest artist în adevăr posedat de geniul dansului, fu, din întâmplare, însărcinat să execute grupul numit *Dansul*, pentru fațada nouei opere, pe care o construia atunci Garnier. Grupul acesta trebuia să simbolizeze, la început, *drama lirică* și Carpeaux schițase deja câteva proiecte. Dar schimbându-și planul, Garnier îl rugă să lucreze alt subiect, *Dansul*. Era tocmai subiectul pe care-l visase... Se apucă cu entuziasm de studiu și în puțin timp imaginâ acea bacanală, acea ghirlandă de femei ce înconjură personajul principal, un fel de Apolon triumfător, ce domineazâ grupul și întruchipează arta aceasta, pe cât de fugară, pe atât de seducătoare. Trebuia însă să găsească un model, destoinic să personifice pe eroul acesta aerian sălbatec.

In timpul tristelor zile petrecute la Nisa, Elena de Racoviță primise o scrisoare dela unul din prieteni, marchizul de Pienne, un obișnuit al Tuileriilor, care, neliniștit de situația proastă a tinerii femei, o invita să vie să stea puțin la Paris. Elena primi, fericită că scapă de o singurătate care o chinuia. Nimeni nu știe unde se întâlni pentru prima oară Carpeaux cu această frumusețe radioasă. Fu orbit de ea. In fața figurii ei admirabile și a părului ei arzător, care-i amintea de focul sfântului Ioan, el își dădu seama că găsise ce căutase: surâsul dansului.

Elena, întrebată de marchizul de Pienne, primi numai decât să pozeze marelui artist.

Nu fu deloc uimită, căci era deprinsă să fie admirată.

In bulevardul Exelmans, în acel Auteuil, care la 1867 era încă un parc imens, unde nu se auzeau decât cântecul păsărelelor, între copaci măreţi, în mijlocul molozului, în atelierul, care se mai zidea încă, Elena zâmbea frumoasă, sculpturală, pe masa de model. In jurul ei se învârteau mai mulţi artişti: Henner, Leroux, iar în faţa ei lucra sculptorul, mare, greoi cu toată slăbiciunea lui cu faţa pământoasă, cu trăsăturile chinuite, sub barba ciufulită. Agitat, înfrigurat, lucra Carpeaux, despre care fraţii Goncourt ziceau:

„O fire plină de nervi, apucată, exaltată; o figură necioplită, mereu în mişcare, cu muşchi ce nu stau nici o clipă locului şi cu o privire de lucrător mânios. Friguri de geniu într'un înveliş de pietrar".

Din lutul, pe care degetele lui îl frământau cu înfrigurare, ieşia o minune, se desprindea o flacără săltăreaţă, izbucnea bucuria îmbătătoare a unei tinereţi nebune. Carpeaux îşi creea acum capo d'opera vieţii sale. Ca model pentru frumosul corp de adolescent, pentru care Elena poza capul, Carpeaux alesese pe un zidar tânăr, cules de pe stradă, care însă se mândri toată viaţa cu onoarea aceasta.

Carpeaux avu să lupte mult până să reuşească să i se primească planul definitiv al grupului. Avu mereu împotriva lui spiritul de rutină al „celor oficiali", pe care îndrăzneala lui îi jignea. Arhitectul noului pavilion al Luvrului, Lefuel, îi pricinuise atâtea neplăceri, pe când lucrase la basorelieful Florei, încât fusese nevoie ca Napoleon al III-lea să

se urce până în vârful schelii ca să aprobe, în persoană, opera.

Garnier, mai prietenos decât Lefuel, îi plictisi totuși destul, pe când lucra grupul Dansului. Îl poreclise pe Carpeaux spaima arhitecților și căuta mereu să-i puie bețe în roate: ba că grupul are prea mult relief, ba că are prea multe figuri. În primul său proiect, Carpeaux pusese nu mai puțin de șaptesprezece figuri și fu nevoit să înlăture multe.

Când veni vremea să-i pozeze femeile ce se învârtesc, avu alte neplăceri.

Atitudinile erau obositoare, greu de suportat timp mai îndelungat și femeile se lăsau pe tânjeală; ca să le îmbărbăteze și să le învioreze, Carpeaux le da șampanie în momentele de odihnă. Asta fu de ajuns ca să înceapă bârfelile și să pornească svonul că ședințele de pozat sunt scandaloase și că se fac adevărate orgii în atelierul sculptorului.

În anul acesta, 1867, Elena avu ocazie să vază la Paris, dacă nu alte orgii, dar alte locuri de petrecere, mult mai strălucitoare și mai puțin obositoare decât atelierul lui Carpeaux.

Domnia lui Napoleon atinge apogeul gloriei, iar Parisul atinge apogeul veseliei sale săltărețe. Parisul, pe care princesa de Maetternich îl numește, cam cu dispreț, „Cabaretul Europei", Parisul scânteiază. Anul 1867 este mănunchiului de focuri de artificii al imperiului.

Expoziția se deschisese, întâia expoziție universală, care face să se adune toată lumea la Paris. Câmpul lui Marte, o câmpie mare și stearpă, se acoperă de fel de fel de clădiri; în mijloc marele palat al expozanților iar de jur împrejur, pavilioane, grădini care de ca-

re mai pline de plăceri luxoase, cât se poate de atrăgătoare pentru vizitatori. Sunt mai mult decât patruzeci de mii de expozanţi şi „Cabaretul Europei" are onoarea să primească vizita tuturor capetelor încoronate. Timp de câteva luni Napoleon avu mulţi oaspeţi: pe împăratul Rusiei, Alexandru, pe tânărul împărat al Austriei, Franz Joseph, rece şi curtenitor, pe regele Prusiei, care e găzduit la Tuilerii, pe regii Belgiei, Suediei, Portugaliei, Greciei, Bavariei, Wuertembergului, pe prinţul Galilor, un adevărat parizian, pe sultan, pe vice-regele Egiptului, etc.

Parisul este în sărbătoare şi primeşte pe oaspeţi cu multă voie bună şi eleganţă.

Afară de Tuilerii şi ambasade, unde au loc primiri oficiale, câte alte locuri fermecătoare atrag pe străini! E greu numai să alegi. Restaurantele, varieteurile, Ledoyen în câmpiile Elizee, şi în vecinătatea lui, Mabille şi „Castelul florilor", toate numele acestea evocă cuplete de vodevil şi fuste ce-şi iau zborul.

Dar mai ales „Bulevardele", celebrele bulevarde au un nume universal. Timp de douăzeci de ani, un grup întreg de personalităţi din lumea artelor, a literelor, din „lumea bună" a putut trăi numai într'un spaţiu de 300 de metri, pe trotuarul stâng, — căci pe cel drept nu se ducea nimeni — între Madeleine şi strada Drouot. Nu exista străin care să nu caute să cunoască paradisul acesta pământesc, despre care Alfred de Musset spusese: „Spaţiul cuprins între strada Grange-Batelière şi şoseaua d'Antin nu e mai mare decât o aruncătură de puşcă. Spaţiul acesta, mic, plin de praf sau de noroi, este, cu toate acestea, unul din locurile cele mai plăcute din lume. Este unul din punctele care nu prea are sea-

măn pe pământ şi unde este concentrată plăcerea. Aici trăieşte parizianul, aici se îndeasă provincialul; străinul, care trece pe-aici, îşi aduce aminte de el, ca de strada Toledo din Neapole, ca pe vremuri, de piaţeta din Veneţia. Restaurante, cafenele, teatre, băi, case de joc, toate sunt adunate aici; numai cu o sută de paşi, cuprinzi tot universul. De cealaltă parte a râului, dai peste altă lume, acolo sunt Indiile".

Când făcu Elena cunoştinţă cu locurile acestea, cei dintâi obişnuiţi, întemeetorii, nu se mai găseau acolo. Musset murise; tot aşa şi prietenul său, frumosul Roger de Beauvoir iar Camille Roqueplan, ofticos, îşi făcea cura de aer pe un acoperiş, în colţul străzii Drouot. Balzac, Eugéne Sue, nenorocitul de Gìrard de Nerval, toţi dispăruseră. In anul acesta moare şi Véron, pântecosul Véron, celebru prin cravata sa. Incepuse declinul acestui mic regat, un declin însă strălucit.

La Tortoni, Elena mai întâlni pe Gramont Caderousse, pe Nestor Roqueplan, pe Villemessant, care tocmai înfiinţase *Figaro,* pe foarte elegantul Aurélien Scholl, un adevărat dandy, care locuia la colţul străzii Drouot şi nu depăşea nici odată strada Le Peletier.

Ea revăzu pe Alphonse Karr, cu care făcuse cunostinţă, pe vremuri la Nisa. El se întorsese la Paris, lăsându-se de vânzarea violetelor, ca să se apuce iar de „viespele lui". Originalitatea fiind la modă, el locuia într'o odaie, îmbrăcată toată în negru, cu geamuri violete, fără masă sau scaune; dormea îmbrăcat pe un divan şi scria întins pe duşumea. Beaudelaire avea o carte, legată în piele de om; o arătase lui Nestor Roqueplan, care nu se minună deloc:

— In piele de om? nimic mai firesc, dragul meu. Când vei veni la mine, îţi voi arăta nişte pantaloni de călărie, pe cari mi i-am cusut din pielea tatei. Nu-i pun decât la ocazii mari". Extravaganţele acestea care erau nişte simple copilării, o amuzau mult pe Elena.

Ea îşi petrecea de multe ori serile la „Maison d'or", situată pe bulevarde, în colţul străzii Laffite. Lordul Herford, unul din cei mai cunoscuţi cheflii de pe vremea aceea, locuia peste drum şi din ferestrele lui se vedeau ferestrele celebrului cabinet particular No. 6. Mulţumită înţelegerii dintre lord şi binevoitorul chelner-şef al restaurantului, fereastra cabinetului stătea totdeauna deschisă.

Dar mai ales, cafeneaua Engleză o atrăgea pe Elena, care găsea toată clientela veselă, strălucită, ilustră a timpului. Lumea se delecta cu bucătăria minunată a lui Dugléré, celebru pentru sosurile sale şi colecţia sa de tablouri. Aci chelnerul-şef al restaurantului era atât de frumos, în cât îl intimida pe Aurélien Scholl: „Nu-mi place, zicea el, să-mi servească un subprefect scobitorile". Ernest avea „maniere bune" şi servind felurile de mâncare, îşi lua un aer de cucernicie aproape preoţească.

Cafeneaua Engleză avu onoarea să fie aleasă de Meilhac şi Halévy, drept cadru pentru actul al patrulea al faimoasei lor „Vieţi pariziene", opereta lui Offenbach, care, pusă în scenă la sfârşitul anului 1866 şi jucată în tot anul 1867, oferi vizitatorilor, veniţi din toate unghiurile lumii, un portret binevoitor şi spiritual al vieţii de pe atunci.

Se poate uşor închipui ce importanţă avea o premieră în această mică provincie ultra-

pariziană, și ce fel de premiere avură loc în anul acesta, 1867!

Tinerii liceeni, îndrăgostiți de frumusețile feminine ale Comediei franceze, adorau: *„Romanul unui tânăr sărac"* și *„Domnișoara de la Seiglière"*. Ei se luau la bătaie pentru Blanche Pierson, pe atunci încă începătoare și căreia i se dăduse un rol, ce nu-i plăcea. Scaunele din galerie sburau jos în sală și tinerii își sfârșiau noaptea în arest.

In ziua de 12 Aprilie, odată cu cei dintâi muguri, vine pe lume, pe scena teatrului „Variétés" acea imcomparabilă *Ducesă de Gerolstein*, triumful Hortensei Schneider. Triumful fu atât de mare, încât artista, pe cât de spirituală, pe atât de îndrăzneață, avu o idee nebună: să intre în expoziție prin partea rezervată suveranilor.

Gătită, împodobită, elegantă, trufașă, ea oprește trăsura la poarta aceasta. Păzitorii sunt uluiți. Ea își strigă numele cu o îndrăzneală suverană: „Marea ducesă de Gerolstein", și trăsura intră, salutată de gardiștii plini de respect.

Pe dată, rețetele ei întrec pe acelea ale „Frumoasei Elene", ale „Bărbii Albastre" și chiar ale „Vieții Pariziene", care făcea furori. După cinsprezece zile alt mare succes la teatrul Liric: *„Romeo și Julieta"*, delicioasa capo d'operă a lui Gounod, în care doamna Carvalho este atât de fermecătoare în rolul Julietei, încât Patti, triumfătoarea ei rivală, zice, după ce o auzise: „Voi învăța și eu rolul Julietei și voi face tot posibilul să-l cânt ca d-na Carvalho".

La 16 Mai, la Gymnase, se reprezintă *Ideile d-nei Aubray*. La 28 Iulie, la Palais Royal, se dă *Gramatica* de Labiche, iar la Bouffes, se

reia *Orfeu în Infern*, pentru debutul Corei Pearl, în rolul lui Cupidon; apoi *Ochiul plesnit* a lui Hervé și *Frumoasa fiică a lui Perth* de Bizet. Ce an minunat pentru teatru și ce lecție pentru Elena de Racoviță, care, pe toate scenele Parisului, poate auzi, în genurile cele mai diferite, pe cei mai buni interpreți! Dar ea nu se mulțumește numai cu atât.

Ea pozează pentru Carpeaux și de multe ori artistul o părăsește, pentru a se duce la Tuilerii, unde fusese numit profesor de desen al prințului moștenitor și are acum un atelier în oranjeria Luvrului. Visul Elenii este să fie primită acolo; ea dorește să fie primită la Tuilerii, să revadă pe ilustrul ei partener din cadrilul de la Nisa și să fie invitată la seratele împărătești. Nu poate însă reuși.

Cu toate stăruințele marchizului de Pienne, cu toate cele câteva încercări ale lui Carpeaux, Tuileriile rămân neînduplecate. Prea a făcut să se vorbească mult despre dânsa; drama de la Geneva, cunoscută de toată lumea, face să plutească în jurul numelui ei o amintire de scandal.

Ea pierde orice speranță; împărăteasa n'o va primi niciodată. Elena simte că acesta este începutul prăbușirii.

Atunci începe să se gândească la teatru, proiect, care-i fusese totdeauna drag, de oarece încă în timpul ședерii la bunică-sa, începuse să ia lecții de dicțiune. De când văzuse, la Paris, reprezentațiile acelea excepționale, de când luase și ea parte la viața aceea înfrigurată, nu mai stătea la îndoială. De altfel, nici mijloacele nu-i mai îngăduiau. Părinții îi tăiaseră pensia; trebuia să caute un mijloc de trai. Și cum i se oferă un angajament la Viena, pleacă într'acolo. Nici

măcar un an nu stătuse la Paris, dar un an atât de plin, atât de bogat în amintiri frumoase, încât îi va păstra întotdeauna parfumul.

La plecarea ei, Carpeaux e trist dar fără regrete. La un moment dat, fermecat de frumuseţea ei radioasă, se gândise s'o ia în căsătorie; fusese numai o speranţă, care nu durase însă destul, ca să se schimbe în deziluzie. Un meşteşugar simplu ca el, la vârsta de patruzeci şi cinci de ani, nu putea să se gândească să fie soţul acelei mici sirene cu ochi frumoşi! Işi scoase din minte gândul acesta şi peste un an întâlni o fată blondă, fragedă şi drăguţă, d-ra de Monfort, care-i dărui, cu dragă inimă, inima şi mâna. Alături de dânsa, el duse la bun sfârşit faimosul său grup.

Fiind nevoit să lucreze la faţa locului, îşi construise o mică magazie de scânduri, pe faţada operei şi-şi petrecea acolo zilele, în tovărăşia tinerii sale soţii, care picta aquarele sau citea versuri cu glas tare. Acestea fură zilele cele mai frumoase din viaţa lui Carpeaux. In fiecare seară, tinerii părăseau opera şi se întorceau pe jos la Auteuil. In acest sfârşit de primăvară (1870) căldurile începuseră de timpuriu.

Cele dintâi zile frumoase de vară, îi aduseră lui Carpeaux şi necazuri. Opera nu era încă isprăvită, iar gazetarii şi confraţii începuseră să-l defăimeze. Criticele lor sunt aspre, injurioase: „Viziuni de orgie", „O bacanală de beţie", „O frenezie de destrăbălare".

Impotriva artistului se deslăţuieşte o adevărată cabală. Decum isprăveşte grupul şi-l expune publicului, se ridică un strigăt general de indignare. Opera nu este înţeleasă. Lumea râde, face glume.

„Dacă dansatoarea din dreapta ar fi arestată, pentru delictul evident de beţie, tot grupul s'ar prăbuşi".

Numai Alexandre Dumas-fiul îl admiră şi exclamă: „E Marsilieza Dansului!"

Carpeaux nu se miră. Aşa fusese la apariţia tuturor operelor sale: *Ugolin*, opera lui de la Roma, fusese refuzată de mai mult de douăzeci de ori; frontonul primăriei din Valenciennes nu fusese socotit nici odată ca o încercare izbutită, şi ca să i se primească grupul Florei, trebuise să recurgă la sprijinul împăratului.

De data aceasta, bătălia e mai grozavă, mult mai brutală şi Carpeaux suferă, de dragul tinerii sale soţii. Grupul e insultat, batjocorit în mod josnic. Şi cum Garnier susţine pe artist şi opera lui, e şi el insultat. E o adevărată revoluţie în Paris. Napoleon se împotriveşte întregii opinii publice.

Dar într'o dimineaţă, lumea se adună în faţa Operei: grupul fusese murdărit cu cerneală, peste noapte.

E la începutul verii, în Iulie. Vremea e frumoasă, lumea forfoteşte pe străzi; toţi se opresc murmurând, în faţa grupului. Câte odată izbucnesc chiar certuri. Trebuie cu ori ce preţ să se puie capăt scandalului. Mareşalul Vaillant, guvernatorul Parisului, dă ordin să se îndepărteze grupul. Se vorbeşte chiar de sculptorul, căruia i se dăduse însărcinarea de a executa alt grup. Garnier, voind să salveze opera, pe care o admira, propuse să fie pusă în foaierul dansului. Se putea loc mai potrivit? De la stelele cele mari, până la cele din urmă balerine, toate ţipă cât le ţine gura; nu vor să primească grupul acela care le dezonorează...

In ziua de 15 Iulie, Parisul gâfâie de căldură; o ceaţă groasă apasă asupra oraşului. Se simte că se apropie furtuna. Telegrama de la Ems fusese expediată. Studenţii trec pe străzi cu drapele, cântând Marsilieza; de la ferestre se strigă: „Le Berlin!" Se mobilizează. Peste tot se văd numai chipiuri mici, roşii şi tunici albastre, pe talie. Nimeni nu se mai gândeşte la Carpeaux, la grupul lui şi la Operă. Lumea o porneşte la Berlin, să bată pe Prusieni!...

Şi datorită acestei hotărîri fatale, datorită războiului, capo d'opera lui Carpeaux îşi putu păstra locul pe care-l ocupă şi acum, în piaţa Operei. Şi Elena, mica şi frumoasa prusiană, ce domină grupul, surâzând şi bătând din tamburină, văzu pe compatrioţii săi intrând la Paris, cu cizme şi coifuri, şi defilând, ca nişte stăpâni, între două rânduri de faţade, cu obloanele închise hermetic!...

BCU IAŞI/CENTRAL

CAPITOLUL V.

Ceeace nu iartă

In drum spre Viena, Elena se opri mai întâi la München, unde o chemau părinţii, care-şi manifestaseră marea dorinţă de a o vedea. Ea e foarte uimită, căci nu mai dăduseră nici un semn de vieaţă, în ultimul timp, dar se supune. Ei o primesc cu multe demonstraţii de dragoste. Elena nu se mai îndoieşte că e vorba de vre-o cursă. In adevăr îi pregătiseră o surpriză. Decum soseşte, îi este recomandat baronul Schack, un candidat bătrân, pe cât de bogat, pe atât de urît, bâlbâit, ridicul; ea îl respinge cu groază şi cu această faptă, pierde şi ultima ocazie de a se mai împăca cu părinţii. Gestul este foarte neprevăzător, căci Elena este lipsită cu totul de mijloace. Dar ea nu ţine la bani şi lucrează totdeauna numai după bunul ei plac.

Pe vremea aceea, toate gândurile îi sunt la teatru şi cum directorul general al teatrelor din Berlin îi dă speranţe, ca înlătură cu aceeaş neînduplecare, şi pe alţi candidaţi, un mare bogătaş englez şi un colonel de Stat-Major trimis de Bismarck.

Acesta venise cu alte gânduri. Bismarck îl

trimisese să se intereseze dacă „Frumoasa Elenă" era bună patriotă şi dacă nu s'ar învoi să „lucreze pentru patrie"! E inteligentă, toată lumea o ştie, şi ar fi în stare să facă mari servicii politice. I se propuse o şedere la Paris, cu cont deschis la cele mai bune croitorese, modiste, bijutieri, etc... dar ea refuză. Rolul unei Paiva, ajunsă contesă Henkel de Donesmark şi servitoare devotată a Prusiei, n'o tentează.

Păstrase oare din trecerea prin Paris vre-o amintire, care o opreşte de la această faptă? Greu de crezut. Elena n'a dat nici odată dovadă de o inimă prea simţitoare şi pare destul de lipsită de scrupule, ca să poată admite trădarea. De altfel, când colonelul vine iar să-i dea o lecţie de scris cifrat, ea simte plăcere să se iniţieze în tainele alfabetelor şi cifrurilor secrete, de cari se serveau în diplomaţie. Colonelul crede o clipă că-şi va schimba gândul, dar speranţa aceasta nu durează mult. Elena îi dă repede să înţeleagă că nu mai doreşte să-l vază. Studiul cifrurilor încetase să-i mai facă plăcere, şi frumoasele mustăţi ale colonelului de-asemenea.

Când veni să-i facă vizita de adio, îi aduse, ca omagiu, un autograf preţios: era răspunsul lui Bismarck la raportul pe care i-l trimisese colonelul asupra întrevederilor, pe cari le avusese cu Elena. Pe margine, cancelarul notase:

„Foarte frumos. Dar e mai de grabă raportul unui student îndrăgostit, decât al unui ofiţer superior iscusit".

Elena făcuse iar o cucerire.

După puţin timp, o vedem la Schwerin, unde repetă primul rol cu Siegwald Friedmann, un tânăr actor german, destul de ce-

lebru pe vremea aceea în lumea teatrelor. Se puneau mari speranţe în el, speranţe care însă nu se realizară. Elena, beată de fericire, ascultă cu inima turburată declaraţiile de dragoste ale acestui partener seducător. Uitând, la vederea lui, pe ofiţerul de marină, pe Iancu de Racoviţă şi chiar pe Lassalle, sfârşeşte prin a cădea în braţele lui. Ea, care refuzase atâtea partide strălucite, se căsătoreşte cu tânărul acesta frumos, pe care-l crede talentat şi care-i spune pe scenă tirade înflăcărate, ce fac parte numai din text.

Căsătoria lor durează cinci ani, dela 1868 până la 1873. Cinci ani de fericire, zice ea, şi de dragoste, dar mai ales cinci ani de teatru, la început la Schwerin, la teatrul Marelui Duce, unde-şi face debutul, apoi la Berlin, şi în cele din urmă, la Viena, unde, mulţumită renumelui soţului ei, poate să joace timp de doui ani, sub remarcabila direcţie a lui Henric Laube.

Avea oare talent, frumoasa princesă? Totul ne face să credem că nu. Succesele pe care le avusese la început şi care o făcuseră să aibă oare cari iluzii, se datorau mai ales frumuseţii ei şi amintirii scandalului legat de numele ei. Ea debutase într'o piesă, pe care Paul Lindau o scrisese anume pentru dânsa; evoca unele fapte din viaţa ei intimă şi-i descria caracterul. Drama aceasta, cu titlul „Maria Magdalena", i se păruse cea mai frumoasă dramă ce fusese vreodată scrisă. Rolul îl studie cu Laube, pe vremea aceea regisor. Ea fu foarte încântată de talentul omuleţului acestuia grozav de urît, cu faţa de câine, îmbrăcat totdeauna ca la bal mascat, cu o pălărie imensă şi cu un pled pe umeri, căruia, când îi da replica, în locul titularului

rolului de june prim, trăsăturile groteşti îi dispar, vocea lui răguşită şi brutală capătă o dulceaţă turburătoare şi puterea de seducţie îi devine irezistibilă.

Se va îndrăgosti de Laube? Nu, dar în clipa aceasta este îndrăgostită de arta sa, căreia i se dă cu aceeaş patimă, cum se dă şi iubiţilor. Este încântată de rolul ei de comediană; se lasă cu totul prada lui şi declară că are adevărate triumfuri.

Cariera ei teatrală, foarte modestă şi stearsă, ne obligă să punem la îndoială această afirmaţie.

Dacă ar fi avut cu adevărat talent, n'ar fi scris mai târziu: „Rampa m'a atras numai în mod trecător". Dar acum e la începutul carierii şi e încântată de noua ei vieaţă în acest oraş celebru prin seducţiunile lui.

In 1870, pe când Parisul suferă şi moare de foame, Viena e în plină înflorire. Este tocmai epoca în care oraşul acesta, închis până acuma într'un brâu de bastioane şi meterezuri, cari îi dădeau înfăţişarea de teatru de război, începe să se întindă, să se lărgească şi să-şi rupă barierile. Bulevardele, parcurile înlocuiesc povârnişurile şi şanţurile. Un oraş nou se ridică în jurul celui vechiu, un oraş elegant, strălucitor, al cărui autor este Franz Joseph, marele muncitor, omul rece, meticulos, exact, care ţine ca totul să se facă la momentul potrivit, supus tradiţiilor, metodic şi lucrând neîncetat, fără să-şi cruţe puterile. Când suferă, căci nu e scutit de suferinţă, o face în ascuns. Are spiritul prea milităros, ca să lase pe alţii să ghicească că, sub uniformă, bate o inimă; soţia lui, frumoasa împărătească a singurătăţii, cum a numit-o Barrès, trăise foarte puţin cu el. Fiul lor avea să

moară în împrejurări atât de tragice; dar să nu vorbim de viitor... Impărăteasa, de o frumusețe fără de seamăn, locuiește încă în capitală, prințul este încă un copil care dă mari speranțe Vienei, unde în fiecare zi apare câte un nou palat sau o nouă grădină. Viena vibrează de sunetele viorilor țigănești. Valsul, celebrul vals vienez, își scandează ritmul amețitor, sub cununile de lumini ce strălucesc în nopțile albastre.

Elena, părăsind Parisul cu petrecerile lui împărătești, regăsește la Viena aceleași petreceri. Dar ca și la Paris, ea nu numai că nu se poate apropia de curtea împărătească, și mai severă decât cea de la Tuilerii, dar nici nu reușește să ia parte la viața mondenă, ci trebuie să se mulțumească numai cu societatea artiștilor. Din fericire, sunt mulți artiști și cât se poate de fermecători. Ea frecventează mai ales casa regisorului Henric Laube, care primește foarte des, dela cinci la șapte, toate personalitățile artistice și teatrale.

Intr'o seară, obosită, Elena urcă agale cele șase etaje ce duc la locuința lui Laube, când e întrecută de o tânără femeie, elegantă, zveltă, grațioasă și care urcă scara cu sprinteneală de pasăre.

Cum intră, Elena o zărește pe fermecătoarea necunoscută, îmbrăcată într'o toaletă albă. Are fața încadrată de bucle brune, pieptănate după moda englezească, o talie de viespe și cele mai frumoase picioruțe din lume. Este Fanny Elssler, celebra dansatoare, aceea care se zice că distrase o clipă melancolia ducelui de Reichstadt și care avusese în viața ei succese atât de mari, încât D-na de Metternich putuse să scrie în memoriile ei:

„Încă de copilă, mama m'a dus la operă, să văd baletul Giselei, pentru ca să învăţ de la „divina Fanny" ce înseamnă măreţie şi adevărată graţie. Ea e aceea care a trezit în mine dragostea şi entuziasmul pentru artă".

Şi totuşi când a întâlnit-o Elena, trebuia să fi avut şaptezeci de ani!

Tânăra femeie ascultă, încântată, povestirile acestei femei privilegiate de soartă şi căreia timpul îi făcuse numai daruri, fără să-i ceară nimic în schimb. Fanny istoriseşte din amintirile ei... Debutul, ca copilă, în teatrul din Viena, apoi Neapole, Milano, bucuria ei că poate studia chiar în ţara dansului şi a soarelui, în şcoala celebră dela Milano.

Apoi Londra, pe urmă Paris, unde cu toată existenţa celebrei Taglioni, ea reuşeşte fără greutate, să aibă adevărate succese; în sfârşit, plecarea în America, unde cunoaşte beţia gloriei. E dusă în triumf, caii îi sunt deshămaţi de la trăsură de către admiratori, care se înhamă ca s'o ducă acasă pe frumoasa balerină, şi Fanny îşi aminteşte de florile, uralele, aplauzele de-atunci...

Ce viaţă frumoasă!

Elena ascultă, ameţită, visătoare.

Dansul trece iarăşi pe lângă dânsa.

Iat-o din nou la lucru, turburată de această întâlnire. Repetă aproape în fiecare zi, dar când părăseşte teatrul, singură sau cu vreo prietenă, se simte tristă, ca orice artist necunoscut.

In fiecare seară, după spectacol, cinează într'un restaurant din apropiere, îşi petrece o parte din noapte cu prietenii, pictori şi muzicanţi, apoi, mai târziu, se duce la cafeneau Walche, unde regăseşte pe alţi prieteni

și nu se întoarce acasă decât spre dimineață. Nopțile i se scrug astfel printre artiști.

Intr'o seară, Lembach, unul din cei mai credincioși admiratori ai ei, aduce pe pictorul Hans Mackart, care dorește să-i facă cunoștința.

Pe vremea acea, Mackart era idolul Vienei. Se spunea că femeile erau atât de îndrăgostite de el, încât își făceau scene de gelozie în public. Avea treizeci de ani, părul vâlvoi, o barbă mare și o frumusețe romantică. Era rece din fire, vorbea puțin și era în stare să nu scoată o vorbă, în tot timpul unui prânz. Muțenia lui scotea pe mulți din sărite și se povestește că o vecină de masă i se adresase odată, după ce se servise friptura, cu cuvintele: „Ce-ar fi, dacă am vorbi acum și despre altceva?".

La prima întâlnire, Elenii nu-i plăcu:

„Era un om mic de statură, cu pantalonași scurți, cu un spențer de catifea, cu cisme a la Suvarof și cu o chică uriașă". Ce-ar fi zis don-Juanul acela de o asemenea părere, și mai ales, din gura Elenii?

Cu câțiva ani în urmă, întâmplarea îl pusese odată în fața tinerii femei. Din ziua aceea hrănea pentru ea o admirație fără de margini și visa să poată lucra după un model atât de fermecător.

Visul era să i se înfăptuiască în cele din urmă. Pentru dânsa își părăsi muțenia obișnuită și Elena petrecu ore pline de farmec în atelierul lui, unde el îi vorbea, cu mult spirit și pricepere, despre arta sa.

In scurt timp, ea fu modelul lui preferat, inspiratoarea lui, cum fusese și a lui Carpeaux. El o pictă în toate atitudinele și în cele mai variate costume.

Mackart, foarte bun la inimă, înființase în atelierul său, un fel de casă de ajutor. Banii se găseau în sertarul unei mobile din timpul renașterii italiene, pe care toți confrații și prietenii, mai puțin favorizați de soartă, îl cunoșteau foarte bine. Când fondurile se epuizau și Mackart vedea pe vre-unul din clienți că deschide sertarul și-l închide apoi, cu tristețe, fără să ia ceva, el exclama:

„Fii liniștit. Am să fac iar un portret de-al Elenii".

Și Elena poza iar pentru vre-o bacantă sau venețiană.

Datorită acestor artiști, ea mai putu să petreacă câteva clipe de fericire, simțindu-se încă frumoasă și admirată. Liszt, văzând-o odată pozând, fu așa de încântat de frumusețea ei, încât veni a doua zi în atelierul lui Mackart, ca să cânte numai pentru ea.

Schesinger, gazetarul, căruia îi dăruise o fotografie cu iscălitura și cu deviza ei: „Așa sunt eu!", regretă că fotografia nu poate reda culorile „reflexul de aur al acestui păr, căruia — zice el — se datora seducțiunea misterioasă și fatală a acestei femei". Vorbește apoi de silueta ei zveltă, elegantă și voinică în acelaș timp, care îi dădea impresia unei amazoane de salon. Felul ei trufaș de a-și ține capul, atitudinea ei măreață, păreau că-i confirmă deviza: „Așa sunt eu!". Și cu toate acestea, în firea ei se găsesc o mie de contraste — adaogă el — care dovedesc că la naștere a fost dăruită atât de zînele cele bune cât și de cele rele: o voință încăpățânată și o slăbiciune destul de vădită; o insensibilitate de ghiață și o duioșie de copil; sete de lux, de bunăstare și, în acelaș timp, o inaptitudine complectă de a-și procura bani!".

Gazetarul voia să-i facă portretul moral. Dar chestia este foarte delicată. Elena pare să fi avut o fire foarte complicată. Dar în care clipă, a fost cu adevărat sinceră? Problemă foarte greu de deslegat!

Pe deoparte o vedem că ascultă de o impulsie momentană, fără o clipă de șovăire, fără să stea la gânduri, ca o ființă simplă și primitivă, care se conduce numai de instincte. Pe de altă parte, însă, Elenii îi place prea mult teatrul, e prea feminină, prea cochetă, ca să poată fi cu totul sinceră. Câte femei există, mai ales dintre acelea cărora frumusețea le dă oare care importanță, care să nu-și vopsească cuvintele și faptele, cum își vopsesc fața?

Nu mai încape îndoială că Elena își compunea de multe ori atitudinea, adesea cu o desinvoltură cinică.

Un scriitor german, care nu și-a dat în vileag numele, și care în tinerețe, o întâlnise de multe ori pe principesa de Racoviță și avea mare admirație pentru ea, povestește mai târziu, în 1872, că, pe când trăia la München, într'o odaie mobilată: „care nu-mi fu mirarea și încurcătura, când, într'o bună dimineață, o văzui pe D-ra Elena, intrând în odaia mea! N'o mai văzusem de mulți ani. Știam că face teatru în Germania. Ea intră veselă, surâzătoare frumoasă coz, cu părul ei superb, roșcat, cu un șal stacojiu pe umeri și un bastonaș mic în mână. Imi vorbi de rolul, pe care avea să-l creeze în curând, într'o dramă populară, al cărei subiect era moartea lui Lassalle. Apoi pe neașteptate: „Fii bun și-mi arată colecția dumitale". Scritorul avea câteva tablouri interesante, între cari și portretul lui Lassalle pe patul de moarte.

„Ea își dădu păreri pline de finețe despre toate tablourile și făcu observații originale. Apoi, arătând cu bastonașul tabloul lui Lassalle, fără să clipească din ochi și cu un aer de dispreț: „Lassalle-ul d-tale este foarte reușit ca asemănare".

Tot așa, în ziua de 1 Septembrie, când mai era în legături cu dânsul, șase ani împliniți dela moartea lui Lassalle, ea îi trimise biletul acesta:

„Scumpe și spiritual prietin, în clipa aceasta, am primit amabila dumitale scrisoare și inima mea îți trimite o salutare amicală. Sunt pe cale să dau buclelor mele (pe cari le găsești atât de frumoase) forma cea mai avantagioasă, pentrucă mă duc la fotograf. Gândește-te puțin la mine, când îți pocnești degetele în aer, cum ți-e obiceiul. Sau poate nu-i adevărat? Apoi dacă visezi și figura mea trece prin imaginația d-tale nebună, te rog să nu ia forma aceea burgheză, pe care o urâsc atâta. Se poate? Adio pentru ziua de azi; mâine vei avea încă o fărâmitură din proza mea. Cu totul a d-tale, Elena.

P. S. Astăzi este aniversarea morții lui Lassalle. Te rog, gândește-te puțin la mine".

Elena face pe curagioasa, își păstrează acelaș aer de cuceritoare, dar cu toate că nu o mărturisește, lumea observă că angajamentele la Viena se fac tot mai rare și că mijloacele bănești îi sunt pe sfârșite.

De aceea pleacă prin turneu, prin diferite orașe ale Germaniei, singură, cu buzunarul gol și alergând după bani.

Se știe ce sunt turneurile din provincie pentru artiștii nu tocmai talentați. Obligați să joace piese prost montate, cu decoruri rele, cu camarazi plictisiți, ce nu-și știu rolurile, cu

directori arţăgoşi, trebuie să joace în săli de cele mai multe ori goale. Elena trece prin toate necazurile, prin toate umilinţele, chiar şi prin acelea de a se vedea cu totul trecută cu vedere, sau să i se facă scandal.

Se pare că-i plăcea mai mult alternativa a doua. In tot cazul nu se dă nici odată îndărât de la provocări. Inconştienţa îi merge uneori până la sfidare. Astfel a procedat la Breslau, oraşul natal al lui Lassalle, în anul 1874. Ştiind că are oarecare asemănare cu dânsul, când se îmbracă bărbăteşte, nu se sfieşte să joace rolul eroului, într'o dramă, ce tratează despre moartea lui.

Populaţia este în fierbere, tinerii manifestează în faţa teatrului şi partidul socialist lipeşte afişe, în cari o insultă pe artistă. Autorităţile vor să interzică spectacolul, dar Elena se împotriveşte.

In ziua reprezentaţiei, pe când se odihneşte în odaia ei de la hotel, un bărbat, un muncitor, cere să-i vorbească. Ea îl primeşte. E unul din şefii partidului socialist. El o previne că diseară va avea loc o manifestaţie ostilă; n'o poate împiedica, şi este foarte îngrijat; ar fi mult mai prudent să nu apară. Elena însă nu ştie ce e frica. Va juca dar e emoţionată de această dovadă de simpatie şi-i mulţumeşte protectorului. El îi spune atunci că o admiră şi-i cere amănunte asupra dramei care pricinuise moarte lui Lassalle, adăogând că nu poate crede în trădarea tinerii femei, ca având ochi prea frumoşi, ca să poată avea un suflet urât. Elena îi jură că n'a fost decât o victimă şi omul pleacă mulţumit. Seara, în clipa în care apare pe scenă, toată sala o fluieră şi o huduieşte, iar la ieşirea din teatru, grupuri de oameni ameninţători o înconjoară,

dar protectorul de dimineaţă se apropie de dânsa şi o conduce la hotel.

Nici în alte oraşe turneul nu e mai norocos.

La Muenster, la uşa unui teatru mizerabil se poate ceti afişul:

„Pentru debutul d-nei Elena de Racoviţă..."

Şi într'o cafenea din apropiere, consumatorii râzând, fac această reflecţie, înainte de reprezentaţie:

„Joacă diseară rolul unei femei cinstite. Trebuie să fie foarte caraghios. O să mă duc să văd şi eu!"

Ea plecă mai departe: Dresda, Stettin. Dar cu timpul curajul o părăseşte; e obosită, nu se simte bine. Poate că la Paris, va regăsi puţin din energia, din bărbăţia de altă dată.

Pleacă acolo, în anul 1875.

Ce schimbare!

Se schimbase ea! Se schimbase oraşul?

Şi ea, şi oraşul, din nenorocire. Ea îmbătrânită, are treizeci şi trei de ani. Pe vremea aceea treizeci şi trei de ani nu mai însemnau tinereţe. Balzac scrisese: „Femeia la treizeci de ani". Era o etapă, o treaptă în viaţă, mai ales într'o viaţă atât de agitată ca a ei.

Şi Parisul îmbătrânise, în câteva luni, ca o femeie ce suferă. Se făcuse serios. Aceasta nu era pe placul Elenii. Cu atât mai mult, cu cât toată restriştea, ce se abătuse peste oraş, se datora compatrioţilor ei.

Cu toate că nu i se arată duşmănia pe faţă, Elena o simte.

Ea ştia că, cu câteva zile înainte, trebuise să se întrerupă un o audiţie muzicală din Wagner, în sala Pasdeloup, din pricina ostilităţii publicului.

La Figaro, regăseşte pe Albert Wolff, un

prieten inteligent și foarte urât. Era îndoit de spate, cu buze groase și răsfrânte, și cu o înfățișare atât de ciudată, încât un confrate răutăcios își începuse odată o conferință, cu cuvintele: „Doamnelor, Domnilor și Albert Wolff". Gluma aceasta se sfârșise cu un duel.

Wolff o plimbă prin Paris, prin Parisul încă plin de răni sângerânde. Peste tot găsește numai ruine și amintiri triste. Primăria este o grămadă de cenușe, tot așa palatul Legiunii de onoare și ministerul de finanțe.

Străbătând piața Concordiei, zărește statuia Strasburgului; s'ar zice că e un mormânt sub grămada de coroane și zăbranice.

La fiecare colț de stradă, vede case dărâmate, găuri căscate.

Pe piața Vendôme, coloana culcată la pământ, pare un cadavru.

Și ceeace o emoționează mai mult: Palatul Tuileriilor, pe care ori de câte ori trecuse pe cheiuri, îi aruncase o privire de invidie, palatul acela nu mai e acum decât o grămadă de pietre, din care se ridică câteva rămășițe de ziduri înegrite.

Wolff ar voi s'o distreze; îi propune să vie la balul mascat al Operei și să vază capo d'opera lui Garnier, dusă, în cele din urmă. la bun sfârșit. Fusese inaugurată cu câteva luni mai înainte, la 5 Ianuarie 1875, în prezența regelui Alfons al XII-lea al Spaniei, a reginei Izabela și a Lord-Major-ului Londrei. Adunarea fusese din cele mai strălucite. Wolff continuă să vorbească...

Elena nu-l mai ascultă. I se pare că se trezesc fantome. Bulevardul Exelmans îi reapare în minte, cu ședințele de poză; vede pe impetuosul artist, care îmbătat de surâsul ei,

scoate din el ceeace căutase cu înfrigurare: „Viaţa!".

— Bine, ne vom duce şi la Operă, dar mai întâi hai să-l vedem pe Carpeaux.

Dar vai! Carpeaux murise cu puţin timp înainte, la Courbevoie, la prinţul Stirbey. Murise în chinuri groaznice, câteva zile după inaugurarea Operei. Wolff îi dă un jurnal vechiu numai de câteva săptămâni şi ea citeşte:

„Luni seara, la orele opt, începu agonia care fu teribilă. Boala ce atacase natura aceasta atât de bărbată, trebuie să fi fost grozavă, ca să fie în stare să-i zmulgă acele ţipete, cari nu conteniră şi în cari se distingeau mai ales cuvântul: „Viaţa! Viaţa".

Viaţa aceea pe care o iubise atât de mult, pe care ştiuse s'o insufle tuturor creaţiilor sale, cheltuindu-şi ultimile puteri, viaţa aceea o găsise pe faţa Elenii!

Ea nu mai voeşte să auză de bal. De altfel nici nu mai e vreme de petreceri. Oraşul, sârguincios şi cuminte, nu se mai gândeşte la petreceri; el lucrează.

Pe Elena o obsedează amintirile. Ar voi să le alunge, căci prea o întristează. Ea revede celebra statuie şi nu se mai recunoaşte în adolescentul voios, care-i surâde. Este ea cu adevărat? Inima i se strânge de groază. Mai bine e să plece.

Părăseşte Parisul şi se întoarce în Germania, în imperiul cel nou, triumfător şi milităros, unde iarăşi nu se simte bine. Toate o jignesc, toate o plictisesc; se simte ca o epavă, între navigatorii aceia gălăgioşi. Vrea să facă din nou teatru. Dar sănătatea îi e din ce în ce mai şubredă; şi doctorii îi ordonă odih-

nă, schimbare de aer, Italia, soare. Pleacă... dar la Petersburg.

Elena spune că nu știe ce o atrăgea atunci în Rusia: „o intuiție misterioasă, căreia nu i se putea împotrivi, o împinsese atunci spre țara aceea".

Sau poate că amintirea tânărului rus, pe care întâmplarea o făcuse să-l întâlnească în gara din Kissingen, în Bavaria? Se pare că întâlnirea aceasta e preludiul unui sentiment, poate cel mai adânc și mai durabil din viața ei. Cu toate acestea ea povestește că la prânzul, la care-l văzuse întâia oară pe tânăr, nici „nu-l băgase în seamă".

Ceeace e cu adevărat miraculos în firea acestei femei este repeziciunea cu care reacționează. Își păstrase neatinsă toată tinerețea și frăgezimea de simțire. Poate părea o clipă obosită, abătută, îmbătrânită. E de ajuns numai o întâlnire ca să i se șteargă din minte toate amintirile urâte și să aibă din nou două zeci de ani.

Intr'o dimineață, pe peronul gării din Kissingen, pe când aștepta trenul, care din fericire, nu mai venea, ea revăzu pe tânărul rus. El îi aduse aminte de prima întâlnire și începură să vorbească despre lucruri, pe cari Elena le știa: despre socialism, de cursurile lui Lassalle, de Karl Marx, de literatura germană, franceză, engleză, rusă, italiană, și altele. Trenul intră în gară. Elena se urcă, vorbind mereu. Mai surâde încă, din fereastră, tânărului, care, rămas pe peron, o urmărește cu ochii. Trenul se pune în mișcare.

Nu știa nimic despre frumosul necunoscut, nici măcar numele lui, dar îl iubea!

Rusia avea să-i pregătească multe surprize. Elena, revoluționara, înflăcărata adeptă a

lui Lassalle, se găsește deodată, în țara cea mai aristocrată, în țara cea mai feodală a epocii. Și absolut singură, fără să aibă pe cineva care s'o influențeze, să-i mai modereze temperamentul năvalnic. Ea se dădu cu trup și suflet partidului nihilist, care începuse deja să semene revolta în Rusia. Tolstoi deveni idolul ei. Ea se înduioșează de soarta nenorociților condamnați politici din fortăreața Petru și Pavel, cari sufereau acolo chinuri negrăite. Dar mai ales se interesează de un doctor, pe care îl întâlnise de câteva ori și cu care legase prietenie. Intr'o noapte, el fusese arestat, pentru că procurase morfină unui biet nenorocit, smuls de lângă ai lui, ca să fie închis în înfricoșătoarea fortăreață. Elena caută să-l vază, să-i trimeată de-ale mâncării, dar cu toate silințele, nu reușește. Incepu să piarză curajul, când află că nenorocitul, din pricina tratamentului rău, se îmbolnăvise de plămâni și că era amenințat să-și piarză și vederea.

Elena, care păruse că nu are inimă, când fusese vorba de Lassalle sau de Racoviță, de data aceasta se înduioșează de suferințele acestui necunoscut și face tot ce-i stă în putință să-i îndulcească viața.

Se duce la Petersburg, cu două scrisori de recomandație pentru două personagii importante: generalul Trepov, șeful poliției țariste și generalul Mesențov, directorul poliției secrete. Se duce mai întâi la generalul Trepov, care îi spune că chestia nu mai depinde de el și o trimite la generalul Mesențov. Aceasta, cu surâsul cel mai amabil, o trimite din nou la generalul Trepov, și jocul continuă astfel, cu zâmbete amabile și răspunsuri în doui peri, până în ziua când generalul Trepov, cu

toate că-i oferise un pahar de ceai, îi dă sfatul să nu se mai ocupe cu atâta stăruinţă de această afacere, căci şi-ar putea atrage *mari neplăceri.*

Elena nu mai are ce face; ea se închide în odaia de hotel, foarte tristă, neavând pe nimeni. Intr'o zi cineva îi bate la uşă.

Este tânărul cel frumos, necunoscutul. A aflat de prezenţa ei la Petersburg şi a voit s'o vază. Se prezintă: Sergiu de Şevici, nepotul contelui Bludov, funcţionar la Senat. Unul din fraţii lui este diplomat, celălalt este guvernatorul unui mare judeţ de la Sud. Lumea capătă numai decât altă culoare în ochii Elenei; cerul i se pare mai strălucitor, soarele o încântă iar. Rusia este o ţară fermecătoare. Sergiu şi Elena nu se mai despart. Se plimbă cu troica sau cu sania, noaptea, pe zăpadă: „Nopţile albe, minunatele nopţi albe, luminoase şi geroase, în care nu se poate dormi, în care lumea îşi cheltueşte focul în curse repezi cu troica sau în legănatul micilor vaporaşe pe Neva". Ea e ameţită de viteză şi de zăpadă, e beată de dragoste.

Dar viaţa are cerinţele ei, pe cari dragostea şi căutarea utopică a fericirii nu le poate mulţumi. Elena şi Sergiu se hotărese să se căsătorească şi să plece în America.

Astfel începe o odisee tristă şi nenorocită. Se îmbarcară ca nişte eroi, cari pleacă să cucerească lumea nouă, cu buzunarele goale. Elena în braţele iubitului, începe din nou să făurească visuri. Ţara libertăţii îi chiamă; ei se depărtează cu inima uşoară de bătrâna Europă, paralizată de tradiţiile ei.

Fanny Elssler nu repurtase tot în America cele mai mari triumfuri?

Dar vai! iluziile lor cad repede în baltă.

Sosiți la New-York, li se oferă o locuință foarte modestă, pentru 200 de mărci pe săptămână, fără foc și lumină. Observă apoi că rochiile și bijuteriile i-au dispărut. Face o plângere la poliție, dar se convinge repede că poliția e de acord cu hoții.

Soțul ei, după câteva zile de căutare, găsise un loc de redactor la ziarul *The World;* iar ea găsește, în sfârșit, un angajament la teatrul din San-Francisco. Lefurile sunt însă foarte mici. Ei trebue să se socotească totuși, foarte fericiți, când văd ce soartă au alți europeni, veniți acolo să-și caute norocul. Un tânăr austriac, de familie nobilă, e păzitor de noapte într'un mare magazin de manufactură; altul este birjar; un ofițer prusian, care trebuise să-și dea demisia din armată din pricina datoriilor, este servitor.

Debarcați la New-York în Mai, plini de speranță, îi găsim în toamnă, foarte desamăgiți.

Ea pleacă singură de tot la San-Francisco. Călătorește șapte zile, obosită, amorțită de frig, dar totuși inimoasă și curagioasă.

A știut oare vreodată Elena ce este melancolia? Sentimentul acesta de deprimare nu poate exista, după cum nu poate să existe nici duioșie, la o ființă atât de nestăpânită ca dânsa.

Plecarea ei din New-York, condusă de toți prietenii cei noi, a fost foarte veselă. Îi aduseseră daruri, vinuri și diferite merinde.

Avea la dispoziție un salon întreg, cu un divan — pat, și pe platforma vagonului, un fotoliu, de unde putea să se desfete, la aer curat, privind peisagiul.

In acelaș timp putea să-și facă o idee de vi-

teza cu care acest „rapid" străbătea pampasurile americane.

Şi pe când se delecta, pe platformă, cu fel de fel de mâncăruri, udate cu un vin bun, zări, pe platforma din faţă, pe un domn bătrân, care-i zâmbea. Îi despărţea o punte mică, pe care după câtva timp, bătrânul o trecu, ca să i se prezinte. E un naturalist din Wierzburg, Karl Semper, care făcea un turneu de conferinţe, pentru universităţile americane. Mulţumită noului ei prieten, Elena se ocupa acum de zoologie.

Ea petrecu foarte bine pe drum. Admiră aspectul locurilor pitoreşti şi sălbatece, pe care le străbătu; câte odată, turme de bivoli şi de antilope opresc trenul în drum. Peisagiul e măreţ şi foarte variat: lacuri, păduri, munţi, stânci, nimic nu lipseşte.

La Salt Lake City, este cerută în căsătorie, de un băcan mormon, de la care cumpărase nişte nuci. „Mai am numai două femei", îi spunea el. Şeful mormonilor, Brigham Young, care murise de curând, şi pe care îl plângea toată secta, avusese douăzeci şi una de neveste. Elena ajunsese abea la al treilea bărbat; ea refuză.

Sosirea la San-Francisco o încântă. Oraşul acesta în terase, într'o peninsulă, înconjurată de mare, i se pare o minune.

„De pe unul din bulevardele de sus, San-Francisco are o panoramă cu adevărat feerică, cu decorul lui de munţi şi cu îndoita nemărginire albastră, a cerului şi a mării."

Ea fu uluită de cetatea aceasta, răsărită, într'un timp atât de scurt, din miraculosul pământ bogat în aur.

Era patria căutătorilor de aur.

Hotelul era lipsit de ori ce confort, dar,

mulţumită lui Semper, i se oferise o locuinţă destul de originală, la un alt naturalist cu numele de Fischer. Pereţii camerei erau tapetaţi cu fluturi şi cu plante uscate; pe mobile se găseau minerale rare şi, lucru care o cam speriă, şi două borcane, în care erau închişi un şarpe boa şi un şarpe mexican. Din fericire, somnul animalelor acestora, iarna este foarte adânc. In sfârşit, ceeace o încântă, fu o colivie uriaşe, ce ocupa un colţ întreg al odăii, plină cu păsări de toate felurile.

De multe ori se ducea cu Semper să se plimbe pe malul mării, în căutarea salamandrelor şi a scoicilor. Nisipul era aşa de fin şi de tare, încât forma o suprafaţă netedă pe care urma paşilor se ştergea numai decât.

Dacă şederea acolo s'ar fi prelungit mai mult, Elena s'ar fi apucat cu toată rîvna de zoologie, atât de repede se putea ea adapta şi asimila mediului. Dar reprezentaţiile, pe cari le da la teatrul german din San-Francisco, o dezamăgiră repede. Trebuia să joace în fiecare seară într'o adevărată magazie de scânduri, în care intrau şi ploaia şi vântul, şi în faţa unui public compus din cismari şi brutari nemţi, veniţi în America să-şi încerce norocul.

Vai, unde erau tinerii admiratori, cari se înhămau la trăsura Fannyei Elssler!

Viaţa la San-Francisco o desamăgeşte de-a binelea, mai ales dintr'o noapte, când unul din tovarăşii ei de odaie se trezeşte din somn, sub influenţa focului, pe care ea făcuse păcatul să-l aprinză, ca să mai alunge umezeala. Animalul, înşelat de căldură, crezuse că venise vara şi eşise din borcan, iar Elena, din fericire trează, de-abia avu vreme să se

năpustească afară, ca să scape de reptila, care pornise spre dânsa.

Cu sufletul plin de durere, părăseşte deci pe savanţii ei prieteni, pornind iar spre New-York.

Acolo îşi regăseşte soţul într'o situaţie foarte neplăcută. Pe vremuri plecase din Rusia fără pasport şi fără de învoire şi acum fusese înştiinţat că ţarul ordonase să i se confişte averea, aşa că nu mai avea speranţa că va mai primi vreodată vre-un ajutor din ţară. Lovitura era grea de tot. Elena însă o primeşte cu bărbăţie. Ea îi dă curaj şi lui Sergiu, cam slab din fire. Nu trebuia să se necăjească, de vreme ce avea acum o slujbă la un organ socialist. Era redactor la suplimentul de Duminică al unui jurnal, care se întemeiase de curând la New-York, cu titlul *Volkszeitung* şi care era susţinut de cotizaţiile şi subscripţiile partidului muncitor german din America.

Elena se hotărăşte să se lase de teatru, care nu-i aducea destul câştig, şi să se apuce, şi ea, de gazetărie. Reuşeşte să i se dea să facă critica teatrală la o gazetă importantă şi publică în *Puck* şi un roman, *Contesa Vera*.

Activitatea şi ardoarea cu care lucrează, îi dau cel puţin, iluzia reuşitei.

Are noroc să găsească totdeauna la momentul potrivit pe omul, care poate să-i fie de folos. Aşa, pe vremea aceea, face cunoştinţă cu o compatrioată a soţului său, d-na Elena Blawatzky, o femeie plină de misticism, foarte inteligentă şi cam exaltată. Pentru ea, viaţa era un apostolat. Credinţele şi le luase din cărţile sfinte ale Indiei şi acum căuta să răspândească în jurul său, izvorul de fericire pe care credea că-l descoperise.

Ea este întemeietoarea societății teosofice din New-York.

Elena fu cucerită numai decât de această femeie ciudată, ce avea o mare putere de convingere. Se apucă numai decât, cu mare înflăcărare, de studiul teosofiei. Ființa aceasta independentă, care nu voise niciodată să admită vre-o religie, scoase acum, din doctrina aceasta o putere nouă pentru a îndura toate loviturile soartei, ce nu o mai cruță până la moarte.

Ea scrie un volum: *„Cum m'am descoperit pe mine însămi"*, în care explică toate stările sufletești prin care trecuse, până să ajungă la această credință nouă.

Elena Blawatzky era făcută să-i placă. Ea era mânată mai mult de instinct decât de cunoașterea profundă a textelor; nu avea nici o cultură, nici o învățătură. Convențiile, ipocrizia socială o revoltau. De o sobrietate aproape ascetică, nutrindu-se numai cu legume și fructe, dădea tot ce avea prietenilor. Elenei generoasă din fire, trebuiau să-i placă teoriile acestea, din păcate utopice. Cele două Elene avură numeroase și lungi întrevederi, ba chiar de multe ori și discuții înflăcărate. Elena, autoritară din fire și intransigentă, ținu să afirme într'o zi că „poți face tot ce vrei". Cealaltă se îndoi. „Te desfid, zise d-na Blawatzky, să-ți faci un costum și soțului d-tale niște pantaloni".

Elena nu se dăduse niciodată bătută. Se puse pe lucru și peste puțin timp, Sergiu purta, foarte mândru, pantalonii cusuți de soția lui.

Elena fu foarte tristă, când d-na Blawatzky plecă în India. Cât ar fi voit să poată pleca cu dânsa! Dar pe vremea aceea era săracă

de tot şi fără frumoasele doctrine teosofice, zice ea, şi-ar fi pierdut de multe ori capul, pe când aşa lucra fără preget, ca să-şi câştige traiul.

Un prieten, întrebând-o într'o zi de ce nu încearcă cu pictura, ideea aceasta nu-i mai ieşi din cap. In noaptea următoare, Lembach îi apare în vis şi-i spune: „Apucă-te de pictură; îţi voi arăta eu cum trebuie să ţii penelul şi ce trebuie să faci cu culorile". Ea se supune acestei voci de pe celălalt tărîm şi pictează un coş de flori de care, zice ea, prietenii au fost încântaţi. Naivitatea ei te face să zâmbeşti. Ea explică cum compusese mai întâi coşul, apoi aşezase florile, ca şi cum ar fi făcut un buchet.

Dar nici această nouă vocaţie nu avea să o îmbogăţească. Se prăpădeşte muncind cu lecţiile de limbi străine.

O idee nouă o seduce.

Văzând că doctorii din Europa se îmbogăţesc foarte repede în America, ea proiectează cu încrederea nemărginită, pe care o are în persoana ei, să se apuce de studiul medicinii. Timp de patru ani urmează cursurile universităţii din New-York. Soţul ei, care o ascultă, se apucă, şi el, dar nefiind atât de statornic ca dânsa, se lasă repede şi se întoarce la gazetărie şi la politică. Elena se vede ajunsă la situaţiile cele mai înalte; avea, după spusele ei, un diagnostic miraculos şi în mediul medical, în care trăia, i se şi zicea doctorul Şevici. Dar tocmai când trebuia să-şi ia ultimul examen, se îmbolnăveşte atât de serios, încât trebue să părăsească pentru totdeauna, speranţa de a putea îngriji de alţii, trebuind să se îngrijească ea singură.

Renunţând la medicină, trebui să se în-

toarcă la literatură, la pictură, la lecţiile de limbi străine. Şevici se ocupa de politică, şi Elena descoperă cu bucurie că el are stofă de tribun, de apostol al cauzei socialiste.

Dar zelosul democrat, aflând că bunurile din Rusia, care-i fuseseră confiscate, i s'ar da înapoi, dacă s'ar întoarce în ţară, nu pregetă nici o clipă, şi părăseşte cauza muncitorilor, fiind în joc cauza sa proprie. In primăvara anului 1890, se îmbarcă cu Elena, ca să se întoarcă în Rusia.

Aici îi aşteaptă alte necazuri. După o şedere de doui ani, Elena se îmbolnăveşte foarte greu şi trebuie să fie supusă unei operaţii. E transportată la Berlin, unde Siegwald Friedman, precedentul ei soţ, face toate pregătirile necesare, ca Elena să poată căpăta cea mai bună îngrijire de cum va sosi.

După câteva luni de zăcere în pat, în care se ocupă de teosofie, izvor — zice ea — de răbdare, se fixează, în cele din urmă, ziua operaţiei. Ea e foarte liniştită. E vorba de o operaţie extrem de grea, care trebuie să dureze trei ore, şi al cărui rezultat este — după spusele doctorilor — foarte îndoielnic. Cu toate acestea, Elena este foarte sigură că se va vindeca: „Aveam presimţirea că mă voi vindeca de tot". Şi nu se înşeală. Increderea fiind unul din cele mai bune mijloace de vindecare, nu trece mult şi ea intră în convalescenţă, apoi pleacă iarăşi cu Sergiu, spre alte orizonturi.

Primesc o parte din avere şi încep o viaţă de păsări călătoare. Iarna la Nisa, la Florenţa, vara în Elveţia. Câte odată la München, unde Elenei îi face plăcere să-şi regăsească amintirile din copilărie.

Peste tot, unde se opresc, se instalează, ca

şi cum ar fi să rămâie definitiv. Cumpără mobile, cheltuiesc fără socoteală, până ce iar nu mai au bani.

Trăiesc ca niște boemi, se ocupă pătimaş de ştiinţele psihice şi amestecă ocultismul cu teosofia şi cu propaganda socialistă.

Nu trece mult şi iar au încurcături băneşti. Elena e de ogel dar Sergiu slăbeşte. Cade bolnav, în Septembrie, şi cu toate îngrijirile devotate ale Elenii, cu toate passele magnetice şi şedinţele spiritiste, moare peste câteva zile.

S'ar putea spune că destinul osândeşte la moarte pe toţi aceia, cari o iubesc pe Elena. Cel dintâi, Paul de Krusenstein, ofiţerul de marină, a murit puţin timp după ce făcuse cunoştinţă cu Elena, într'o expediţie polară. Naufragiase vaporul, pe care-l comanda el însuşi. Lassalle primeşte glontele ucigător în poiana din Crévin. Racoviţă moare la douăzeci de ani într'o cameră de hotel, în Bolonia. In sfârşit, la 1 Octombrie 1911 moare şi ultimul îndrăgostit de Elena.

Lovitura aceasta este însă fatală. Dacă el n'a însemnat poate dragostea cea mai mare a Elenei, a fost, cel puţin, singurul om care a ţinut un loc în viaţa şi inima ei. Nu mai poate trăi fără de dânsul. O săptămână după ce-i moare soţul, într'o seară, ea ia o doză mare de cloral şi a doua zi de dimineaţă, este găsită moartă.

Era de şaptezeci de ani. La vârsta aceasta, omul, ne mai având multe zile de trăit, nu şi le cheltuieşte de obiceiu fără de rost. Numai tinereţea este risipitoare şi se sinucide. Elena, până la moarte, a avut tot douăzeci de ani.

Ea se odihneşte de veci în oraşul ei de naştere.

In ziarul *Temps*, din 7 Octombrie 1911, se putea ceti:

„A fost înmormântată, pe înserat, în cimitirul de Est, din München, la capătul ultimului rînd de morminte, în colţul sinucigaşilor. S'a coborît în beznă, fără preoţi şi fără rugăciuni. In faţa gropii erau adunaţi câţiva prieteni. Doctorul ei a rostit un mic discurs".

Şi Elena se cufundă în haosul trecutului.

„Un mormânt şi uitarea, noaptea şi tăcerea!"

. . . . . .

E vorba aci de măreţia uitării neîndurate şi sacre, care urmează morţii. Dar prin ce fatalitate stranie, surâsul frumoasei princese, imortalizat de suflul genial al lui Carpeaux, dispare iarăşi faţă de indiferenţa publicului? Cum se face că nu se găsesc totdeauna câţiva admiratori, cari să se oprească dinaintea acestei capo d'opere de piatră? Să fie din pricină că este prea aproape de vieaţa Parisului?

O capo d'operă, ca să străluciască, are nevoie de oarecare izolare şi distanţă.

Este oare ceva mai dăunător decât atingerea continuă cu cotul a trecătorilor, preocupaţi de grijile lor zilnice?

Ca să admiri o operă de artă, e nevoe ca ea să te domine şi nimic nu poate fi cu adevărat mare, decât numai în singurătate şi tăcere.

Se pare că princesa de Racoviţă n'a ştiut niciodată ce e viaţa sufletească şi nici ce e

reculegerea: viaţa ei a fost o veşnică activitate şi zbuciumare. Oare soarta aspră a voit ca Elena, atât de frumoasă, atât de vioaie şi de veselă, să îndure pe veci, în zgomotul asurzitor al oraşului, insulta atât de înjositoare, de-a vedea, la picoarele ei, pe vânzătorul ambulant, care desface cutii de cremă de ghete sau de bretele elastice, şi mulţimea indiferentă şi preocupată, strecurându-se pe lângă dânsa, fără s'o bage în seamă?

BCU IAŞI/CENTRAL UNIVERSITY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

LASSALLE*)

de C. DOBROGEANU-GHEREA

Începând a scrie biografia celui mai mare agitator din veacul nostru, credem de trebuință să citățm chiar dela început părerea lui Emile de Laveleye, un protivnic al socialismului, pentru ca publicul românesc, care cunoaște atât de puțin mersul socialismului în Europa, să nu ne aducă vina că ridicăm prea mult în slava cerului pe cei descriși de noi. Arătând că Lassalle a făcut cunoscute ideile lui Rodbertus și mai ales ale lui Karl Marx, Laveleye spune:

„Dar este mai presus de ori ce îndoială că puterea stilului, tăria polemicii acestui om și încă mai mult elocvența și înrâurirea lui personală au scos socialismul din regiunea visurilor filantropice și din umbra cărților puțin cetite și neînțelese, și l-au aruncat, ca pe un tăciune aprinzător de discuții și de lupte, pe piețele publice și în ateliere.

---

*) Studiul acesta, al lui C. Dobrogeanu-Gherea, a fost publicat, pentru prima dată, în „Revista Socială“ din Iași, în anul 1884. Conține fapte, considerații și observații prețioase, ce pot fi considerate de actualitate și astăzi încă (*Nota Editorului*).

„In doi ani, cuvântul şi condeiul lui mişcară toată Germania, dând naştere partidului social-democrat. Avea tot atâta înrâurire caşi Abelard; tot ca dânsul fermeca femeile şi aprindea mulţimile. Cutreera ţara, tânăr, frumos, elocvent, atrăgând inimile tuturor la sine şi lăsa pretutindenea admiratori şi şcolari de ai lui, plini de zel, cari formau nucleul societăţilor de lucrători. In timpurile noastre, nu cunosc alt exemplu de o înrâurire atât de mare şi atât de întinsă, câştigată atât de iute. Viaţa lui e un adevărat roman".

Ferdinand Lassalle s'a născut la Breslau în 11 Aprilie 1825. Tatăl său a fost un negustor evreu bogat, care vroia ca fiul său să fie tot negustor şi de aceea l-a trimis la şcoala comercială din Leipzig. Lassalle însă, care nu simţea nici o plăcere pentru asemenea îndeletnicire, a intrat la Universitate şi a învăţat filosofia şi dreptul.

Incă din Universitate, începuse a scrie o carte foarte însemnată: „Filosofia lui Heraclit". Terminând Universitatea, se statornici în provinciile Rinului, unde se ocupa cu studiul filosofiei vechi; dar neavând destul material se duse la 1845 la Paris. Acolo făcu cunoştinţă cu compatriotul său, genialul poet Heine. Ce întipărire a făcut, chiar atunci, tânărul Lassalle asupra marelui poet, vedem din scrisoare de recomandaţie către Warnhagen:

„Prietenul meu Lassalle are o inteligenţă remarcabilă, ştiinţă adâncă, cunoştinţe întinse şi o pătrundere cum n'am mai întâlnit până acuma; mai are o putere de muncă şi o expunere clară, cari mă pun în uimire".

Lassale avea atunci 20 de ani.

La Berlin, unde Lassalle era să se aşeze ca

privat-docent la Universitate, a făcut cunoștință cu toată lumea științifică și literară, care l-a primit cu brațele deschise. Toți au fost fermecați de atâta inteligență și adâncime. Dintre învățații cu renume, l-au apreciat mai mult Bock și Humboldt. Humboldt îl numea Wunderkind (enfant prodige) copil-minune.

Cam pe atunci, a făcut Lassalle cunoștință cu o femee, care a avut înrâurire asupra vieții lui întregi; vorbim de contesa de Hatzfeld.

Contesa de Hatzfeld era un spirit foarte distins. Frumoasă, deși mult mai în vârstă decât Lassalle, și instruită, ea se interesa de toate chestiile politice și economice, cari turburau veacul al XIX-lea. Ceea ce a alăturat mai ales pe Lassalle de contesă era că o știa foarte nefericită.

Măritată după un om crud, fără conștiință, în cele din urmă fu nevoită să se despartă de conte. Acesta-i fură toată averea și-i luă și copiii, pe cari îi creștea dușmani mamei lor, spunându-le tot felul de minciuni despre dânsa; tot odată risipea averea femeii și a copiilor cu baroneasa de Meyendorf. Mișcat de soarta ei, Lassalle ia asupră-și apărarea procesului contesei împotriva bărbatului ei și-l fine fără nic o plată timp de nouă ani de zile.

Procesul a rămas vestit în analele juridice ale Germaniei. In acest timp, a intervenit istoria cu caseta, care a stârnit atâtea minciuni pe seama lui Lassalle. Niște documente, cari mai ales puteau să ajute pe contesă, erau închise într'o casetă la baroneasa Meyendorf. Doi dintre prietenii lui Lassalle, prea zeloși, voiră să pue mâna pe acea casetă, dar au fost prinși și dați în judecată împreună cu Lassalle, pe care dușmanii voiau să-l dea drept autorul moral al furtului încercat. Las-

salle însă a fost achitat în urma unui discurs vestit. Trebue să adăugăm că la urma urmei Lassalle a câștigat procesul contesei. In vremea aceasta s'a întâmplat revoluția dela 1848. Lassalle, în timpul revoluției, a colaborat la jurnalul lui Marx, „Rheinische Zeitung", la care lucrau Engels, Freiligrath, Wolf, Ruge, Bruno Bauer, etc.

Tempermentul înflăcărat al lui Lassalle nu se putea împăca cu o simplă activitate literară. El începu să organizeze împotrivirea armată contra ministrului Manteufel, care zădărnicea tot, ce se dobândise prin revoluție, Impreună cu alți cetățeni din Düsseldorf a ocupat toate localurile oficale ale statului și a împrăștiat proclamații chemând la răscoala înarmată în potriva ministrului. Când Düsseldorful a căzut în puterea generalului Drigalsky, Lassalle a fost arestat și dat judecății, învinovățit fiind că ar fi propovăduit războiul civil. El s'a apărat singur și cu atâta dibăcie și îndrăzneală în cât a făcut cea mai mare impresie, nu numai asupra juraților, ci în toată Germania. In toate procesele lui din urmă, Lassalle lua locul procurorului și din acuzat se transforma în acuzator. In discurs, susținu dreptul cetățenilor la răscoală. „Numai atunci, zise Lassalle, voesc să fiu achitat, când se va recunoaște dreptul și chiar datoria poporului de a alerga la arme!"

„Doborî, zice Laveleye, vorbind de acest discurs, cu săgețile ironiei sale fără de milă pe partizanii împotrivirei pasive".

„Așa fac, zicea el, acei cari simt lămurit că trebuie să se împotrivească, dar sunt prea lași, să ție piept, chiar cu prețul vieții lor. Guvernul nimicește toate libertățile nației; și pentru a-și apăra drepturile, adunarea națională

prusiană deretează, ce? „că nu-i mulțumită"! Nu este de înțeles cum poate o adunare de reprezentanți să ajungă la o asemenea copilărie".

Cu toate acestea, Lassalle a fost achitat de jurați. Atunci guvernul l-a dat în judecata tribunalului, învinovățindu-l că s'a împotrivit poliției iar tribunalul l-a osândit la șase luni de închisoare. Prevenția și timpul, cât a stat în închisoare, i-au răpit doi ani de zile.

După ce și-a făcut osânda, care i-a sdruncinat sănătatea, a scris drama „Franz von Sickingen". In 1875, în vremea șederii la Berlin, a publicat una după alta „Heraclitus" și „Die erworbene Rechte", cari l-au făcut foarte cunoscut în cercurile științifice. In aceste lucrări, și mai cu seamă în „Die erworbene Rechte", se vedeau apucăturile socialiste. Dăm aici o prescurtare din această scriere ca să se vadă cetitorul cât de originale sunt ideile lui Lassalle.

In potriva credinței dominante, Lassalle susține că progresul nu aduce întărire dreptului de proprietate ci, cu totul din potrivă, îl slăbește din ce în ce mai mult. (Lassalle vorbește de proprietate din punct de vedere juridic). La sălbatecul antropofag, toate cad sub dreptul de proprietate exclusivă: prinsul, femeea, copiii sunt într'atâta proprietatea sălbatecului, încât acesta poate să-i taie și să-i mănânce ca pe dobitoace. Chiar Dumnezeu e proprietatea fetișistului sălbatec, care făcându-și un Dumnezeu dintr'o bucată de lemn, se închină la dânsul, îi face rugăciuni, dar dacă Dumnezeul nu-l ascultă, îl bate, îl arde. Chiar la sălbatec, prin urmare, concepțiunea proprietății se întinde asupra naturii întregi.

La popoarele vechi mai civilizate, Dumnezeu, spiritul, ies de sub dreptul de proprietate.

Feodalul mai are stăpânire asupra puterei de a munci a robului, nu însă și asupra trupului său; dreptul de proprietate asupra femeei și a copilului este supus la condițiuni.

Cu cât ne apropiem de timpurile noastre, cu atâta vedem cum mai multe lucruri ies de sub dreptul de proprietate.

Feodalii din veacul de mijloc nu mai au dreptul exclusiv nici chiar asupra puterei întregi de muncă a iobagilor, căci aceștia sînt datori să lucreze numai o parte din timp pentru stăpân. Chiar dreptul la noaptea dintâiu este o micșorare a dreptului feodalului, care mai de mult avea drept asupra trupului întreg și cu timpul ajunsese să aibă drept numai asupra „fecioriei".

Desființarea „majoratului" e privită de Lassalle nu ca o creștere a dreptului de proprietate, ci ca o micșorare.

In adevăr, sub legile feudale, pământul se socotea ca proprietatea exclusivă a unei familii, până la atâta că nici feodalul n'avea drept să-l înstrăineze ori să-l lase moștenire cui va voi; desființându-se dreptul primului născut, pământul putea trece la ori cine.

Insă ceeace poate fi a oricui nu mai poate fi socotit în acelaș grad sub dreptul de proprietate, care este „par excellence" un drept exclusiv. In sfârșit Lassalle găsește că acest drept există mai puțin în timpurile noastre decât ori când.

Omul s'a emancipat de sub dreptul de proprietate și sub acest drept a rămas numai pu-

C. DOBROGEANU-GHEREA

După o fotografie din timpul când a scris studiul de faţă

BCU IASI CENTRAL LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

terea lui de a munci și aceasta numai în urma unei învoeli. [1])

Femeea scapă din ce în ce de sub acest drept, de asemenea și copiii. Mai mult, toate bunurile economice au suferit aceeaș schimbare.

Când în veacul de mijloc, un baron feudal avea 100 de chile de grâu, știa că poate să-și hrănească cu dânsele oamenii din castel atâta și atâta vreme, prin urmare avea asupra lor un drept netăgăduit. Acum însă, când se produc valori de schimb, nu mai e tot așa.

Astăzi 100 chile pot prețui 10.000 de franci și pot cu prețul lor să-mi cumpăr tot ce-mi trebuie pentru un an; mâine, mulțumită unei telegrame din America unde recoltele pot fi minunate, grâul meu nu mai prețuește de cât 8000 de franci. Astăzi fabrica mea are valoare atât de mare, că pot trăi chiar luxos cu ai mei, din venituri; mâine, mulțumită unei născociri în America ori în Australia, fabrica își pierde jumătate din valoare. Prin urmare progresul și relațiunile internaționale nimicesc dreptul de proprietate exclusivă.

Se poate să nu primească cineva ideile lui Lassalle, dar e peste putință să nu-i recunoaștem originalitatea în idei. Maurice Bloch, protivnicul lui Lassalle, vorbind despre „Die erworbene Rechte", arată că Lassalle a fost un mare cugetător.

In 1859, Lassalle a publicat o broșură, „Der italienische Krieg", în care a arătat cum trebue să se poarte Prusia în războiul dintre Austria și Italia. In această scriere a prezis nu

---

1) Lassale vorbește aici ca jurist, din punctul de vedere juridic, dar nu al situației de fapt; din acest din urmă punct de vedere este prea puțină deosebire între muncitorul de astăzi și sclavul din vechime.

numai războiul cu Austria, dar și cel cu Franța. Laveleye spune că Bismark n'a făcut altceva de cât să pue în practică ideile lui Lassalle.

La 1861, în timpul luptei între Camere și Bismarck, Lassalle a fost chemat de cetățeni să ție o conferință, și a vorbit despre „Ce este Constituția?"

Lassalle a arătat că ori ce Constituție nu-i altceva de cât expresiunea relațiuniolr reale între puteri. Se fac mulle Constituții scrise; dar este statornică numai acea Constituție, care oglindește raporturile de fapt. Prin urmare popoarele trebue să se intereseze de a schimba relațiunile reale de putere, ca să fie ele mai tari de cât guvernele și atunci constituția va fi liberală; în caz contrariu, dacă poporul va umbla numai după Constituții scrise, atunci va căpăta numai coale de hârtie, ce vor putea fi revocate ori când.

Această conferință a stârnit mare furtună împotriva lui Lassalle; mai ales burghezimea liberală îl învinovățea că susține că dreptul trebue să plece capul dinaintea puterii și că este profesorul lui Bismarck.

Lassalle, cu obișnuita lui ironie, răspunse printr'o scrisoare, pe care o tipări ca foaie volantă, căci nici un ziar nu i-o primi.

„Dacă, zice el, aș fi făcut eu lumea, de bună seamă că o făceam așa ca întrinsa dreptul să fie mai presus de cât puterea; din nefericire n'am fost în stare să fac lumea și de aceea trebue să resping și laudele și mustrările, ce mi s'ar face pentru instituțiunile ei. Dacă am dat pe față faptul istoric, nu se chiamă că l-am găsit bun!

„D. Bismarck, prin politica sa, demonstrează adevărul susținerilor mele".

E explicabil de ce această argumentare a fost de neînvins. Oare doctorul, care constată undeva bălți, ce otrăvesc aerul, și le face cunoscute publicului poate fi tocmai el învinovățit că justifică ființa lor? Cu toate acestea, burghezimea învinovățește până astăzi pe Lassalle de a fi fost autorul moral al faptelor lui Bismark, iar Laveleye repetă după alții această frază necugetată.

Activitatea curat socialistă a lui Lassalle se începe pe la 1862. După 1848, decăderea morală a burghezimei ajunsese de mirare. Bismark se purta cu liberalii burghezi, parcă i-ar fi luat drept copii, iar ei tăceau mulțumiți că pot stoarce toată vlaga poporului muncitor, omorându-l în făbricile lor. Lassalle își pierduse cele din urmă iluzii despre partidul liberal german, fiind acum cuprins de dispreț pentru dânsul; de aceea s'a despărțit cu totul de partidul progresist, pe care de altmintrelea nu-l tratase tocmai bine nici în cursul anului 1848.

La 1863, comitetul unei societăți de lucrători din Leipzig a întrebat pe Lassalle ce ar fi de făcut, pentru ca lucrătorii să-și poată îmbunătăți starea.

Lassale răspunse printr'o scrisoare: „Offenes Antwortschreiben", răspuns deschis. După ce a scris răspunsul, Lassalle l-a cetit prietenilor săi.

Mai mulți dintre dânșii și mai ales Lothar Bucher îl sfătuiau să nu-l trimeată, ci să-l ardă mai bine, căci altfel va determina un scandal nemăsurat și va ridica toate partidele împotriva lui.

Lassalle știa foarte bine că așa va fi, știa că

broşura era mănuşa aruncată protivnicilor, că aceşti protivnici, sunt stăpânitorii de toate culorile: liberali, conservatori, progresişti şi că ori cât de despărţiţi ar fi în alte privinţi, dar în potriva lui se vor uni când îl vor vedea că ia apărarea intereselor desmoşteniţilor. Ştia ce soartă îl aşteaptă şi totuşi a respins cu mândrie sfatul lui Bucher cu vorbele lui Luther: „Hier stehe ich, anders kann ich nicht, Got sei mir zu Hilfe". — „Aşa cred, alt fel nu pot, Dumnezeu să-mi ajute!"

* * *

In acest „răspuns deschis", se cuprind pe scurt mai toate ideile sociale ale lui Lassalle, cari au făcut atâta zgomot şi cari au mişcat toată Germania.

In răspunsul său, Lassalle critică mai întâi partidele liberale din Germania şi ajunge la încheierea că, din punctul de vedere politic, lucrătorii n'au nimica să aştepte de la partidele liberale, cu partidul progresist cu tot. Din punctul de vedere economic, tot programul progresiştilor în privinţa îmbunătăţirei stărei lucrătorilor se cuprinde în încercările lui Schultze Delitzsch, de a forma asociaţiuni de lucrători pentru credit, consumaţie, cumpărare de materii prime.

Lassalle trece una după alta în revistă toate aceste societăţi cooperative şi ajunge la încheerea că nu-s de vreun folos adevărat şi au menirea de a întoarce luarea aminte a lucrătorilor de la adevărata stare de lucruri.

In adevăr, ce ajutor pot să aştepte lucrătorii dela societăţile de credit, ori de la cele pentru a cumpăra materii prime. De bună seamă că asemenea societăţi pot privi numai pe

acei ce lucrează pe sama lor, nu la stăpâni. Cizmarii, de pildă, vor putea cumpăra piele în cântimi mari, mai ieftin de cât cu bucăţica Dar din ce pricină le merge aşa de rău meseriaşilor? Pricina este mersul economic al societăţei moderne către industria mare, către industria de fabrici.

Meseriaşii nu pot să ţie pe piaţă piept fabricantului nu numai din pricină că fabricantul cumpără „en gros" materialele, ce-i trebue, şi prin urmare mai eftin, dar mai ales fiind că fabricantul are capital mare fix, *plasat în instalaţii şi maşini sistematice, cărora munca manuală nu le poate ţine piept. Tot progresul economic al veacului nostru stă în trecerea către fabricarea prin maşini. Aşa dar, atâta ajutor vor avea meseriaşii de la societăţile de credit, că cel mult, vor putea să mai ţie lupta câţiva ani cu industria mare, însă tot vor ajunge la o vreme muncitori salariaţi. Aceste societăţi pot să ajute numai pe patronii mici, lăsând afară mulţimea lucrătorilor salariaţi; ele nu vor putea aduce nici un folos meseriaşilor liberi.*

Cât despre societăţile de consum, ce pot să facă ele? Să presupunem întâmplarea cea mai fericită, că lucrătorii, şi nu numai unii dar toţi lucrătorii, încredinţându-se de folosul cooperativelor lui Schultze Delitzsch, vor întemeia societăţi de consum, vor organiza magazine, băcănii, vor cumpăra „en gros" mai eftin decât se cumpără acuma, când sunt atât de fără milă jupuiţi de neguţătorii mici, de crâşmari, băcani, etc...

Să presupunem. Se înţelege că, pentru acelaş salariu vor putea cumpăra mai multe lu-

cruri de mâncare, adecă va fi ca și cum ar avea leafă mai mare.

Dacă se va întâmpla asemenea lucru, mulțumită societăților de consum, salariile vor scade, zise Lassalle. Pentru a înțelege pricina, trebue studiat legea de fier a salarilor, statornicită de Ricardo și primită mai de toți economiștii cei mai cunoscuți. După această lege salariile se vor menține la ceeace este numai decât trebuitor pentru traiul lucrătorilor și pentru păstrarea numărului lor. Dacă salariile se vor ridica mai sus de acest minimum, atunci se va înmulți populația; oferta de brațe va fi mai mare și lucrătorii, prin concurență, vor face să cadă salariile până la strictul necesar. Acest salariu nu poate fi multă vreme, nici mai jos de cât acest strict necesar pentru că, dacă se va întâmpla așa, numărul brațelor va scădea (prin emigrare, celibat, etc.) oferta brațelor scăzând salariile se vor sui din nou.

Prin urmare, lucrătorul va primi strictul necesar în organizarea economică actuală, sub legea concurenței.

Dacă, prin urmare, societățile de consum ar îmbunătăți starea lucrătorului, salariul va scade, așa ca să se poată cumpăra cu dânsul numai strictul necesar.

„Cu acest prilej [1]) zice Lassalle, vă voi da, atât Domniilor Voastre cât și clasei lucrătorilor, un mijloc bun pentru a vă putea feri de înșelători.

„Când vă va vorbi cineva despre îmbunătățirea soartei lucrătorilor, atunci mai înainte de toate trebue să-i puneți următoarea între-

1) „Ferdinand Lassale's gesammelte Reden und Schriften" New-York, Verlag von Wolf u. Söhne pag. 38.

bare: ‚Primește ori nu ca adevărată legea de fier a salariilor?"

„Dacă n'o primește, atunci fiți încredințați că a vrut să vă amăgească ori că n'are nici idee de economia politică. Pentru că în această privință, cum v'am spus, chiar în școala liberală economică, nu se află nici un economist însemnat, care să nu o primească. Adam Smith cași Say, Ricardo cași Malthus, Bastiat cași John Stuart Mill, toți se unesc în această privință. Iar dacă acel, ce vă vorbește, admite legea, să-l întrebați iarăși:

„Cum vrea el să nimicească această lege?"

„Dacă nu va ști ce să răspundă, întoarceți-i spatele: flecărește și caută să vă înșele pe voi cu fraze goale ori să se amăgească pe sine însuși".

Care este deci mijlocul de a nimici această lege crudă, „legea de fier"?

Din critica, ce a făcut cooperativelor lui Schultze Delitzsch, se poate scoate o încheiere logică și o deslegare a chestiei. In adevăr, prin ce greșesc cooperativele de credit ale lui S. D...?. Prin aceia că mai întâi au în vedere numai o parte neînsemnată din clasa lucrătorilor, adecă pe cei ce nu lucrează la stăpân; al doilea, prin aceia că voind să facă de o potrivă puterile lucrătorilor cu ale capitaliștilor, ca să poată să fie concurență, au în vedere numai o parte mică, adică cumpărarea materialelor. Ceea ce trebue de făcut, este de a avea în vedere toată clasa lucrătorilor și de a o face în totul de o potrivă cu capitaliștii. Pentru aceasta însă trebue ca societățile de lucrători să se facă stăpâne pe fabrici.

Dar cum? Lassalle găsește că statul, care se ține de pe spinarea lucrătorilor, trebue să dea

creditul trebuitor, pentru ca lucrătorii să se facă proprietari de fabrici.

Lassalle socoate că e destul să dea statul un credit de 100.000.000 de taleri, cu cari să poată fi ocupați chiar îndată 400.000 de lucrători. Aceștia vor plăti 5% (cinci la sută), prin urmare pe fie care an alți 20.000 de lucrători se vor face stăpâni de fabrici.

Pentru a sili pe stat să facă asemenea lucru, trebue votul universal. Așa dar votul universal (din punctul de vedere politic), societăți cooperative de producțiune formate cu ajutorul creditului dat de stat (din punctul de vedere economic), iată programa lui Lassalle. Noi nu ne vom opri la desvoltarea, ce dă Lassalle planului său mai întâi din pricina lipsei de loc, al doilea din pricină că practica a dovedit (de la Lassalle încoace), că nici votul universal nu se va putea împotrivi statului și că nici statul nu se va uni cândva cu programul lui Lassalle.

Dacă votul universal s'ar arăta în acest fel, atunci statul l-ar sugruma scurt și cuprinzător.

Cu toate acestea, deși știm că planul lui Lassalle nu se va putea realiza, recunoștem folosul nespus de mare ce a adus Lassale socialismului teoretic; mai credem că nimenea n'a lucrat așa de mult pentru agitarea practică ca Lassalle. Chiar Lassalle știa că în ceia ce spunea el, nu era deslegarea chestiei sociale, credea numai că propunerea lui cuprinde în sine un germene din care se va desvolta deslegarea chestiei sociale. Acest lucru îl înțelegea Lassalle foarte adânc, așa cum știa el înțelege.

Iată un citat, care ar fi deajuns spre a do-

vedi ce om genial a fost Lassalle, chiar dacă n'ar mai fi scris și altceva.

Arătând în ce stă deslegarea chestiei sociale, Lassalle spune:

„Cea dintâi și cea mai potrivită formă, prin care ar putea trece societatea, sunt asociațiunile de producție cu credit de la stat. Și de aceea aceste asociațiuni trebue să fie înființate, — și vor fi! — ori cât ai striga, d-ta, d-le Schultze și cu toți ceilalți împreună. Poporul nostru e flămând și atât de îndobitocit, în cât te ține pe d-ta drept luptător pentru drepturile sale. D-ta știi însă foarte bine care este adevărul.

„Am zis că aceasta este cea mai ușoară formă, prin care vom trece, dar nu că ar fi deslegarea chestiei sociale. Problema aceasta cere colaborarea mai multor generațiuni; este însă în această formă, grăuntele organic, care tinde la o desvoltare, urmând să evolueze de la sine. Tocmai pentru că este vorba de o tranziție, atât de liniștită și practică, ușor de adus la îndeplinire — și care totuși cuprinde în sine germenul organic al tuturor desvoltărilor mai îndepărtate — s'a făcut ca, odată cu propunerea mea, să isbucnească un strigăt de furie prin toate ziarele burgheziei. Tocmai prin aceasta s'a dat agitației mele întinderea colosală, ce o are acuma.

„N'ar fi fost tot așa, dacă aș fi înaintat prea departe și aș fi făcut vre-o propunere abstractă.

„Legea unei activități teoretice este cu totul alta, ba chiar opusă cu a unei agitații practice de felul celei, ce am făcut prin scrierea mea, „Răspuns pe față", și prin discursurile ce am ținut după aceea. O lucrare teoretică este cu atâta mai bună cu cât are în vedere

urmările cele mai îndepărtate din principiul desvoltat într'însa. O agitaţie practică e, dimpotrivă, cu atât mai puternică, cu cât se concentrează asupra unui punct începător, din care urmează mai apoi totul.

„Dar trebue să fie o astfel de idee, care să cuprindă în sine anumite urmări mai îndepărtate; un punct de plecare, din care viitorul să se desvolte ca o necesitate organică.

In caz contrar, avem de a face cu un paliativ mort, o încercare searbădă, o idee care nu poate avea nici un fel de urmare, nici măcar pe aceea de a se realiza ea însăşi. Astfel sunt, de pildă, toate cererile partidului progresist, care parcă are ambiţia de a nu fi niciodată la înălţimea teoretică cuvenită, închipuindu-şi că astfel ar sta pe un tărâm practic".

Aci se vede toată mărimea lui Lassalle:

Un cugetător adânc, care stătea la înălţimea teoretică a timpului său, fiind tot odată om practic.

In general toţi agitatorii, ce cunoaştem din Istorie, au fost ori oameni practici şi atunci le-a lipsit ştiinţa, ori oameni de ştiinţă, dar necunoscători în ale vieţei. Lassalle însă este un exemplu rar: a fost şi învăţat şi agitator practic. Rezultatele căpătate de Lassalle arată îndestul cât de mare simţ practic avea, pe lângă cele mai întinse şi mai adânci cunoştiinţe teoretice.

In adevăr, statul n'a vroit să dea creditul cerut de Lassalle. Dar din pricină că chestia a fost pusă cu atâta dibăcie practică, căci el prevedea foarte bine toate urmările teoretice ale propunerei sale, Lassalle n'a putut să piardă.

In adevăr, în ce poziţie a fost pus statul în

urma propunerei? Dacă dădea credit lucrătorilor, ar fi zguduit societatea din temelii; dacă statul ar fi pus 400.000 de lucrători stăpâni pe fabrici și dacă în fiecare an s'ar fi așteptat încă câte 20.000 să ajungă și ei în aceeași situație, s'ar fi făcut o propagandă socialistă nespus de mare, nu numai în Germania dar în toată lumea civilizată. Ar fi fost pecetluită căderea organizației economico-sociale întemeiate pe despoiere, pe minciună, pe corupție, pe acea proprietate așa de frumos numită de Lassalle. „Eigenthum ist Fremdenthum" *adică* Proprietatea unuia este rodul muncei altuia.

Laveleye, vorbind de Lassalle, zice[1]*: „Dacă s'ar cere numai o sută de milioane de taleri pentru a preface pe lucrători în proprietari, ce parlament nu ar vota o asemenea sumă?"*

Aicea se vede ce vrea să zică naivitatea unui învățat nepractic. Nu o sută de milioane, dar dacă ar fi trebuit numai o sută de lei pentru a preface pe lucrători în proprietari, tot nu s'ar fi găsit nici un parlament să-i voteze. Mai de grabă ar fi voit să vază țara cotropită de străini, jumătate din populație împușcată pe uliți, de cât să consimță să voteze un leu. A vota credite pentru a preface colectivități de lucrători în proprietari, înseamnă a recunoaște că organizația socială de astăzi este întemeiată pe aceea că de o parte stă capitalul și de alta munca, adică a recunoaște că starea de acuma a omenirei, întemeiată pe producțiune salariată, este o monstruozitate. Și când parlamentele ar ajunge să mărturisească asemenea lucruri, nu vor trece tocmai

1) Lavelaye: „Le socialisme contemporain", p. 83.

multe zile până la căderea acestei stări de lucruri. Iată de ce zicem că parlamentele, cari se alcătuesc din reprezentanții privilegiaților, vor primi mai bine să rămâie în țara lor ca Scipion pe ruinele Cartaginei, de cât să voteze un singur leu.

Statul prin urmare, primind propunerea lui Lassale, ar trebui să se facă schimbătorul societății, să fie revoluționar, lucru cu neputință.

Deci să respingă cererea... Să respingă? Dar atunci lucrătorii, prin gura lui Lassalle, spun „Cum poate statul să nu dea credit lucrătorilor, cari sunt temelia statului? Cum poate statul să refuze lucrătorilor ceea ce dă în fiecare zi capitaliștilor sub formă de subsidii, garanții, etc? Lucrătorii nici nu cer atâta, numai un credit vor, prin care să facă fabrici, în care statul va fi garantat. Prin urmare statul nu poate să piardă; dar dacă nu va primi atunci va arăta că are interes ca lucrătorii să rămâie în robia capitalului; în loc de a fi, cum se pretinde, expresiunea moralei și a ordinei, nu este de cât complice al acelei organizații întinse, al acelei societăți de exploatare, ce se chiamă burghezie.

Bismarck strâmtorat de această încheiere, a făgăduit creditul în primul moment, apoi a început a șovăi, făcând felurite salturi mortale: pe deoparte stăruind să se voteze legea în potriva socialiștilor, iar pe de alta întocmind niște case de retragere *foarte caraghioase. Nemulțumind pe lucrători și înarmând burghezimea împotrivă-i, se zvârcolește acuma ajutând prin zvârcolirile lui desnodământul neînlăturat, spre care merge societatea.*

Cât despre partidul socialist, după doispre-

zece ani de la începerea agitației lui Lassalle, număra în Germania 800.000 de voturi. In mare parte, acest rezultat s'a datorit lui Lassalle. Acum nici un socialist serios, în Germania, nu mai crede cu putință ca statul să dea credit, dar pentru a ajunge la această convingere a trebuit să fie pusă chestia de Lassalle, adică să fie și la înălțimea științifică și la cea practică. Pe vremea lui Lassalle, chestia a fost pusă de dânsul tocmai așa cum trebuia: *aceasta este pricina urmărilor nespus de mari ale propagandei lui. Mi se pare că nimeni din biografii lui Lassalle, nici prieteni nici dușmani, n'au atras de ajuns luarea aminte asupra acestui punct.*

Răspunsul deschis trimis de Lassalle comitetului societății de lucrători din Leipzig și care cuprinde mai toate ideile lui pe scurt, a făcut atâta efect, parcă ar fi fost o bombă explosivă aruncată într'o piață plină de oameni. Presa de toate colorile s'a repezit cu turbare asupra lui Lassalle. Conservatorii îl învinovățesc că vrea să facă revoluție, liberalii că vrea să aducă reacțiunea. In toate părțile se face propagandă în potriva lui Lassalle, făcând pe lucrători să creadă că agitatorul e reacționar și că vrea să-i arunce în brațele lui Bismarck. Cu toate acestea, meetinguri mari de lucrători, la Leipzig, la Hamburg, la Solingen, la Köln, la Düsseldorf s'au declarat pentru propunerile lui Lassalle, din care pricină presa s'a năpustit și mai cu furie asupra agitatorului, în frunte cu căpeteniile liberalilor, Shultze-Delitzsch și economiștii Max, Wirth, Faucher, etc.

* * *

Tocmai acum s'a înfățișat lui Lassalle prilejul de a se arăta ca orator, ca tribun popular în toată strălucirea lui. La 16 Aprilie a vorbit la Leipzig, la 17 și 19 Mai la Frankfurt pe Main.

Succesul nemăsurat de mare, ce a avut Lassalle, e cu atât mai de necrezut, cu cât miile de lucrători, ce au venit să-l asculte, au fost strânși de dușmanii lui pentru a-l huidui.

Cei dintâi lucrători, cari s'au unit cu asociațiunea cea mare a lucrătorilor, care s'a format în Leipzig, sub numele de „Allgemeiner Deutscher Arbeiterverein", au fost dușmani de ai lui și numai convinși de acest mare fermecător, s'au făcut cei mai înfocați partizani ai lui. Allgemeiner Deutscher Arbeiterverein a fost organizat de Lassalle și a primit statutele date de dânsul. Lassalle a fost ales președinte timp de cinci ani.

Ca președinte, Lassalle a arătat un talent de organizator nu mai prejos de cât talentul de agitație. Dar este de netăgăduit că primirea președinției a fost o greșală din partea lui, deoarece a pierdut multă vreme prețioasă pentru propagandă. De altfel fie care greșală a lui a fost primită cu aplauze sălbatece de bucurie de către dușmani.

Lassalle trebuia să facă agitație întinsă, practică și teoretică; trebuia să fie piept tuturor calomniilor, ce se ridicau în toată Germania; trebuia să poarte sumedenie de procese criminale cari îi veneau din pricina discursurilor și tot odată trebuia să administreze o societate cu mii de membri, o societate asupra căreia s'au năpustit toate intrigile burgheziei. Lassalle însă nu se descurajă.

In Septembrie, tipărind una după alta bro-

şurile: „Zur Arbeiterfrage", „Arbeiterlesebuch" şi discursurile de apărare, a plecat la Rin, unde voia să treacă în revistă zeci de mii de lucrători, care se uniseră cu societatea generală a lucrătorilor germani. In Frankfkurt pe Main a ţinut vestitul său discurs: „Die Feste, die Presse, etc."

Acest discurs a pricinuit mai ales ura presei germane. Lassalle arăta cum presa, în societatea actuală, în loc de a fi un factor cultural, e factor al minciunei, al imoralităţei, al destrăbălărei, un mijloc de a face parale, calomniind şi minţind în toate chipurile. Presa numai atunci va ajunge factor cultural, cum a fost în timpul revoluţiei franceze, când va fi deplină libertate pentru presă, când nu vor fi garanţii şi când anunţurile nu vor fi tipărite în jurnale, lucru care face din fiecare jurnal o întreprindere comercială, care trebue să scrie cum vor mușteriii. In aceste condiţii presa va ajunge un instrument de desvoltare intelectuală a poporului, dar până atunci... până atunci de bună samă nici o presă tâlhăroare n'a fost înfierată mai grozav decât de Lassalle.

„Când cineva vrea să câştige bani, zice Lassalle, să fabrice cit sau postav sau să joace la bursă.

„Dar pentru un câştig, prost de tot, să otrăvească toate fântânile spiritului poporului şi să dea poporului din sute de ţevi moartea spiritului în fiecare zi — este cea mai mare nelegiuire ce se poate închipui!" Şi apoi: „Ţineţi cu tărie, cu inimă înfocată la lozinca ce vă arunc: ură şi dispreţ, moarte şi pieire presei de acuma! Este o lozincă îndrăzneaţă, dată de un om împotriva unei instituţii cu mii de braţe, cu care chiar regii s'au luptat în de-

șert! Dar cum voi ascultați cu patimă și lăcomie spusele mele, și cum sufletul meu, în cea mai curată inspirare, tremură când străbate în al vostru tot așa îmi fulgeră asigurarea că va veni vremea când vom arunca acel fulger, care va îngropa această *presă în noaptea veșniciei".*

Așa vorbă aspră nimeni n'a mai rostit împotriva presei vândute, și totuși atât de puternice. Poate deci să-și închipue ori-cine turbarea, ce a apucat presa.

Iată și o pildă. La Solingen, Lassalle vorbi înaintea a zece mii de oameni. Entuziasmul a fost atât de mare, în cât autoritățile se temeau de o catastrofă. De aceea întrunirea a fost oprită cu asprime de poliție prin jandarmi. Atunci Lassalle, în fruntea acelei mulțimi de zece mii de oameni, *se duse la biroul telegrafic și expedie o telegramă de protest lui Bismarck. Pe tot parcursul drumului, Lassalle întrebuință toate puterile pentru a ține mulțimea în frâu. Ar fi fost deajuns un semn și catastrofa ar i izbucnit. A doua zi* toate jurnalele *au scris că mulțimea era să sfâșie pe Lassalle și că acesta a scăpat numai prin ajutorul poliției.*

Intorcându-se de la Rin, Lassale s'a hotărît să atace pe dușmani în cetatea lor cea mai tare, adică în Berlin, unde partidele politice și mai ales cea liberală progresistă, avea mai ales înrâurire asupra lucrătorilor. Lassale tipări la 14 Octombrie o proclamație către lucrătorii Berlinului și la 22 Noemvrie se ținu acel meting, după care Lassalle a fost arestat și în timpul căruia a fost insultat personal de câți-va lucrători.

Marele maestru german, Friedrich Spilhagen, în romanul său, „In Reih und Glied",

capodoperă a acestui vestit scriitor, arată scena aceasta cu colorile cele mai vii și credem că vom face plăcere cetitorilor noștri citându-le o bucată care se raportă la această întrunire. Se știe că Leo von Guttman eroul romanului este Lassalle însuși [1]).

„Localul zice Spilhagen — în care L. ținea discursuri și unde trebuia să fie și de astă dată întrunirea, se afla într'o mahala îndepărtată a orașului uriaș, într'o parte locuită aproape numai de lucrători. Îl izbi pe L. faptul că, în astă seară, cu cât venea mai aproape de loc, cu atâta se arăta o viață mai neobișnuită în aceste uliți, de altfel neliniștite. Pretutindenea stăteau în uși oameni ce vorbiau cu aprindere.

„Grupe mici de lucrători se grăbiau; din berării și din crâșme străbătea zgomot sălbatec prin ferestrele deschise; o mulțime de ștrengari alergau pe uliți strigând; patrule de poliție umblau printre dânșii și parcă nici nu vedeau agitația de pe străzi. La un colț stătea un om, care aștepta pe L. și pași iute spre dânsul. Era un lucrător tânăr, care ținea la L. din tot sufletul. Tânărul trase pe L. la o parte și îi spuse că se petrec lucruri ciudate; că localul de întrunire este tixit de lucrători suspecți, cari au intrat aproape cu forța. Se află printre dânșii și oameni foarte bine îmbrăcați, dar cari se aseamănă la apucături cu ceilalți. Poliția, care este de față, nu se amestecă în tărăboi, care se face din minut în minut mai mare. La urma urmei nu-i îndoială, că au vre un plan împotriva „asocia-

1) Cităm după biografia pusă în fruntea scrierilor lui Lassalle, tipărită în America. Biografia a suferit oareșicari prefaceri. Această biografie americană e însă din cele mai slabe și mai necomplecte.

ţiei" şi că au de gând mai ales să se lege de L. Că el, din partea lui, roagă pe L. să nu se arate în local; preşedintele ar avea pricini întemeiate pentru a amâna întrunirea, înlăturând astfel, foarte uşor, unelitirile.

„Tânărul vorbia cu foc şi cu stăruinţă în interesul lui L... căci îl iubea foarte mult.

„Dar L... nu era de părere că trebue să asculte de sfatul cel binevoitor. „La ce foloseşte şovăirea şi frica?" — spuse el, păşind cu tărie înainte. — „Nu mai putem da îndărăt. Întâmple-se orice!".

„Şi eu voi fi acolo!" — strigă lucrătorul stând lângă L. Şi aşa intrară amândoi în local, care în adevăr avea un aspect, ce ar fi speriat şi pe cel mai curajos. Localul foarte mare, care cu galeria lui putea cuprinde peste 1000 de oameni, era tixit de o gloată, care făcea un sgomot sălbatec; aspectul sălii părea cu atât mai ciudat, cu cât încă nu se aprinsese de cât un policandru lângă masa preşedintelui şi tribuna oratorului, aşa că mai tot parterul şi mai ales galeria erau aproape în întuneric. Numai cu greu reuşi L. să străbată până la masa, lângă care stătea preşedintele şi câţiva dintre cei mai credincioşi ai lui L. fără să ştie de ce să se apuce. Se înspăimântară când îl văzură pe L. şi-l rugară să nu se arate la tribună; încă nu-l văzuse nimeni, încă era cu putinţă să se înlăture nenorocirea.

„Dar L. nu voia să asculte de asemena sfaturi. Nu se putea amâna întrunirea. Preşedintele era dator să o deschidă.

„Cu neplăcere se sui preşedintele pe platformă, dar ce vorbi el şi chiar sunetul clopotului nu se auzi din pricina zgomotului.

„Îndată după dânsul apăru L. la tribună.

„Imediat se ridică o furtună de glasuri, ce

țipau, șuerau, urlau. Se auzeau bătăi din picioare și se făcea așa zgomot de credeai că se va nărui clădirea peste nebuni. Palid, dar fără nici o mișcare pe față, cu ochii săi mari și negri îndreptați asupra mării furtunoase de obraze amenințătoare, stătea L. Intinse mâna; ca prin farmec se făcu liniște așa de mare în sală, încât cuvintele lui grave, limpezi, cu sunet metalic, răsunară lămurit până în colțurile cele mai îndepărtate ale sălii! Și tot mai mare se făcea liniștea, cu cât vorbia mai departe, și din ce în ce mai puternic răsuna glasul lui: parcă un farmec legase sufletele!

„Părea o putere fermecătoare aceea, care dădea curaj omului palid de la tribună, lui, unuia singur, să pășească împotriva unei mulțimi, care putea să-l rupă în bucăți, de ar fi vroit? Ori era soarta lui mai bună de cât i se spusese? Dar, nu era la urma urmei adevărat tot ce spunea el, despre ticăloșia sărăciei și a neștiinței, care-i făcea orbi și surzi, încât alungau dela dânșii pe acei, ce n'au altă dorință, alt gând, de cât să le ușureze sarcina ticăloșiei ca să se poată și ei ridica și răsufla la lumina soarelui, care lucește pentru toți?

„Nu spunea omul palid, ai cărui obraji se roșiau încet încet, curat adevărul: că soarele cu toate câte s'ar spune, nu a lucit încă nici odată peste un popor slobod, de atâtea mii de ani, — nu a lucit pentru un popor, în care să aibă fiecare nu numai dreptul, *dar și* putința *de a trăi omenește? Și că lucrătorul de astăzi nu se deosebește de robul din vechime și de muncitorul supus din veacul din mijloc altfel, de cât cu numele?*

„Nu era adevărat oare, că acest drept, despre care se tot vorbește lucrătorilor amărâți,

a ajuns în mâna capitaliștilor un lanț viclean mai tare decât acela cu care lega trufașul roman pe robii săi, ori de cât jugul cu care sălbatecul baron, din veacul de mijloc, își ținea clăcașii nedeslipiți de pământ? Un lanț poți să-l rupi, un jug poți să-l lepezi, dar un drept ori un adevăr, este ca un șarpe, care, prin strânsoarea lui puternică, sfarmă încet, încet, orice împotrivire. Credeți că exagerez situația că voiesc numai să vă ațâț împotriva stăpânilor, cum v'au ațâțat ei împotriva mea? Vă voi arăta că toate cele spuse de mine sunt adevărate, cuvânt cu cuvânt, literă cu literă. Vă voi dovedi cu învățături din mersul istoriei și din știință, că tot ceeace vă spun eu este purul adevăr..."

— Nu-l credeți, oameni buni, spune minciuni! Fie ce cuvânt ce iese din gura lui este minciună..." strigă cineva.

„Farmecul se sfârși. Glasul ce se auzise — nu era al unui lucrător — fu înăbușit de un zgomot mult mai grozav decât cel dela început. Partizanii lui L., pe cari mersul minunat al întrunirei îi umpluse de curaj, cerură să se facă liniște și voiră să fie stăpâni în localul lor; mare număr dintre cei, ce veniseră numai de curiositate, ori ca să asiste la un scandal, captivați de cuvintele lui L., fără de voe se uniră cu dânsul. Cei mai mulți însă, nu uitaseră pentru ce li se dăduse atâția bani și băutură, și nu voiau să fi venit de geaba la întrunire. Ei răspunseră la ocară cu ocară, și la lovitură cu lovituri. In clipa următoare, toată masa de oameni formă un haos zgomotos și îngrozitor, în care, prin nori de praf, de abia se putea distinge câte un obraz înfocat de mânie, pumni ridicați, chipuri ce se mișcau încolo și încoace".

In timpul acestei scene, pregătite de poliție, Lassalle a fost arestat ca turburător al liniștei publice și tot odată învinuit de înaltă trădare. Patru luni a stat Lassalle în arest preventiv, până la proces. S'a întâmplat și atunci ca și cu alte procese de ale lui, adică a fost achitat. Dar nu numai atâta, ca totdeauna, din acuzat s'a făcut acuzator, fermecând până și pe judecători.

Procesul, închisoarea, discursul de apărare plin de pasiune, de logică, de farmec, broșura „Der Hochverrathsprozes", tipărit de Lassalle, după achitare, au făcut ca în Berlin, ca și în toată Germania, Lassalle să devie idolul lucrătorilor.

In curând, după ce Lassalle fu liberat din închisoare, era pe drumuri spre a-și propovădui ideile.

Ce a făcut el în acest timp, pare aproape de necrezut, — peste fire. El ține piept la cinci procese criminale, cari i s'au intentat pe vremea când era la închisoare.

Afară de asta, trebuia să cârmuiască o asociație atât de mare, să intre în toate amănuntele; tot în această vreme el a scris și tipărit cartea sa — Bastiat Schultze Delitzsch — *despre care până și Laveleye zice, că nici Proudhon n'a scris „rien de plus mordant" și care va rămâne clasică pentru știința socialismului.*

Dar cu toate treburile acestea, a fost în provincia renană și a vorbit în mai multe locuri 14 zile de a rândul — apoi la Leipzig, Düsseldorf, Solingen, Barmen, Köln, Duisburg și Wermelskirchen. In sfârșit la 22 Mai ține cea din urmă cuvântare în Ronsdorf despre „Agitația Uniunii generale germane a lucrătorilor și făgăduința regelui Prusiei". Acea-

stă cuvântare a ţinut-o tocmai după un an dela fondarea „Uniunii".

Este cu neputinţă să descriem cum a fost primit Lassalle peste tot locul; n'are cine-va decât să citească jurnalele de pe atuncia. Vom spune numai câte-va cuvinte despre sărbătoarea din Ronsdorf. Ronsdorful a fost ales ca loc pentru serbare din pricina frumuseţei lui — o vale încântătoare înconjurată de munţi şi în care erau o mulţime de sate.

La Eberfeld, Lassalle fusese aşteptat de peste o mie de lucrători. De acolo a fost dus în triumf la Ronsdorf.

In tot drumul, din sate şi oraşe, eşia popor în mase pentru a întâmpina pe agitatori. Aproape de Ronsdorf, trăsura lui Lassalle fu acoperită cu flori. Fetele lucrătorilor veniseră, sute şi mii, să-l primească. Pâlcuri de lucrători se ţineau după trăsură şi astfel a intrat Lassalle în Ronsdorf. Acolo ţinu cea din urmă cuvântare. In acest discurs se vede, se simte tot sucesul propagandei, tot succesul uniunii lucrătorilor germani. Lucru ciudat, în acest discurs se vede presimţirea neagră a morţei, care era atât de aproape de dânsul! După ce arată succesul nespus de mare al propagandei sale, zise că starea lui e foarte grea. Osândit la un an de închisoare la Düsseldorf, osândit, la 4 luni închisoare în lipsă, la Berlin, având încă 5 procese criminale pe capul său, clevetit de toată presa germană, prigonit de guvern.

„Eu cred — spune Lassalle în discursul de la Ronsdorf, — că voi nimici aceste procese ca şi pe celelalte. Dar oricât de tare să fie cineva — puţină descurajare şi-i pierdut. Dacă am ridicat acest steag, ştiam foarte bine ce mă aşteaptă, ştiam că voi pieri (mare mişcare

între lucrători). Simțirea ce mă străbate, când mă gândesc că pot fi înlăturat, nu pot să o arăt mai bine de cât cu vorbele poetului roman: „Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor", *adecă* „Să iasă, dacă voi pieri, un răsbunător și *urmaș din cenușa mea". Numai să nu piară odată cu mine această mișcare culturală și națională, ci focul ce am ațâțat să ardă mai departe, cât timp va mai vedea lumina soarelui unul din voi! Făgăduiți-mi aceasta și ca semn ridicați mâna dreaptă!"*

Intreaga adunare cuprinsă de entusiasm ridică mâinile. (Urmară aclamări îndelungate și repetate).

După triumful de la Ronsdorf, Lassalle plecă în Elveția după sfatul doctorilor, pentru a-și întrema sănătatea sdruncinată prin închisori și prin o muncă mai presus de puterea omenească.

Apropiindu-ne de zilele cari au adus drama morții lui Lassalle, ne simțim întristați.

In adevăr, Lassalle a murit într'un duel, ce a avut cu un tânăr de 20 de ani, pentru o fată. Sfârșit nevrednic de un Lassalle! Ne putem explica acest fapt prin aceea, că medicii au spus că sistemul nervos al acestui om era atât de stors, de slăbit, prin muncă peste măsură, în cât de nu murea împușcat, tot nu avea mult de trăit. Numai sfârșirea puterilor nervoase ne face să pricepem cum de a voit Lassalle să se bată cu Iancu Racoviță. Cu inima plină de durere, ne apropiem de cel de pe urmă episod din viața lui Lassalle.

In Berlin trăia o familie aristocratică, van Donning, al cărei cap era consilier al legațiunei bavareze. Fata lui van Donning, Elena van Donning, era foarte frumoasă, excentrică și plină de „fantaisies romanesques". In 1862,

înainte de a se începe agitația între lucrători, Lassalle era unul din oamenii cei mai cunoscuți din Berlin. Frumos, învățat, plin de spirit, era bine primit în cele mai aristocratice saloane din Berlin. Elena visa să facă cunoștință cu Lassalle și visul i s'a împlinit mulțumită baronesei K... Aceasta a poftit pe Elena, spunând că la dânsa va fi și Lassalle.

Elena aștepta cu mare nerăbdare în saloanele baronesei pe Lassalle, interesându-se foarte puțin de publicul aristocratic, ce umplea saloanele baronesei.

In sfârșit se deschise ușa și baroneasa K... intră la braț cu doi oameni, dintre care unul un mic tip jidovesc și altul înalt, frumos, cu un cap clasic, roman. S'a făcut îndată mare mișcare, parcă intrase vreun actor vestit pe scenă. Elena[1]*), care știa că Lassalle era evreu, crezu că cel mic era Lassalle și era foarte necăjită".*

„De ce un spirit mare să nu fie și într'un trup frumos!" Omul cel înalt începu a vorbi și puțin câte puțin se făcu tăcere. Și vorbi numai el.

Atunci Elena a înțeles greșala și a aflat că omul cu tipul roman era Lassalle. La un cuvânt împotriva femeilor, Elena se amestecă, protestează, se începe o discuție între dânșii

---

1) Elena Racoviță (fata lui van Donning) a tipărit o broșură din care se luminează partea din urmă a vieții lui Lassalle. In această broșură, care poartă titlul „Relațiile mele cu F. Lassalle" a arătat romanul așa de nenorocos pentru dânsa, cât și pentru Lassalle. Ea declară că va rămânea credincioasă amintirei celui mai mare dintre bărbați, pe care îl îndumnezeește. Recomandăm acelor dintre cetitorii noștri care știu nemțește, să citească această scriere; titlul ei este „Meine Beziehungen zu F. Lasalle". Noi arătăm romanul pe scurt după această lucrare.

și la sfârșitul petrecerei merseră atât de departe, încât Lassalle a dus-o în brațe pe scară până la trăsura ei. Acest fapt, care ar fi provocat scandal din partea altuia, s'a iertat lui Lassalle. Se înțelege lesne că romantica Elenă, atunci în vârstă de 17-18 ani, s'a înamorat nebună de Lassalle. In curând se începu vestita campanie de agitație printre lucrători.

Viața lui Lassalle se petrecea pe piețe, unde crau strânși mii de oameni, apoi în închisori. Ieșia din închisoare și din nou se arăta în popor. Se înțelege că nu mai avea când gândi la romane.

Totul s'ar fi uitat, dacă nenorocirea n'ar fi făcut ca tocmai când s'a dus Lassalle la Geneva, să fie trimis acolo van Donning ca ambasador din partea guvernului bavarez. Intâlnirea la Righi-Kaltbad în Alpi, nu putea decât să le înfierbinte iubirea și-și jurară să rămâie credincioși unul altuia până la moarte și de a se lua neținând în seamă nici o piedică. La Geneva, trăia pe atunci un tânăr român, prințul Iancu Racoviță[1]*) tânăr slab și nulitate din punctul de vedere fizic, moral și spiritual. Acest prinț(?) se înamoră de Elena și o ceru. Tatăl ei consimți, dar Elena îi mărturisi că iubește pe Lassalle. Poate să-și închipue ori cine mânia diplomatului. Își blestemă fata, îi făcu o scenă îngrozitoare și jură că nici odată nu-și va da învoirea. Mai bine să o vadă moartă de cât nevasta lui Lassalle!*

Elena scrise lui Lassalle următorul răvaș: „Sufletul meu! Mărețul meu vultur! — Nici un ceas n'a trecut de când sunt acasă și nu pot să-ți descriu de cât lucruri noui, lu-

1) Se știe că tinerilor noștri le place să poarte în străinătate titlul de prinț.

cruri triste. Când am venit, am aflat pe sorămea mai mică, Margareta, logodită cu baronul Kayserlink; m'am folosit de acest moment și am vestit mamei vizita ta, dar am dat de mare împotrivire. N'am plâns, n'am tremurat, m'am gândit la chipul tău și te-am rugat încet: vino sublimule, mândrule, împărătescule vultur, și cu privirea ta splendidă dă-mi putere și tărie!

„Așa m'am rugat și credința în tine mi-a ajutat. Îți mulțumesc puternice Siegfried. Acum sunt 6½ și tu Domnul și Dumnezeu meu, parcă ești lângă mine!

Puțin, după sosirea scrisorii, veni și Elena, spunându-i că a fugit din casa părintească, unde viața-i este cu neputință, că de acuma e a lui și să o ducă unde voește. Lassalle, în loc de a pleca în alt canton și de a se cununa, face o greșeală de neînțeles, declarând că vrea să intre în casa părinților ei ziua mare și că, dacă van Donning nu se va învoi va cere mijlocirea regelui(!!!) Bavariei.

După aceasta a dus pe Elena acasă. Poate oricine înțelege turbarea părinților. Elena fu închisă într'o odaie, în care n'avea nimeni voe să intre, iar pe Lassalle l-au poftit să nu le vie în casă.

Lassalle desfășură o energie sălbatecă și — lucru aproape de necrezut — după cererea lui, Ministrul de externe al Bavariei și Kettler arhiepiscopul de la Mainz — cea mai mare autoritate catolică (van Donning era catolic) din Germania — mijlocirâ cerând lui van Donning să dea fata după Lassalle, după înfricoșatul revoluționar[1]*). Mijlocirea însă*

1) Kettler a căzut sub influența lui Lassale și a scris pe urmă o mulțime de broșuri socialiste.

veni prea târziu. Sub înrâurirea părinților barbari, cari nu se rușinau de a pune să o bată crunt, Elena scrise lui Lassalle că și-a luat seamă că nu mai poate fi a lui și că consimte la căsătoria cu Racoviță. Lassalle a înțeles mișelia părinților și de aceea a trimes doi prieteni, între care și pe respectatul bătrân, colonelul Rüstow, pentru ca să repete și în fața lor Elena refuzul. Elena l-a repetat. In broșură zice că a făcut așa din pricina intrigilor părinților, simțind că prin acest refuz se sinucide. Primind știrea aceasta, Lassalle pierde cu desăvârșire sângele rece și provoacă pe van Donning la duel. Van Donning ca om cu judecată, și diplomat iscusit, fugi din Geneva, nevoind a se bate cu acest revoluționar, cu atât mai mult cu cât Lassalle era cunoscut ca unul din cei mai buni dueliști. A găsit mai potrivit să trimeată, în locu-i, pe viitorul lui ginere, pe Iancu Racoviță. Prietenii își dădură toate silințele să împiedice duelul, descoperiră faptul și poliției — dar în zadar. Colonelul Rüstow spunea mai târziu: „M'am făcut până și agent de poliție pentru Lassalle, dar în zadar". Prietenii lui Lassalle îl rugară să tragă la tir, el însă refuză râzând. Racoviță toată ziua s'a exercitat, știind că a doua zi avea să tragă la țintă în inima lui Lassalle, o inimă care a bătut cu atâta foc pentru suferințele poporului. Lassalle a scris toată ziua, între altele și-a făcut și testamentul.

Duminică, la 28 August, adversarii s'au dus la Carouge. Racoviță a tras întâi, glonțul lui intră în partea dreaptă a trupului, rupse părțile moi și ieși la stânga. Lassale stătu câtva în picioare, se sui chiar singur pe treptele spi-

talului (lucru aproape de necrezut, căci rana era mortală), sus însă căzu leşinat.

Contesa Hatzfeld şi prietenii lui Lassalle chemară prin telegraf pe cei mai mari doctori, pe profesorul Thelius, pe vestitul Billroth, dar în zadar. Miercuri, la 31 August, la 5 ceasuri dimineaţa, după trei zile de suferinţi grozave, muri Lassalle şi proletariatul german află vestea grozavă [1]).

Se constitui imediat un comitet internaţional de emigraţi din toate ţările, pentru a îngriji de ceremonia înmormântărei.

Din acest comitet au făcut parte: James Fazy şi Elie Ducomme, dni Geneva, col. Becker din Biel, F. Reusche din Glogau, George Klapca şi contele Bethlen din Ungaria, T. Strinsky şi F. Bosak din Polonia, Alexandru Herzen şi Mihail Bacunin din Rusia, G. Pino şi G. Zam-

---

1) Este interesant de ştiut ce impresie a produs moartea lui Lassalle asupra Elenei van Donning. Ea ştia despre duel, dar era cu desăvârşire liniştită. Că I. Racoviţă va omorî pe Lassale, i se părea absurd. Pe la 10 dimineaţa şedea în grădină; deodată vine Racoviţă galben ca un mort şi căzând în genunchi strigă: „Eleno, am omorît pe Lassalle". Ea era aşa de incredinţată de imposibilitatea faptului, încât a început a râde, crezând că e vorba de vreo intrigă. „Tu zici, că tu Iancu Racoviţă, ai omorît pe Lassalle!" Dar chiar desnădejdea lui Racoviţă a făcut-o să priceapă grozavul adevăr şi atunci a căzut ca lovită de trăsnet.

Toată broşura e plină de cea mai mare idolatrizare a lui Lassalle şi de ură către părinţi. Am spus că Racoviţă era bolnav. Întâmplarea din urmă i-a mai îngreuiat boala; se muncea groaznic înţelegând ce rol a jucat el în dramă. Când doctorii au spus că Racoviţă nu mai are de trăit decât câteva luni, Elena, mişcată de iubirea şi de remuşcarea lui, a devenit femeea lui, pentru a-i uşura cele din urmă momente, după cum spune ea însăşi. Peste şase luni Racoviţă a murit, iar Elena i-a fost mai de grabă soră de caritate decât soţie.

perini din Italia și Francesco Garrida din Madrid.

Nu-i nevoie să mai spunem impresia groaznică, ce a făcut moartea lui Lassalle asupra proletariatului german; 24.000 de lucrători declarară că vor merge și vor primi cosciugul la graniță și-l vor purta în negru prin toată Germania. *Ar fi fost un spectacol măreț, cum nu cunoaște istoria altul. Această procesiune ar fi pus în mișcare toată Europa, dar guvernul temându-se de urmări, îndreptă pe contesa de Hatzfeld cu cosciugul la Breslau, la rude, unde îl înmormântară în grabă.*

Pe marmoră se vede inscripția: „Aci odihnește ceeace a fost muritor în F. Lassalle, cugetător și luptător".

Această inscripție a fost făcută de vestitul învățat german Boekh.

Lassale a murit, dar iubirea către poporul ce sufere, ideia regenerării omenirei și marea mișcare populară, începută de dânsul, nu va muri.

Nu va muri! Vor trece veacuri după veacuri, dar legenda acestui om înalt, subțire, cu ochi plini de foc, cu vorba fermecătoare nu va va fi uitată.

Și chiar dacă întunerecul va birui lumina, dacă reacțiunea va învinge (lucru cu neputință însă) și istoria, prostuteata apăsătorilor, nu ar da loc lui Lassalle, — chiar dacă istoria va scrie mereu numai despre regi, împărați, și curtezanii acestora, atunci poporul va crea o legendă, în care va pune toată iubirea sa și această legendă va cânta pe acest mare învățător și agitator al poporului.

C. DOBROGEANU-GHEREA

BIBLIOTECA UNIVERSITATII -IAȘI-

1983

SUB TIPAR:

MITE de *Eugen Lovinescu*
MÂNGÂERILE PANTEREI de *Mihail Sorbul.*
SFÂRLEAZĂ CU FOFEAZA de *Victor Ion Popa.*
ATOMUL de *Camil Petrescu.*
PĂMÂNTUL ISPITELOR de *B. Jordan.*
SÂNGELE de *Dan Petrașincu.*
PRIMA AVENTURĂ de *Serra Furpa.*
OMUL CARE TACE de *Al. Lascarov Moldovanu.*
HANUL LA URIEȘI de *Horia Miclescu.*
RUMBA DRAGOSTEI de *M. Toneghin* și *Al. Bilciurescu.*
VIAȚA LUI MAXIM GORKY de *Ilie Grusdev*, traducere de M. Gh. Bujor.
TRENUL DE AUR de *Marcovici-Rodion.*
ZEUL TRUPULUI de *Jules Romains*, traducere de D. N. Barnoschi.
INFIRMII de *Mihail Șerban.*

BIBLIOTECA UNIVERSITĂȚII - IAȘI -

BCU IAȘI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Prețul 40 Lei

SRU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY